

ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΟΙ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΤΗΣ ΕΞΑΡΤΗΣΗΣ ΑΠΟ ΧΡΗΜΑΤΙΣΤΗΡΙΑΚΕΣ ΣΥΝΑΛΛΑΓΕΣ ΚΑΙ ΤΥΧΕΡΑ ΠΑΙΧΝΙΔΙΑ.

Διδακτορική διατριβή της Αναστασίας Νατάσσας Πιπεροπούλου Α.Μ. 604015 του τμήματος Ψυχολογίας του Παντείου Πανεπιστημίου.

Επιβλέπουσα καθηγήτρια Μαρία Σακαλάκη

Τριμελής επιτροπή: Μ. Σακαλάκη, Α. Σταλίκας, Ν. Γιαννίτσας

Απρίλιος 2010

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Τη διδακτορική μου διατριβή την αφιερώνω στη μνήμη της μητέρας μου Αγγελικής Λαδά. Ευχαριστώ το σύζυγό μου Κωνσταντίνο Κωνσταντάρα και το παιδί μου Χαράλαμπο για όλη τη βοήθεια, υποστήριξη, και το χαρισματικό ενδιαφέρον τους καθ' όλα τα χρόνια της διατριβής μου. Είμαι ευγνώμων στην επιβλέπουσα καθηγήτριά μου Μαρία Σακαλάκη για την ψυχολογική υποστήριξη, υπομονή, επιμονή και καθοδήγηση στην περάτωση της διδακτορικής μου διατριβής. Ευχαριστώ θερμά τον καθηγητή M. Zuckerman (Η.Π.Α.) για τη βοήθεια που μου παρείχε. Ευχαριστώ επίσης, την επίκουρη καθηγήτρια Σμαράγδα Καζή για τις πολύτιμες συμβουλές και τη βοήθειά της. Τέλος, θα ήθελα να ευχαριστήσω όλους τους συγγενείς και φίλους που βοήθησαν στη διανομή των ερωτηματολογίων των ερευνών μου.

Περιεχόμενα

Εισαγωγή ……...7

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: Παθολογική ενασχόληση με τυχερά παιχνίδια ……14
1.1 Εξαρτήσεις ……14
1.2 Ορισμός της παθολογικής εξάρτησης από τυχερά παιχνίδια ……..…….17
1.3 Διαγνωστικά κριτήρια DSM-IV και ICD-10 για την παθολογική ενασχόληση με τυχερά παιχνίδια ……20
1.4 Τα χαρακτηριστικά της προβληματικής ενασχόλησης με τα τυχερά παιχνίδια ……..21
1.5 Θεωρητικά μοντέλα αιτιολόγησης του παθολογικού τζόγου …….23
1.6 Το μοντέλο των «μονοπατιών προς τον τζόγο» και άλλα μοντέλα του παθολογικού τζόγου ……...27
1.7 Ανώνυμοι Παίκτες …….34
1.8 Παροχή βοήθειας στα άτομα που ασχολούνται παθολογικά με τα τυχερά παιχνίδια ……35

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: Διαταραχή εθισμού στο Διαδίκτυο ……..38
2.1.1 Ορισμός της υπερβολικής χρήσης του Διαδικτύου ……..38
2.1.2 Επιρρεπείς πληθυσμοί σε παθολογική χρήση του Διαδικτύου και δημογραφικά χαρακτηριστικά ……39
2.1.3 Τύποι προσωπικότητας και εθισμός στο Διαδίκτυο ……..40
2.1.4 Στατιστικά στοιχεία Ελλάδας για τον εθισμό στο Διαδίκτυο ……40
2.1.5 Θεραπευτική αντιμετώπιση του εθισμού στο Διαδίκτυο ……..41
2.2 Εξάρτηση από τις διαδικτυακές (online) αγοραπωλησίες μετοχών ……..42

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: Χρηματιστήριο Αθηνών ……45
3.1 Εισαγωγή για το Χρηματιστήριο Αθηνών ……..45
3.2 Έρευνες – μελέτες ……47
3.2.1 Πιλοτική έρευνα ……..47

3.2.2 Επιδημιολογικές έρευνες ……..48
3.2.3 Ο παράγοντας του πάθους ……..49
3.2.4 Ο παράγοντας του τόπου ελέγχου (locus of control) ……50
3.2.5 Ο παράγοντας των προληπτικών πεποιθήσεων ……..50
3.2.6 Ο παράγοντας της ψυχοπαθολογίας ……51
3.2.7 Ο παράγοντας του ρίσκου ……59
3.2.8 Ο παράγοντας του οπορτουνισμού ……62
3.3 Υποθέσεις ……..64

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4: Μεθοδολογία ……..66

4α: Μεθοδολογία 1ης έρευνας ……66
4α.1 Συμμετέχοντες ……..66
4α.2 Μέθοδος ……67
4α.3 Εργαλεία ……68

4β: Μεθοδολογία 2ης έρευνας ……72
4β.1 Συμμετέχοντες ……..72
4β.2 Μέθοδος ……73
4β.3 Εργαλεία ……74

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5: Παρουσίαση και ανάλυση αποτελεσμάτων ……77
5.1 Εθισμός στο Χρηματιστήριο ……77
5.2 Διερεύνηση της επίδρασης των μεταβλητών της προσωπικότητας στην πιθανότητα παθολογικής εξάρτησης από το χρηματιστήριο και τα τυχερά παιχνίδια ……81
5.3 Διερεύνηση του ρόλου της προσωπικότητας, του οπορτουνισμού και των δημογραφικών χαρακτηριστικών στην επιλογή ενός ατόμου να ασχοληθεί με τα τυχερά παιχνίδια ή να παίξει στο χρηματιστήριο ……87
5.4 Διερεύνηση της επίδρασης του οπορτουνισμού στην πιθανότητα υποουδικής και παθολογικής εξάρτησης από το χρηματιστήριο και τα τυχερά παιχνίδια ……90
5.5 Εκτίμηση οικονομικού ρίσκου των συναλλασσόμενων με το Χρηματιστήριο και των παικτών τυχερών παιχνιδιών ……95

5.6 Οι συσχετισμοί της παρορμητικότητας με τα ψυχοσωματικά συμπτώματα, τον εθισμό και την αγάπη για το οικονομικό ρίσκο…….100

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6: Συζήτηση και συμπεράσματα…….112

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ……..121

Πηγές από το Internet ……...135

ΠΕΡΙΛΗΨΗ ……137

ABSTRACT ……138

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ ……139

Παράρτημα Ι ……140

1. Ερωτηματολόγιο της 1ης έρευνας για την ομάδα ελέγχου και όσους συναλλάσσονται με το χρηματιστήριο.

2. Ερωτηματολόγιο της 1ης έρευνας για όσους ασχολούνται με τυχερά παιχνίδια.

3. Ερωτηματολόγιο της 2ης έρευνας για την ομάδα ελέγχου και όσους συναλλάσσονται με το χρηματιστήριο.

4. Ερωτηματολόγιο της 2ης έρευνας για όσους ασχολούνται με τυχερά παιχνίδια.

Παράρτημα ΙΙ ……141

Περιγραφή του δείγματος της 1ης έρευνας ……141

Περιγραφή του δείγματος της 2ης έρευνας ……148

Εισαγωγή

Σκοπός της παρούσας μελέτης είναι η διερεύνηση των ψυχολογικών παραγόντων που συμβάλλουν στη δημιουργία εξάρτησης σε άτομα που εμπλέκονται σε χρηματιστηριακές συναλλαγές και τυχερά παιχνίδια. Το προφίλ της προσωπικότητας των παθολογικά εξαρτημένων παικτών τυχερών παιχνιδιών (τζογαδόρων) έχει μελετηθεί εκτενώς (Custer, 1984; Blaszczynski, 2003). Προηγούμενες μελέτες έχουν, επίσης, διερευνήσει τον τρόπο επηρεασμού της επενδυτικής συμπεριφοράς των ιδιωτών επενδυτών (Mayfield, Perdue & Wooten, 2008). Η μελέτη μας εισάγει για πρώτη φορά διεθνώς νέες συνιστώσες στο ψυχογραφικό προφίλ των εξεταζόμενων ατόμων που ασχολούνται με το χρηματιστήριο, δεδομένου ότι έως σήμερα δεν έχουν διερευνηθεί παράγοντες κρίσιμοι και χρήσιμοι για την κατανόηση και ερμηνεία της συμπεριφοράς τους, όπως η ύπαρξη εθισμού, τα χαρακτηριστικά της προσωπικότητας, η επίδραση της παρορμητικότητας, ο ρόλος του οπορτουνισμού και η αντικειμενικότητα της αντίληψης του οικονομικού ρίσκου. Περαιτέρω, για πρώτη φορά εξετάζεται η συγκριτική διαφοροποίηση που προκύπτει μεταξύ των ιδιωτών που απασχολούνται ενεργά στο χρηματιστήριο (με τακτικές αγοραπωλησίες) και των τζογαδόρων.

Κατ' αρχήν θα ασχοληθούμε με το προφίλ της προσωπικότητας των παθολογικά εξαρτημένων τζογαδόρων, το οποίο, παρόλο που έχει μελετηθεί εκτενώς (Custer, 1984; Blaszczynski, 2003), δεν έχει γίνει αντικείμενο σύγκρισης με αυτό της προσωπικότητας όσων συναλλάσσονται (ιδιωτών επενδυτών) και όσων είναι εξαρτημένοι (υπο-ουδικά και παθολογικά) από το χρηματιστήριο. Τα συμπτώματα του εθισμού δεν βοηθούν ιδιαίτερα στην κατανόηση των παραγόντων που συμβάλλουν στην εκδήλωση μίας συμπεριφοράς ρίσκου, όπως αυτή της ενασχόλησης με το χρηματιστήριο και με τα τυχερά παιχνίδια. Ερωτηματολόγια όπως το South Oaks Gambling Screen (Lesieur & Blume, 1987) που μετρούν τα συμπτώματα εθισμού του τζόγου δεν επαρκούν. Πρέπει να κατανοηθούν και να μελετηθούν τα χαρακτηριστικά της προσωπικότητας ενός ατόμου που συμβάλλουν στην ανάπτυξη συμπεριφορών ρίσκου, όπως ο τζόγος, που παρέχονται από το Big Five Factor Inventory. Το NEO-FFI (Costa & McCrae, 1992) περιλαμβάνει πέντε χαρακτηριστικά της προσωπικότητας: το νευρωτισμό (neuroticism), την

εξωστρέφεια (extraversion), τη δεκτικότητα (openness), την προσήνεια (agreeableness) και την ευσυνειδησία (conscientiousness).

Οι Costa & McCrae (1980) υποστήριξαν ότι οι παρορμητικές συμπεριφορές, όπως η βουλιμία, το κάπνισμα και η υπερβολική κατανάλωση αλκοόλ συσχετίζονταν με το νευρωτισμό. Επίσης, είχαν διαπιστώσει ότι τα παρορμητικά άτομα είχαν υψηλό νευρωτισμό. Οι στοιχηματίες είναι συναισθηματικά ασταθείς ως αποτέλεσμα ψυχολογικών, βιολογικών, καθώς και παρορμητικών παραγόντων, χρησιμοποιώντας κατά αυτό το λόγο το τζόγο για ανακούφιση από τις καταστάσεις που απεχθάνονται και για να εξασφαλίσουν φυγή από τα προβλήματά τους και φυσιολογική διέγερση (Blaszczynski & Nower, 2002). Συνεπώς, οδηγούμαστε στην υπόθεση ότι ο νευρωτισμός θα συσχετίζεται θετικά με την παθολογική ενασχόληση με τυχερά παιχνίδια.

Η εξωστρέφεια φαίνεται να έχει σχέση με τον παθολογικό τζόγο, μια και ο τζόγος θεωρείται μία κοινωνική, εκτονωτική και διασκεδαστική δραστηριότητα και συνήθως εξωστρεφή άτομα έχουν την τάση να τζογάρουν. Η παθολογική ενασχόληση με τυχερά παιχνίδια συνήθως απαντάται στο καζίνο, στα χαρτοπαίγνια, στο μπίνγκο (Η.Π.Α.) και το κίνο. Επειδή, σύμφωνα με τους Fenton-O' Creevy, Nicholson, Soane & Willman (2004) δείχθηκε ότι οι επαγγελματίες χρηματιστές είναι εσωστρεφείς, διατυπώσαμε την υπόθεση ότι η εξωστρέφεια θα συνδέεται αρνητικά με το χρηματιστηριακό παιχνίδι. Ο λόγος που βασίζουμε την υπόθεσή μας αυτή είναι ότι αυτού του είδους η ενασχόληση (το χρηματιστηριακό παιχνίδι) δεν έχει κοινωνικές διαστάσεις, μια και αφορά κυρίως τις επενδυτικές δραστηριότητες ενός ατόμου και τη διαχείριση του ατομικού του κεφαλαίου που δεν προϋποθέτουν σχέση με άλλους ανθρώπους.

Σύμφωνα με τους Fenton-O' Creevy et al., (2004) οι οποίοι έδειξαν ότι οι επαγγελματίες χρηματιστές είναι ανοιχτοί σε καινούργιες εμπειρίες (σημειώνουν υψηλά σκορ στη δεκτικότητα), μπορούμε να υποθέσουμε ότι η δεκτικότητα θα συσχετίζεται θετικά με το χρηματιστηριακό παιχνίδι, δηλαδή ότι η υψηλή δεκτικότητα συντελεί στην αύξηση της πιθανότητας δημιουργίας παθολογικής εξάρτησης από το χρηματιστήριο.

Η προσήνεια έχει σχέση με τον κοινωνικό ηθικό κώδικα δεοντολογίας, έτσι ώστε η χαμηλή προσήνεια να αφορά σε αρνητική, δυσπροσαρμοστική συμπεριφορά, καθώς σχετίζεται με παραβίαση κοινωνικών και ηθικών κανόνων. Ένα παράδειγμα με χαμηλή προσήνεια θα μπορούσε να αφορά

τους παθολογικούς στοιχηματίες, καθώς πολλοί τζογαδόροι λόγω του πάθους τους παραβιάζουν ηθικούς και νομικούς κανόνες. Οι παθολογικοί παίκτες φαίνεται ότι είναι άπληστοι, εγωιστές, όχι άμεσοι και συνεπείς, και με ύπουλο τρόπο διαχειρίζονται τα χρήματά τους ή καλύπτουν τις καταστροφικές οικονομικές ζημίες τους (Crockford & el-Guebaly, 1998). Οι Rockloff, Hayes, Byrne, Heffner-Johnson & Calder (2000) έδειξαν ότι οι άνδρες με παθολογική ροπή στα στοιχήματα έχουν χαμηλή προσήνεια και ευσυνειδησία, ενώ οι γυναίκες που επιδεικνύουν την ίδια παθολογική ροπή προς τα στοιχήματα παρουσιάζουν υψηλά επίπεδα σε δείκτες προσδιορισμού νευρωτικής συμπεριφοράς στις Η.Π.Α. Σε άλλη συναφή έρευνα (Mecca, 2003) προέκυψε θετική συσχέτιση ανάμεσα στο επίπεδο εθισμού ενός ατόμου που παίζει τυχερά παιχνίδια και το επίπεδο της προσήνειάς του και διαπιστώθηκε ότι ο υψηλός εθισμός συσχετίζεται με χαμηλή προσήνεια. Θελήσαμε να ελέγξουμε αν ισχύει το ίδιο και στο ελληνικό δείγμα μας, όσον αφορά τη χαμηλή προσήνεια. Αναφορικά με την επίδραση της ευσυνειδησίας, η οποία σύμφωνα με έρευνα του Schwager (2003) όσο πιο υψηλή βαθμολογία έχει τόσο περισσότερο σχετίζεται με επιτυχία στις χρηματιστηριακές συναλλαγές, υποθέτουμε ότι επειδή το δείγμα μας αποτελείται αποκλειστικά από ιδιώτες επενδυτές πιθανόν τα άτομα αυτά να παρουσιάζουν χαμηλή ευσυνειδησία[1].

Ένας άλλος παράγοντας που υποθέτουμε ότι συνιστά ένα «εκ των ων ουκ άνευ» στοιχείο της επενδυτικής κοινότητας είναι ο οπορτουνισμός. Σύμφωνα με τον Williamson (1993) ο οπορτουνισμός περιλαμβάνει τις ακόλουθες οικονομικές συμπεριφορές: 1) να μην λες όλη την αλήθεια και μόνη την αλήθεια, 2) να λες ψέματα, να κοροϊδεύεις, να κλέβεις, 3) να συμμορφώνεσαι με το «γράμμα» μιας συμφωνίας αλλά να παραβιάζεις το «πνεύμα» της, και, 4) να παραβαίνεις την συμφωνία με την θέλησή σου για να ακολουθήσεις διαφορετική στρατηγική. Παρόλο που σύμφωνα με τον Williamson (1993) οι περισσότεροι οικονομικοί φορείς δεν συμπεριφέρονται οπορτουνιστικά, εν τούτοις η οπορτουνιστική συμπεριφορά υπάρχει στις περισσότερες οικονομικές δραστηριότητες, έστω και εάν εξαιτίας της αυστηρότητας των κοινωνικών θεσμών ή της νομοθεσίας δεν επικρατεί.

Στην έρευνα αυτή θα εξετασθεί η συσχέτιση του οπορτουνισμού με την ενασχόληση με το χρηματιστήριο και τα τυχερά παιχνίδια. Δεδομένου ότι οι

[1] Με βάση την έρευνα των Barber & Odean (2000) σε 66.465 οικογένειες στις ΗΠΑ, οι ιδιώτες επενδυτές με συστηματική ενασχόληση -αγοραπωλησίες- στο χρηματιστήριο χάνουν, με την έννοια ότι τα χαρτοφυλάκιά τους αποδίδουν λιγότερο από την χρηματιστηριακή αγορά.

οπορτουνιστές έχουν την τάση μεγιστοποίησης του οικονομικού τους κέρδους εις βάρος των άλλων (Sakalaki, Richardson & Thepaut, 2007b), καθώς επίσης το γεγονός ότι οι οπορτουνιστές κατατάσσουν μεταξύ των μη-επαγγελματικών δραστηριοτήτων τους την ενασχόληση με τυχερά παιχνίδια (Σωτηρίου, Σακαλάκη, Καρβέλλη & Κυριακόπουλος, 2008) υποθέτουμε ότι ο οπορτουνισμός θα επιδρά θετικά στην πιθανότητα κάποιος που ήδη ενασχολείται με το χρηματιστήριο ή με τα τυχερά παιχνίδια να παρουσιάζει κάποια μορφή εξάρτησης (έστω και υπο-ουδική).

Με βάση μελέτες των Weber & Milliman (1997), ο τρόπος με τον οποίο οι ιδιώτες επενδυτές επιλέγουν τις ίδιες μετοχές διαφέρει συστηματικά σε ότι αφορά την αντίληψη του ρίσκου που η καθεμιά από αυτές ενέχει και εξαρτάται από το κατά πόσον οι πρόσφατες επενδύσεις τους στις μετοχές αυτές ήταν ζημιογόνες ή κερδοφόρες, με τις τελευταίες να δημιουργούν στα άτομα εντύπωση "ασφαλέστερων" επενδύσεων από τις πρώτες. Άρα, για τους ιδιώτες επενδυτές η αντίληψη του ρίσκου συνιστά μια σημαντική παράμετρο στην διαμόρφωση επενδυτικής άποψης για τις επενδυτικές τους συμπεριφορές στο χρηματιστήριο. Επιπρόσθετα, η έρευνα των Mayfield et al. (2008) έδειξε ότι η αντίληψη του ρίσκου καθορίζει σε μεγάλο βαθμό τον τρόπο με τον οποίο συμπεριφέρονται οι επενδυτές.

Η αντίληψη του ρίσκου μπορεί να διαφέρει από την αγάπη για το ρίσκο, δηλαδή κάποιος ή κάποια να πιστεύει ότι η επενδυτική του/της απόφαση είναι χαμηλού κινδύνου, και ενδεχομένως συμβατή με την απέχθειά του/της για την ανάληψη ρίσκου, αλλά να καταλήγει αναλαμβάνοντας ριψοκίνδυνες επενδύσεις επειδή πιστεύει, μεταξύ άλλων, και λόγω ελλιπούς πληροφόρησης ότι οι συγκεκριμένες του επενδύσεις είναι ασφαλείς. Η παρούσα μελέτη εξετάζει κατά πόσον η αντιμετώπιση του ρίσκου από άτομα που κάνουν χρηματιστηριακές συναλλαγές και από άτομα που εμπλέκονται στα στοιχήματα εναπόκειται σε ορθολογική ή εσφαλμένη βάση αντίληψης του ρίσκου και της αβεβαιότητας. Δηλαδή, οι συναλλασσόμενοι με το χρηματιστήριο αντιλαμβάνονται τον κίνδυνο της επένδυσής τους στο χρηματιστήριο σε αντικειμενικά ορθή βάση (εκτίμησης κινδύνου) ή μήπως σε εσφαλμένη «υποκειμενική» βάση, δηλαδή τον υποτιμούν; Και, επιπρόσθετα, τα άτομα που στοιχηματίζουν αντιλαμβάνονται πλήρως τον κίνδυνο (ρίσκο) που έχει η ενασχόλησή τους με τα τυχερά παιχνίδια;

Η παρορμητικότητα (impulsivity) είναι χαρακτηριστικό της αντικοινωνικής διαταραχής προσωπικότητας. Το DSM-III-R και το DSM-IV

περιλαμβάνουν την παρορμητικότητα ως σύμπτωμα κάποιων ψυχολογικών διαταραχών, όπως ο παθολογικός τζόγος και η οριακή προσωπικότητα. Κατά τους Eysenck & Eysenck (1980) η παρορμητικότητα έχει δύο παράγοντες: τον παρορμητισμό (impulsiveness) που σχετίζεται με τον ψυχωτισμό και την ριψοκινδυνότητα (venturesomeness) που σχετίζεται με την εξωστρέφεια. Δεκατέσσερα με 40% των παθολογικών στοιχηματιών πληρούν τα διαγνωστικά κριτήρια αυτής της διαταραχής προσωπικότητας. Παρορμητικότητα είναι η τάση να εμπλακεί κανείς σε καταστάσεις, ή να αντιδρά πολύ γρήγορα σε ερεθίσματα με πιθανές αμοιβές, χωρίς επαρκή προγραμματισμό και χωρίς σκέψη πιθανών συνεπειών τιμωρίας ή απώλειας αμοιβής (Zuckerman & Kuhlman, 2000). Αποτελέσματα έρευνας (Blaszczynski, Steel & McConaghy, 1997) έδειξαν υψηλά ποσοστά παρορμητικότητας τα οποία σχετίζονταν με μεταβλητές όπως μειωμένη περίοδος απασχόλησης-δουλειάς, υψηλά ποσοστά συζυγικών διαστάσεων ή διαζυγίων εξαιτίας του τζόγου, ιστορικό παράνομων πράξεων λόγω τζόγου, κατανάλωση αλκοόλ και ιστορικό αυτοκτονικών ιδεών. Η παρορμητικότητα ορίζεται ως αποτυχία να προσδιοριστεί το ρίσκο ή ο κίνδυνος μίας κατάστασης; συμπεριφορά χωρίς ιδιαίτερη σκέψη; η ανικανότητα να κάνει κάποιος μακροπρόθεσμα σχέδια; η γρήγορη λήψη αποφάσεων; έλλειψη μετριασμού της αντίδρασης και ελλείψεις στην απαφή αποφυγή μάθησης. Σε έρευνα των Castellani & Rugle (1995) βρέθηκε συσχετισμός της παρορμητικότητας και του τζόγου, καθώς επίσης οι παθολογικά εξαρτημένοι τζογαδόροι ήταν περισσότερο παρορμητικοί σε σύγκριση με τους αλκοολικούς και τους χρήστες κοκαΐνης. Τέλος, και άλλη έρευνα (Vitro, Arsenault & Treeblay, 1997) έδειξε θετική συσχέτιση ανάμεσα στο τζόγο και την παρορμητικότητα. Σύμφωνα με τα παραπάνω θεωρητικά και εμπειρικά δεδομένα, υποθέτουμε ότι η παρορμητικότητα θα σχετίζεται θετικά με τον εθισμό στο χρηματιστηριακό παιχνίδι.

Επιπρόσθετα, η θετική συσχέτιση ανάμεσα στον εθισμό στο χρηματιστήριο και την παρουσία ψυχοσωματικών συμπτωμάτων (Πιπεροπούλου, 2004), και ανάμεσα στην εξάρτηση από τυχερά παιχνίδια και την παρουσία ψυχοσωματικών συμπτωμάτων (Crockford & el-Guebaly, 1998; Steel & Blaszczynski, 1998; Potenza, Steinberg, McLaughlin, Rounsaville & O' Malley, 2000), καθώς επίσης ανάμεσα στην παρορμητικότητα και τον εθισμό από τα τυχερά παιχνίδια (Castellani & Rugle, 1995) μας οδήγησε στην υπόθεση ότι όσο πιο παρορμητικός είναι κάποιος, τόσο περισσότερο

εθισμένος θα είναι στο χρηματιστήριο και τόσο περισσότερα ψυχοσωματικά συμπτώματα (όπως, σωματικά συμπτώματα, άγχος, στρες και διαταραχές ύπνου, κοινωνική δυσλειτουργία και κατάθλιψη) θα παρουσιάζει στην καθημερινή του συμπεριφορά λόγω της ενασχόλησής του με το χρηματιστήριο.

Σε ότι αφορά στα δημογραφικά χαρακτηριστικά όσων ενασχολούνται με τυχερά παιχνίδια τα ευρήματα των Potenza, Steinberg, McLaughlin, Wu, Rounsaville & O' Malley (2001) και των Tavares, Zilberman, Beites & Gentil (2001) δείχνουν ότι οι άνδρες εμπλέκονται στο τζόγο και κοινωνικά φαίνονται περισσότερο, επειδή είχαν πάντα τη διαχείριση των χρημάτων. Οι άντρες συνήθως με αυτή την ενασχόληση πιθανόν να τονώνουν τον ηθικό τους εγωισμό μέσα από το ανταγωνιστικό ρίσκο να κερδίσουν. Αυτό γίνεται κατανοητό από το ότι οι άντρες λειτουργούν βάσει στρατηγικής σε αντίθεση με τις γυναίκες οι οποίες είναι περισσότερο συναισθηματικές και επηρεάζονται από ποικίλους παράγοντες. Οι άντρες πέρα από την ενασχόληση με τυχερά παιχνίδια, συνήθως αντιμετωπίζουν παράλληλα και εξάρτηση από τοξικές ουσίες ή αντιμετωπίζουν παράλληλα την πιθανότητα σύλληψης για κάποιο αδίκημα ή παράνομη πράξη (Potenza, Steinberg, McLaughlin, Rousanville & O' Malley, 2000). Συγκριτικά, ακόμη υψηλότερα ποσοστά εξάρτησης στις ηλικιακές κατηγορίες των 30-39 και 40-49 ετών, συνεπώς στο ηλικιακό φάσμα των 30-50 ετών, βρέθηκαν σε μελέτη δείγματος των παθολογικών στοιχηματιών (Tavares et al., 2001). Ανάλογα, το προφίλ του μέσου χρήστη Διαδικτύου που αγοραπωλεί μετοχές ενδοσυνεδριακά αντικατοπτρίζει επίσης το προφίλ του εξαρτημένου καταναγκαστικού παίκτη τυχερών παιχνιδιών, καθώς και οι δυο συνήθως είναι άνδρες μεταξύ 25-45 ετών που επιδιώκουν τον γρήγορο πλουτισμό μέσω της αγοραπωλησίας μετοχών. Οδηγούμαστε λοιπόν, στην υπόθεση ότι το ανδρικό φύλο και η μεγαλύτερη ηλικία αυξάνουν την πιθανότητα να ασχοληθεί κάποιος με το χρηματιστήριο.

Τέλος, η παρούσα μελέτη στοχεύει στο να διευκρινίσει εάν τα ποσοστά εξάρτησης εξακολουθούν να είναι ίδια και στις δυο χρονικές περιόδους διεξαγωγής της έρευνάς μας, ανεξαρτήτως του επιπέδου του χρηματιστηριακού δείκτη των Αθηνών, εάν δηλαδή η ενασχόληση με το Χρηματιστήριο Αθηνών αποτελεί μία μορφή εξάρτησης που δεν βρίσκεται σε σχέση ευθέως ανάλογη με τις οικονομικές συγκυρίες.

Το πρώτο κεφάλαιο της παρούσας μελέτης επικεντρώνεται στη παθολογική ενασχόληση με τα τυχερά παιχνίδια. Γίνεται αναφορά στις

εξαρτήσεις, γενικά, και παρουσιάζεται ο ορισμός και τα διαγνωστικά κριτήρια DSM-IV και ICD-10 που προσδιορίζουν την παθολογική ενασχόληση με τυχερά παιχνίδια. Στη συνέχεια, αναφέρονται τα χαρακτηριστικά της προβληματικής ενασχόλησης με τα τυχερά παιχνίδια και τα θεωρητικά μοντέλα αιτιολόγησης του παθολογικού τζόγου. Στο τέλος του πρώτου κεφαλαίου, γίνεται αναφορά στους «ανώνυμους παίκτες» και την παροχή βοήθειας στα άτομα που έχουν παθολογική εξάρτηση από τα τυχερά παιχνίδια.

Στο δεύτερο κεφάλαιο παρουσιάζεται η διαταραχή εθισμού στο Διαδίκτυο. Παρουσιάζονται χρήσιμα και κρίσιμα δημογραφικά χαρακτηριστικά και προσδιορίζονται τα χαρακτηριστικά πληθυσμών που θεωρούνται επιρρεπείς στην παθολογική χρήση του Διαδικτύου. Επίσης, αναφέρονται οι τύποι προσωπικότητας ατόμων εθισμένων στο Διαδίκτυο, τα δημογραφικά στοιχεία της Ελλάδας για τον εθισμό στο Διαδίκτυο καθώς και η θεραπευτική αντιμετώπιση του εθισμού στο Διαδίκτυο. Στο τέλος του κεφαλαίου, γίνεται αναφορά στην εξάρτηση από τις διαδικτυακές αγοραπωλησίες μετοχών.

Το τρίτο κεφάλαιο αφορά στο Χρηματιστήριο Αθηνών. Περιλαμβάνει διάφορες επιδημιολογικές έρευνες που έχουν διεξαχθεί όσο και μελέτες που εξετάζουν διάφορους παράγοντες που επηρεάζουν την συμπεριφορά των ατόμων όπως το πάθος, τον τόπο ελέγχου, τη ροπή στις προλήψεις, τους διάφορους ψυχοπαθολογικούς παράγοντες και, τελικά, το ρίσκο και τον οπορτουνισμό σε ότι αφορά στα τυχερά παιχνίδια και το χρηματιστήριο. Στο τέλος του κεφαλαίου και αφού έχει ολοκληρωθεί η παρουσίαση του θεωρητικού υπόβαθρου, αναφέρονται οι υποθέσεις της παρούσας μελέτης.

Στο τέταρτο κεφάλαιο παρουσιάζεται η μεθοδολογία. Στο πέμπτο κεφάλαιο αναφέρονται τα αποτελέσματα και γίνεται η ανάλυση και ερμηνεία τους.

Και, τελικά, στο έκτο κεφάλαιο γίνεται ενδελεχής παρουσία και συζήτηση των αποτελεσμάτων, σύγκριση με προγενέστερες μελέτες και αναπτύσσονται τα συμπεράσματα που μπορούν να εξαχθούν και οι πιθανές μελλοντικές προεκτάσεις.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: Παθολογική ενασχόληση με τυχερά παιχνίδια

1.1 Εξαρτήσεις

Σε τι ανάγεται το φαινόμενο της εξάρτησης; Ποια η φύση του; Πρόκειται, πρώτα από όλα για ένα καθαρά ανθρώπινο φαινόμενο. Το ζώο μπορεί να εθιστεί σε μια ουσία ή συμπεριφορά πειραματικά στο εργαστήριο. Δεν πρόκειται όμως να την αναζητήσει και να την πάρει ή κάνει μόνο του χωρίς την παρέμβαση του ανθρώπου. Η εξάρτηση του ατόμου είναι ο τόπος της συνάντησης πολλών παραμέτρων της ανθρώπινης ύπαρξης, βιολογικών, ψυχολογικών, οικονομικών, πολιτιστικών, ιδεολογικών, ηθικών. Πρόκειται για μια συνάντηση δραματική – για πολλούς μοιραία – όπου ο τρόμος του ζοφερού παρόντος ναρκοθετεί ένα ήδη ακρωτηριασμένο μέλλον. Οι αγγλοσάξονες χρησιμοποιούν τον όρο *addiction* για τον εθισμό, ο οποίος προέρχεται από τα λατινικά. *Addictus* είναι ο υποβιβασμένος στην κατάσταση του σκλάβου-δούλου, λόγω χρεών.

Ως εθισμός ή εξάρτηση ορίζεται η κατάσταση κατά την οποία το υποκείμενο αδυνατεί να σταματήσει να συμπεριφέρεται κατά ένα συγκεκριμένο επαναλαμβανόμενο τρόπο εξαιτίας ισχυρών φυσιολογικών, ψυχολογικών και/ ή κοινωνικών αιτιών (Bonner & Waterhouse, 1996). Η συμπεριφορά που προκύπτει από τον εθισμό συχνά βιώνεται υποκειμενικά σαν «απώλεια ελέγχου» - η συμπεριφορά εξακολουθεί να συμβαίνει παρά τις ηθελημένες προσπάθειες για αποχή ή μετριασμό. Αυτές οι συνήθειες χαρακτηρίζονται από άμεση ικανοποίηση (βραχυπρόθεσμο όφελος), η οποία συχνά συνδέεται με μακροπρόθεσμες επιβλαβείς επιπτώσεις (μακροπρόθεσμο κόστος). Οι προσπάθειες να αλλάξει μια συμπεριφορά εθισμού (με θεραπεία ή προσωπική προσπάθεια) κατά κανόνα χαρακτηρίζονται από υψηλά ποσοστά υποτροπής (Marlatt, Baer, Donovan & Kivlahan, 1988; Hodgins, Wynne & Makarchuk, 1999). Σαν κύρια χαρακτηριστικά μιας συμπεριφοράς εθισμού μπορούν να θεωρηθούν ο καταναγκασμός ή ισχυρή επιθυμία να εμπλακεί κανείς στην συμπεριφορά αυτή, η μειωμένη ικανότητα να ελέγξει τη συμπεριφορά, δυσφορία εάν εμποδιστεί το υποκείμενο να εκδηλώσει τη συγκεκριμένη συμπεριφορά και επιβλαβείς επιπτώσεις σε αυτό (Jacobs, 1986; Bonner & Waterhouse, 1996).

Εθισμένος είναι ο συνήθης χρήστης ουσιών, αλλά αυτό δεν σημαίνει ότι όλοι οι συνήθης χρήστες ουσιών είναι εθισμένοι. Εθισμένος θεωρείται αυτός ο συνήθης χρήστης ουσιών, ο οποίος συνεχίζει να κάνει χρήση παρόλες τις αρνητικές συνέπειες στην υγεία του και την κοινωνική ζωή του και παρόλες τις επανειλημμένες προσπάθειές του να σταματήσει τη χρήση (Pinel, 1997).

Οι βασικές συμπεριφορές εθισμού που προκαλούν τα μεγαλύτερα προβλήματα συμπεριλαμβάνουν την κατάχρηση ναρκωτικών ουσιών, το αλκοόλ και το κάπνισμα (Edwards & Lader, 1994; McMurran, 1994). Η ουσιοεξάρτηση, η φαρμακοεξάρτηση, η τοξικοεξάρτηση, η τοξικομανία είναι πρώτα από όλα ένας τρόπος ζωής, όπου οι ουσίες έχουν μπει στο επίκεντρο, εκτοπίζοντας σχέσεις, ενδιαφέροντα, στόχους, ασχολίες, αξίες, αφαιρώντας από τη ζωή κάθε νόημα. Η τοξικομανία χαρακτηρίζεται ως μία «χρόνια υποτροπιάζουσα νόσος», αποτέλεσμα της παρατεταμένης δράσης των ναρκωτικών στον εγκέφαλο, των αλλαγών στη δομή και λειτουργία του. Η τοξικομανία είναι «μια ψυχική και μερικές φορές σωματική κατάσταση, που προκύπτει από την αλληλεπίδραση του ζωντανού οργανισμού και ενός ναρκωτικού. Χαρακτηρίζεται από αντιδράσεις που πάντα περιλαμβάνουν και τον ψυχαναγκασμό της λήψεως της ουσίας αυτής, είτε συνεχώς, είτε περιοδικά, με σκοπό την επίτευξη ψυχικών αποτελεσμάτων και καμιά φορά, για να αποφευχθεί η δυσφορία που οφείλεται στην απουσία της. Η ανοχή μπορεί να υφίσταται ή και όχι» (WHO (Παγκόσμιος Οργανισμός Υγείας), 1993). Ένα άτομο μπορεί να εξαρτάται όχι μόνο από ένα αλλά και από περισσότερα ναρκωτικά. Υπάρχουν δέκα τάξεις ναρκωτικών ουσιών: 1) η ομάδα αλκοόλ-βαρβιτουρικών, 2) οι αμφεταμινοειδείς ουσίες, 3) η κάνναβις (μαριχουάνα, χασίς), 4) η κοκαΐνη, 5) τα παραισθησιογόνα-ψυχεδελικά (δ-λυσεργικού οξέος ή LSD, μεσκαλίνη, ψιλοκυβίνη ή ecstasy, φαινκυκλίνη ή PCD), 6) το κχατ (χρησιμοποιείται ως διεγερτικό στην Υεμένη και Αιθιοπία), 7) τα οπιοειδή (ο όρος χρησιμοποιήθηκε για να περιλάβει το όπιο και τα παράγωγά του, καθώς επίσης και ορισμένες συνθετικές ουσίες, όπως η μορφίνη, των οποίων τα αποτελέσματα μοιάζουν με αυτά του οπίου), 8) τα πτητικά διαλυτικά (κόλλες, βενζίνη, ασετόν), 9) τα μικρά ηρεμιστικά, οι βενζοδιαζεπίνες (όπως Λίμπριουμ, Βάλιουμ) και 10) ο καπνός.

Επιπλέον, άλλοι τύποι υπερβολικής συμπεριφοράς, χωρίς χρήση ουσιών, συνιστούν εθισμούς ή εξαρτήσεις, αποκαλούμενοι «συμπεριφορικοί» (behavioral), όπως ο τζόγος, η υπερβολική κατανάλωση τροφής (βουλιμία), υπερσεξουαλικότητα (κατά ή παρά φύση), σχέσεις παθολογικής εξάρτησης σε

ζευγάρια (Peele & Brodsky, 1975), υπερβολική άθληση και παραβατική συμπεριφορά (π.χ. κλεπτομανία) (Stekel, 1924; Peele, 1985; Marks, 1990). Ένα άλλο υποσύνολο συμπεριφορικών εθισμών αποτελούν οι τεχνολογικοί εθισμοί, οι οποίοι περιλαμβάνουν αλληλοεπίδραση μεταξύ μηχανής και ανθρώπου όπως παρακολούθηση τηλεόρασης, παιχνίδια υπολογιστή και περιήγηση στο διαδίκτυο σε υπερβολικό βαθμό (Griffiths, 1995; Griffiths, 1996).

Τέσσερα μοντέλα έχουν προταθεί για την αιτιολόγηση των εθισμών / εξαρτήσεων (Marlatt et al., 1988):

Α) Το *ηθικό μοντέλο* ανάγεται στο δέκατο έβδομο αιώνα και υποστηρίζει ότι η συμπεριφορά των ζώων θεωρείται το αποτέλεσμα των βιολογικών τους ορμών, ενώ η συμπεριφορά των ανθρώπων είναι το αποτέλεσμα της δικής τους ελεύθερης επιλογής και της προσωπικής τους ευθύνης. Δηλαδή, το άτομο από μόνο του επιλέγει ελεύθερα και ευθύνεται για την οποιαδήποτε υπερβολική χρήση, οπότε θεωρείται υπεύθυνο εξίσου για την ανάπτυξη και λύση του προβλήματος του εθισμού.

Β) Το πρώτο *ιατρικό μοντέλο* αναγόταν στο δέκατο ένατο αιώνα και υποστήριζε ότι ο εθισμός είναι μία αρρώστια και ότι η ουσία είναι το πρόβλημα. Το δεύτερο *ιατρικό μοντέλο* ανάγεται στον εικοστό αιώνα και υποστηρίζει ότι ο εθισμός είναι αρρώστια και ότι το άτομο δεν θεωρείται υπεύθυνο για την αιτιολογία ούτε τη λύση του προβλήματος του εθισμού. Σύμφωνα με το δεύτερο *ιατρικό μοντέλο*, υπάρχουν τρεις αιτίες της εξάρτησης: 1) προ-υπάρχουσες φυσικές ανωμαλίες, 2) προ-υπάρχουσες ψυχολογικές ανωμαλίες και 3) αποκτημένη θεωρία της εξάρτησης (acquired dependency theory). Και οι τρεις αιτίες θεωρούν τις εξαρτήσεις ως ξεκάθαρες οντότητες (είσαι εθισμένος ή δεν είσαι), θεωρούν την εξάρτηση ως αρρώστια, εστιάζουν στο υποκείμενο - άτομο ως το πρόβλημα, θεωρούν την εξάρτηση ως μη αναστρέψιμη, συνιστούν θεραπεία και ιδιαίτερα θεραπεία μέσα από απόλυτη αποχή. Τα μειονεκτήματα του *ιατρικού μοντέλου* είναι ότι το μοντέλο της αρρώστιας ενθαρρύνει την θεραπεία μέσα από μακροχρόνια αποχή, μολονότι αυτό είναι δύσκολο να επιτευχθεί και ότι δεν συμπεριλαμβάνει την υποτροπή στο μοντέλο θεραπείας του.

Γ) Το *διαφωτιστικό μοντέλο* υποστηρίζει ότι το άτομο θεωρείται υπεύθυνο για την ανάπτυξη του εθισμού, αλλά αδυνατεί να αλλάξει αυτή τη συμπεριφορά χωρίς ειδική βοήθεια, και,

Δ) Το *αντισταθμιστικό μοντέλο* κατά το οποίο το άτομο δεν θεωρείται υπεύθυνο για την αιτιολογία του εθισμού, η αλλαγή όμως συμπεριφοράς θεωρείται προσωπική ευθύνη.

1.2 Ορισμός της παθολογικής εξάρτησης από τυχερά παιχνίδια

Μια ιδιαίτερη κατηγορία εθισμού, δίχως χρήση ουσιών, συνιστά η παθολογική ενασχόληση με τυχερά παιχνίδια. Η ενασχόληση με τυχερά παίγνια μπορεί να οριστεί ως μία αναπτυσσόμενη (progressive) διαταραχή η οποία χαρακτηρίζεται από μία συνεχιζόμενη ή περιοδική απώλεια ελέγχου (loss of control) πάνω στην ενασχόληση με τυχερά παίγνια; μία απασχόληση η οποία αποσκοπεί στην απόκτηση περισσοτέρων χρημάτων με τα οποία θα στοιχηματίσει το άτομο; παράλογος (irrational) τρόπος σκέψης; και συνέχιση της συμπεριφοράς παρόλα τα δυσάρεστα-επιβλαβή αποτελέσματα που επιφέρει (Ratelle, Valllerand, Mageau, Rousseau & Provencher, 2004). Ο τζόγος είναι «η τοποθέτηση οποιουδήποτε είδους αντικειμένου ή περιουσίας, με υλική αξία, σε ένα παιχνίδι ή γεγονός με αβέβαιη έκβαση, όπου ο παράγοντας τύχη, σε διαφορετικό βαθμό κάθε φορά, καθορίζει αυτή την έκβαση» (Blaszczynski, 2003). Ο τζόγος διακρίνεται από πέντε τουλάχιστον βασικά στοιχεία: 1. Εμπλέκονται δύο ή περισσότερα μέρη (το ένα μπορεί να είναι ένας οργανισμός), 2. Τα γεγονότα βασίζονται στην αβεβαιότητα, 3. Τα αντικείμενα με υλική αξία αναδιανέμονται ανάλογα με την έκβαση αυτών των αβέβαιων γεγονότων, 4. Με τον όρο ‘αντικείμενα με υλική αξία’ δεν εννοούνται μόνο τα χρήματα, και, 5. Η συμμετοχή είναι εκούσια.

Όσον δε αφορά τα ιστορικά πρόσωπα που είτε φημολογείται βάσει ενδείξεων η υπερβολική τους ενασχόληση με τυχερά παιχνίδια, είτε καταστράφηκαν ολοκληρωτικά εξαιτίας αυτής της συνήθειας συγκαταλέγονται ο λόρδος του Χάλιφαξ, ο λόρδος του Σάφτεσμπερι, ο Βολταίρος, ο Οράτιος Ουόλπολ, η Μαρία Αντουανέτα και η Νελ Γκουίν. Το 1898 ο ιστορικός Τζον Άστον επισήμανε ότι είναι σχεδόν απίστευτος ο αριθμός των επιφανών ανδρών που έπαιζαν τυχερά παιχνίδια σε υπερβολικό βαθμό, καθώς και ο αριθμός των περιουσιών που σπαταλήθηκαν. Ως χαρακτηριστικά παραδείγματα αναφέρει τον Τσαρλς Τζέιμς Φοξ, το λόρδο Κάρλισλε και το δούκα του Ουέλιγκτον, ο οποίος αναγκάστηκε να πουλήσει τον τίτλο του για να ξεχρεώσει τα χρέη του από τα παιχνίδια. Επίσης, τρεις περιβόητοι Ρωμαίοι

αυτοκράτορες, ο Νέρων, ο Κλαύδιος και ο Καλιγούλας είχαν ανεξέλεγκτη μανία με τα τυχερά παιχνίδια, όπως και ο Ρώσος συγγραφέας Ντοστογιέφσκι. Ο τελευταίος ξόδευε στη ρουλέτα και το τελευταίο ρούβλι που έπαιρνε από τους εκδότες του (Halliday & Fuller, 1974; Blaszczynski, 2003).

Υπάρχουν στοιχεία που αποδεικνύουν ότι οι άνθρωποι έπαιζαν τυχερά παιχνίδια από την εποχή του αρχαίου αιγυπτιακού πολιτισμού, δηλαδή 4000 χρόνια πριν από τη γέννηση του Χριστού. Τα αρχαιολογικά ευρήματα αποκαλύπτουν ότι οι Ετρούσκοι και οι Ρωμαίοι χρησιμοποιούσαν το εξάπλευρο ζάρι γύρω στο 900 π.Χ. και ότι όταν οι Έλληνες και οι Ρωμαίοι στρατιώτες δεν είχαν δουλειά, στοιχημάτιζαν με πάθος στους αριθμημένους τροχούς των αρμάτων. Αυτό το παιχνίδι ήταν ο πρόδρομος της ρουλέτας, η οποία τελειοποιήθηκε από το Γάλλο μαθηματικό Μπλεζ Πασκάλ και πρωτοεμφανίστηκε στην Αγγλία το 1739. Στην Αμερική εισήχθη κατά το 19^{ο} αιώνα και στην Αυστραλία μόλις το 1973. Στην Αυστραλία μάλιστα είναι τόσο δημοφιλές παιχνίδι ώστε κάθε πολιτεία και περιοχή έχει ένα ή και περισσότερα καζίνο. Πρώτοι οι Κινέζοι άρχισαν να παίζουν χαρτιά κατά το 12^{ο} αιώνα. Αυτή η συνήθεια πέρασε στην Ευρώπη μέσω της Ισπανίας περίπου στα τέλη του 14^{ου} αιώνα. Όσο για τις λοταρίες, τις συναντάμε και στην πρώιμη ρωμαϊκή περίοδο. Οι λαχνοί, δηλαδή η επιλογή από μία σειρά αριθμών, χρησιμοποιούνταν από τα δικαστήρια για τον καθορισμό της ενοχής, τη διανομή ιδιοκτησιών και την εκλογή πολιτικών. Οι λοταρίες αποτέλεσαν επίσης ένα δημοφιλή τρόπο συγκέντρωσης χρημάτων για δημόσια έργα. Η βασίλισσα Ελισάβετ Α’ χρησιμοποίησε τις λοταρίες για πρώτη φορά στην Αγγλία το 1569, προκειμένου να χρηματοδοτήσει δημόσια έργα και να στηρίξει οικονομικά τους φτωχούς. Λοταρίες πραγματοποιήθηκαν επίσης για την χρηματοδότηση του αμερικανικού Πολέμου της ανεξαρτησίας: φημολογείται ότι ο Τζορτζ Ουάσιγκτον αγόρασε τον πρώτο λαχνό. Οι ιπποδρομίες χρονολογούνται μερικές χιλιάδες χρόνια πριν την εμφάνιση του χριστιανισμού. Ο Οβίδιος και ο Ηρόδοτος ανήκαν στους πρώιμους συγγραφείς των ιπποδρομιών. Ο κουλοχέρης, ή αλλιώς «φρουτάκια», ήταν η ανακάλυψη του αμερικανού Τσαρλς Φρέι το 1895. Σύντομα το παιχνίδι έγινε ιδιαίτερα δημοφιλές επειδή ήταν ένα από τα πιο κερδοφόρα. Όπως αναφέρεται, δεν έχει ανακαλυφθεί κανένα άλλο μηχάνημα που να αποφέρει τόσο εντυπωσιακά κέρδη με τόσο μικρό ποσό εκκίνησης και τόσο λίγη προσπάθεια (Eadington, 1976; Blaszczynski, 2003).

Σύμφωνα με μια πρόσφατη μελέτη από τη Βασιλική Επιτροπή του Ηνωμένου Βασιλείου, το 94% των ενηλίκων Βρετανών παίζουν τυχερά παιχνίδια από καιρό σε καιρό, ενώ το 39% παίζουν συστηματικά (Grun & McKeigue, 2000). Όμως, είτε πρόκειται για το μαχ-τζογκ στην Κίνα, είτε για το τρίφυλλο μόντι στη Νότια Αμερική, το φαν-ταν στη Κορέα, το ποδόσφαιρο στις Ηνωμένες Πολιτείες, τη ρουλέτα στο Μόντε-Κάρλο, το περσέ στη Γαλλία, ή τη λοταρία στην Ιρλανδία, η γοητεία των τυχερών παιχνιδιών είναι κατά βάση η ίδια: η υπερδιέγερση και το κάποιο κέρδος (καμιά φορά σημαντικό) με το τίποτα (ή με πολύ λίγα). Κι ενώ μερικοί παίζουν για τη διασκέδασή τους, ή για να βγάλουν το ψωμί τους, άλλοι παίζουν από ψυχαναγκαστική παρόρμηση. Το ψυχαναγκαστικό παίξιμο είναι μία συμπεριφορά που προοδευτικά γίνεται αφύσικη. Με τον καιρό το άτομο αισθάνεται μια ανεξέλεγκτη επιθυμία να παίξει. Το παιχνίδι τον απορροφά ολοκληρωτικά, και εξακολουθεί να ποντάρει παρόλο που χάνει μεγάλα ποσά. Οι συνέπειες – οικονομικές, επαγγελματικές και οικογενειακές – είναι, πολύ συχνά, εξαιρετικά σοβαρές. Το ψυχαναγκαστικό παίξιμο δεν είναι καθόλου ασήμαντο πρόβλημα. Υπολογίζεται ότι, μόνο στις Η.Π.Α., υπάρχουν πάνω από ένα εκατομμύριο άτομα που παίζουν από ψυχαναγκαστική παρόρμηση (Hodgson & Miller, 1988). Στην Ελλάδα υπολογίζεται ότι υπάρχουν 300.000-400.000 παθολογικοί παίκτες. Ένα μηδαμινό ενδεικτικό στοιχείο των πραγματικών διαστάσεων του προβλήματος είναι ο αριθμός των 200 ατόμων που έχουν κάνει αίτηση αυτοαπαγόρευσης στο Καζίνο Λουτρακίου (Blaszczynski, 2003).

Υπάρχουν τέσσερις κύριες κατηγορίες νόμιμου τζόγου: το ποντάρισμα, το στοίχημα, η λοταρία και η επένδυση. Το *ποντάρισμα* αφορά την ανταλλαγή χρημάτων με βάση το αποτέλεσμα ενός παιχνιδιού. Στην κατηγορία αυτή περιλαμβάνονται τα χαρτιά, ο κουλοχέρης, τα ηλεκτρονικά μηχανήματα πόκερ, άλλα μηχανήματα που λειτουργούν με κέρματα ή μάρκες, το στρίψιμο του κέρματος και τα παιχνίδια στο καζίνο, όπως η ρουλέτα και το μπακαρά. Το *στοίχημα* αφορά την τοποθέτηση χρημάτων στο αποτέλεσμα ενός γεγονότος που πρόκειται να συμβεί. Στην κατηγορία αυτή περιλαμβάνονται οι ιπποδρομίες, οι κυνοδρομίες, άλλα αθλητικά γεγονότα και οι εκλογές. Η *λοταρία* αφορά τη διανομή χρημάτων με βάση λαχνούς ή αριθμούς και περιλαμβάνει το «ξυστό», τους λαχνούς, το «λόττο», το «πρόττο», το «τζόκερ», το «κίνο» και τα λαχεία. Η *επένδυση* αφορά την τοποθέτηση χρημάτων σε επιχειρήσεις, ασφάλειες και χρηματιστήρια. Έχει αποδειχθεί ότι τα είδη του τζόγου που οδηγούν άμεσα σε απώλεια ελέγχου έχουν δύο κοινά

χαρακτηριστικά: α) προσφέρουν την ευκαιρία για τοποθέτηση μεγάλου στοιχήματος (π.χ. στις ιπποδρομίες ή το καζίνο) και β) προσφέρουν την ευκαιρία για συχνή τοποθέτηση μικρών στοιχημάτων σε σχετικά σύντομο χρόνο (π.χ. κουλοχέρηδες), όπου το διάστημα ανάμεσα στα παιχνίδια μπορεί να είναι μικρότερο από είκοσι δευτερόλεπτα (Blaszczynski, 2003).

1.3 Διαγνωστικά κριτήρια DSM-IV και ICD-10 για την παθολογική ενασχόληση με τυχερά παιχνίδια

Το DSM-IV ορίζει την παθολογική ενασχόληση με τα τυχερά παιχνίδια ως επίμονη και επαναλαμβανόμενη δυσπροσαρμοστική χαρτοπαικτική συμπεριφορά, η οποία καταστρέφει τη λειτουργικότητα του ατόμου σε πολλούς τομείς, συμπεριλαμβανομένων των προσωπικών, οικογενειακών ή επαγγελματικών επιδιώξεων. Η ενασχόληση με τα τυχερά παιχνίδια δεν μπορεί να εξηγηθεί στα πλαίσια της ψυχιατρικής διαταραχής της μανίας ή ενός μανιακού επεισοδίου.

Τα διαγνωστικά κριτήρια για την παθολογική ενασχόληση με τυχερά παιχνίδια, σύμφωνα με το DSM-IV (APA, 1994) είναι τα ακόλουθα: Α) Το υποκείμενο έχει σταδιακή και χρόνια αδυναμία να αντισταθεί στην διάθεση για ενασχόληση με τυχερά παιχνίδια Β) η ενασχόληση με τα τυχερά παιχνίδια παραγκωνίζει, διακόπτει ή καταστρέφει οικογενειακές, προσωπικές και επαγγελματικές ενασχολήσεις, όπως καθορίζεται από τουλάχιστον τρία από τα παρακάτω: 1) σύλληψη για πλαστογραφία, απάτη, κατάχρηση ή φοροδιαφυγή εξαιτίας των προσπαθειών για την απόκτηση χρημάτων με σκοπό τα τυχερά παιχνίδια, 2) κατάπτωση χρεών ή άλλων οικονομικών υποχρεώσεων, 3) διακοπή της οικογενειακής και/ ή συζυγικής σχέσης εξαιτίας των τυχερών παιχνιδιών, 4) δανεισμός χρημάτων από παράνομες πηγές (π.χ. τοκογλύφους), 5) αδυναμία δικαιολόγησης απώλειας χρημάτων ή αποκόμισης κερδών, εάν αυτό ζητηθεί, 6) απώλεια εργασίας εξαιτίας των απουσιών με σκοπό τα τυχερά παιχνίδια, 7) ανάγκη να εξευρεθούν χρήματα από τρίτο πρόσωπο για να αποφευχθεί οικονομική κρίση Γ) η ενασχόληση με τυχερά παιχνίδια δεν γίνεται εξαιτίας κάποιας διαταραχής προσωπικότητας με αντικοινωνικά χαρακτηριστικά (Dickerson & Baron, 2000). Συνεπώς, η παθολογική ενασχόληση με τυχερά παιχνίδια μπορεί να θεωρηθεί ως

καταναγκαστική διαταραχή χωρίς λήψη ουσιών (Custer, 1984; Blaszczynski & Nower, 2002).

Τα διαγνωστικά κριτήρια σύμφωνα με το ICD-10 για την παθολογική ενασχόληση με τυχερά παίγνια είναι τα ακόλουθα: Α) Δύο επεισόδια παγνίου σε μια περίοδο τουλάχιστον ενός έτους, Β) αυτά τα επεισόδια δεν είχαν κάποιο κέρδος για το άτομο, αλλά συνέχισαν, παρά τη προσωπική ψυχοπίεση και εμπλοκή με τη λειτουργία του ατόμου, Γ) το άτομο περιγράφει μια έντονη τάση να παίζει, που ελέγχεται δύσκολα και που αναφέρει ότι είναι αδύνατο να σταματήσει να παίζει, παρά τη θέλησή του γι αυτό, και Δ) το άτομο ενασχολείται με σκέψεις ή φαντασιώσεις για τη διαδικασία του παιγνίου ή τις συνθήκες γύρω από αυτό (Μαδιανός, 2004).

Επομένως, τα χαρακτηριστικά κριτήρια τα οποία διαφοροποιούν τον παθολογικό παίκτη από αυτόν που ασχολείται περιστασιακά με τα τυχερά παιχνίδια είναι: α) η εμμονή για το παιχνίδι, η υπερβολική απορρόφηση από τα τυχερά παιχνίδια, β) η ανάγκη να παίζει με υψηλά χρηματικά ποσά για να πετύχει την επιδιωκόμενη διέγερση, γ) η συνεχής αποτυχία περιορισμού ή διακοπής του τζόγου, δ) η ανησυχία και η ευερεθιστότητα όταν προσπαθεί να σταματήσει, ε) η προσπάθεια να διαφύγει από τα προβλήματα (κατάθλιψη, άγχος, ενοχές κ.ά.) μέσω του παιχνιδιού, στ) το ψεύδος για να αποκρύψει το πάθος του και τα χρέη του, ζ) η καταφυγή στην παρανομία για να βρει χρήματα για τα χρέη του, η) η διακινδύνευση να χάσει τη δουλειά του ή να χαλάσει τις προσωπικές του σχέσεις εξαιτίας του πάθους του, και τέλος θ) να στηρίζεται όλο και περισσότερο στους άλλους για να καλύψει τα χρέη του (Glass, 1991; Blaszczynski, 2003).

1.4 Τα χαρακτηριστικά της προβληματικής ενασχόλησης με τα τυχερά παιχνίδια

Όσοι παίζουν τυχερά παιχνίδια με καταναγκαστικό τρόπο και σε υπερβολικό βαθμό εκδηλώνουν συνήθως διάφορα αισθήματα.

Πριν από το παιχνίδι:

- Απορρόφηση από το παιχνίδι σε τέτοιο σημείο ώστε τίποτα άλλο να μην είναι σημαντικό. Το αίσθημα της «αδημονίας» είναι διάχυτο.
- Φόβος μήπως χάσουν κάποια ευκαιρία να κερδίσουν.
- Παράλογη βεβαιότητα και φαντασιώσεις ότι θα κερδίσουν.

- Διέγερση εξαιτίας της ανυπομονησίας να αγοράσουν το «μαγικό χαρτάκι» που θα τους φέρει μεγάλα κέρδη. Όνειρα για το πώς θα τα ξοδέψουν.
- Δυσφορία, θυμός και κλιμακούμενη ένταση αν κάτι τους εμποδίσει να παίξουν.

Κατά τη διάρκεια του παιχνιδιού:

- Απόλυτη αφοσίωση στο παιχνίδι; τίποτα άλλο δεν μπορεί να τους αποσπάσει.
- Ενθουσιασμός και σωματική διέγερση που εκδηλώνεται με ταχυκαρδία.
- Παράλογος εσωτερικός μονόλογος: «Την επόμενη φορά θα κερδίσω, το περιμένω».
- Εμφάνιση προληπτικής συμπεριφοράς προκειμένου να αυξήσουν την πιθανότητα να κερδίσουν.

Όταν κερδίσουν:

- Ανακούφιση και ανυπομονησία για το επόμενο παιχνίδι.
- Εμπιστοσύνη στον εαυτό τους («Το ήξερα ότι θα τα καταφέρω») και βεβαιότητα ότι το κέρδος ήταν αποτέλεσμα της ικανότητάς τους.
- Χαρούμενη διάθεση.
- Διογκωμένος εγωισμός.
- Αυτοϊκανοποίηση επειδή έχουν χρήματα και μπορούν να εντυπωσιάσουν το/τη σύντροφο ή το/τη σύζυγό τους.

Όταν χάσουν:

- Ενοχές και τύψεις.
- Φόβος ότι ο/η σύζυγος θα τους ανακαλύψει.
- Ανησυχία για τον τρόπο εξασφάλισης χρημάτων ώστε να καλύψουν τα καθημερινά τους έξοδα.
- Σκέψεις για τα ψέματα που θα πουν προκειμένου να αποκρύψουν τις πράξεις τους.
- Θυμός που στρέφεται προς τον εαυτό τους.
- Απόφαση να μην παίξουν ξανά; παράλληλα σκέφτονται πώς θα βρουν χρήματα για να ξαναπαίξουν και να πάρουν πίσω όσα έχασαν.
- Κατανάλωση αλκοόλ για να ξεχάσουν τα προβλήματα (Dickerson & Adcock, 1987; Davies, 1997; Blaszczynski, 2003).

1.5 Θεωρητικά μοντέλα αιτιολόγησης του παθολογικού τζόγου

Για την αιτιολογία της παθολογικής ενασχόλησης με τυχερά παίγνια έχουν προταθεί αρκετά θεωρητικά μοντέλα.

1. Η ψυχαναλυτική θεωρία των εξαρτήσεων, η οποία βασίζεται στο Freud, υποστηρίζει ότι ο αυνανισμός αποτελεί τη «πρώτη μορφή εξάρτησης» από την οποία προέρχονται και οι υπόλοιποι εθισμοί / εξαρτήσεις. Ειδικότερα, διατυπώνει ότι η παθολογική εξάρτηση από τυχερά παίγνια αποτελεί υποκατάστατο του αυνανισμού, καθώς και στις δύο περιπτώσεις κατόπιν αυξάνουσας ενασχόλησης με το αντικείμενο, το άτομο βιώνει αισθήματα ντροπής, είτε απέναντι στο πρόσωπο του πατέρα (στη πρώτη περίπτωση), είτε απέναντι στην οικογένειά του λόγω οικονομικών απωλειών και χρεών (στη δεύτερη περίπτωση) (Bergler, 1958; Walker, 1989).
2. Οι ψυχοδυναμικές θεωρίες υποστηρίζουν ότι οι εξαρτήσεις αποτελούν καταναγκαστικές νευρώσεις ή παρορμητικές (impulse) διαταραχές εξαιτίας ενδοψυχικών διαδικασιών οι οποίες σχετίζονται με προσπάθειες να αντιμετωπιστούν άλυτες διαμάχες (Blaszczynski & Nower, 2002).
3. Σύμφωνα με τις μαθησιακές θεωρίες (learning theories) υπάρχει ενίσχυση, δηλαδή οποιαδήποτε συμπεριφορά εμφανίζεται, σχεδόν, ταυτόχρονα με κάποια ενίσχυση (κάποιο είδος ανταμοιβής) ισχυροποιείται, ανεξάρτητα αν η ανταμοιβή προκαλείται από αυτήν ή από κάποιον άλλο παράγοντα. Αυτές οι θεωρίες βέβαια αποτυχαίνουν να εξηγήσουν γιατί μόνο ένα ποσοστό του συνολικού πληθυσμού των στοιχηματιών χάνουν τον έλεγχο (Blaszczynski & Nower, 2002). Οι συμπεριφορές εξάρτησης θεωρούνται ως αποκτημένες συνήθειες οι οποίες μαθαίνονται σύμφωνα με τους κανόνες της μαθησιακής θεωρίας: η κλασική εξαρτημένη μάθηση (classical conditioning) (ερέθισμα-αντίδραση, stimulus-response), η συντελεστική μάθηση (operant conditioning) (αρνητική/θετική ενίσχυση, positive/negative reinforcement), συμπεριφορές οι οποίες μαθαίνονται από την παρατήρηση άλλων που εκτελούν αυτές τις συμπεριφορές (observational learning), γνωστικές διαδικασίες (cognitive processes) (παράγοντες όπως η εικόνα εαυτού, συμπεριφορά λύσης προβλήματος, μέθοδοι αντιγραφής και χαρακτηριστικών

γνωρισμάτων). Οι συμπεριφορές εθισμού μπορούν να ξε-μαθευτούν; δεν είναι μη αναστρέψιμες. Οι συμπεριφορές εθισμού βρίσκονται σε μία συνέχεια; δεν είναι ξεχωριστές οντότητες. Οι συμπεριφορές εθισμού δεν διαφέρουν από άλλες μορφές συμπεριφοράς. Οι μέθοδοι θεραπείας περιλαμβάνουν είτε την απόλυτη αποχή είτε τη μάθηση νέων «φυσιολογικών» τύπων συμπεριφοράς (Moran, 1970; Ogden, 1996).

4. Η γνωσιακή προσέγγιση των εξαρτήσεων τονίζει το ρόλο των παραποιημένων και παράλογων γνωστικών σχημάτων, αλλά δεν έχει αρκετές εμπειρικές αποδείξεις τεκμηρίωσης ότι τα συγκεκριμένα σχήματα είναι τυχαίας απόδοσης και όχι δευτερεύοντα αποτελέσματα γνωστικής σύγκρουσης (Blaszczynski & Nower, 2002).
5. Πολλοί ψυχολόγοι, συμπεριλαμβανομένων των Δρ. Ντέιβιντ ΜακΛέλντ και Π. Τ. Γιαγκ, διατύπωσαν θεωρίες για τα ανθρώπινα κίνητρα, βασισμένες στη «διέγερση», δηλαδή στη στάθμιση του συναισθηματικού και σωματικού ερεθισμού. Οι θεωρίες αυτές υπονοούν ότι όλοι οι άνθρωποι συμπεριφέρονται έτσι, ώστε να διατηρούν τη διέγερσή τους στο ιδανικό επίπεδο. Ο άνθρωπος είναι πιο ευτυχισμένος σε αυτό το επίπεδο. Ο καθηγητής Eysenck, προχώρησε την έννοια αυτή κατά ένα ακόμη βήμα. Οι μελέτες του υποδεικνύουν ότι η εξωστρέφεια και η εσωστρέφεια μπορεί να συνδέονται με τα επίπεδα της διέγερσης που βρίσκονται στον εξωτερικό φλοιό του εγκεφάλου. Οι εξωστρεφείς έχουν χαμηλά επίπεδα διέγερσης και γι αυτό τείνουν να επιζητούν πάντα το εντυπωσιακό. Για τους εσωστρεφείς ισχύει το αντίθετο. Οι εξωστρεφείς συμπεριφέρονται με τρόπους που τείνουν να αυξήσουν τον ερεθισμό τους και από φυσικού τους, προσελκύονται από τις συγκινήσεις, τις θορυβώδεις κοινωνικές συγκεντρώσεις και τις ριψοκίνδυνες καταστάσεις. Επίσης, έχουν μεγαλύτερες πιθανότητες να εθιστούν στο καφέ και τα τσιγάρα, από ότι οι εσωστρεφείς, γιατί και τα δύο επιτείνουν τη διέγερση. Η νικοτίνη και η καφεΐνη αποτελούν γι αυτούς δύο φάρμακα που τα παίρνουν χωρίς ιατρική συνταγή. Από τις πληροφορίες για τους παίκτες γενικά, φαίνεται πως οι περισσότεροι ψυχαναγκαστικοί παίκτες είναι μάλλον, εξωστρεφείς παρά εσωστρεφείς. Ο τζόγος τους προσφέρει τον κίνδυνο και την έξαψη και ενισχύεται από την επακόλουθη αύξηση του επιπέδου της διέγερσης. Το παιχνίδι και ιδιαίτερα το επικίνδυνο παιχνίδι, συνεχίζεται σε πείσμα

της χασούρας, γιατί βοηθάει τον παίκτη να πετύχει το άριστο επίπεδο διέγερσης. Συνηθίζει να συσχετίζει τη διέγερση με το παιχνίδι και κάθε φορά που παίζει, οι δεσμοί μεταξύ διέγερσης και παιχνιδιού γίνονται ισχυρότεροι. Έτσι σιγά-σιγά, διαμορφώνεται ο εθισμός. Και με τον καιρό, η αναμονή και μόνο του παιχνιδιού είναι αρκετή για να προκαλέσει διέγερση. Κατά συνέπεια, η ενίσχυση είναι το ίδιο το παιχνίδι, η γοητεία του ρίσκου. Το κέρδος ή το χάσιμο καταλήγουν τελικά, να μην έχουν καμία σχέση (Orford, 1985; Volberg & Steadman, 1988).

6. Οι βιολογικές και γενετικές έρευνες έχουν δείξει ότι η σεροτονίνη (ρυθμιστής της διάθεσης, mood regulation), η νορεπινεφρίνη (μεσολαβητής της διέγερσης, mediating arousal) και η ντοπαμίνη (ρυθμιστής της αμοιβής, reward regulation) παίζουν σημαντικό ρόλο στη παρορμητικότητα (impulsivity), στις διαταραχές της διάθεσης και στο διαταραγμένο έλεγχο (impaired control). Επίσης, κάνουν λόγο για την ύπαρξη του D2A1 υποδοχέα (allele receptor) γονιδίου στους παθολογικούς στοιχηματίες. Η έλλειψη των D2 υποδοχέων προκαλεί στα άτομα να αναζητούν διασκεδαστικές δραστηριότητες, θέτοντάς τους σε μεγάλο κίνδυνο για διάφορες εθιστικές, παρορμητικές και καταναγκαστικές συμπεριφορές, οι οποίες περιλαμβάνουν ναρκωτικές ουσίες, βουλιμία, σεξομανία και παθολογική ενασχόληση με τυχερά παίγνια (Blaszczynski & Nower, 2002). Από βιολογικές έρευνες προκύπτουν πιθανά στοιχεία για διαταραχές στη ρύθμιση ορισμένων νευροδιαβιβαστών (σεροτονίνη, ντοπαμίνη και νορεπινεφρίνη). Αυτές οι ουσίες που εκκρίνονται από τον ίδιο τον οργανισμό ρυθμίζουν τη διέγερση, τη διάθεση, την παρορμητικότητα και την αντίδραση στην αμοιβή και την τιμωρία. Από έρευνες που έχουν διεξαχθεί έχει δειχθεί ότι οι παίκτες τυχερών παιχνιδιών συγκεντρώνουν υψηλή βαθμολογία στις ψυχολογικές κλίμακες παρορμητικότητας, λαμβάνουν δηλαδή γρήγορες αποφάσεις χωρίς να ανησυχούν για τις συνέπειες. Η παρορμητικότητα φαίνεται να συνδέεται θετικά με το βαθμό ενασχόλησης με τα τυχερά παιχνίδια: όσο μεγαλύτερη είναι η βαθμολογία στις ψυχολογικές κλίμακες παρορμητικότητας, τόσο εντονότερη είναι η ενασχόληση που προκαλείται από την υπερβολική συμπεριφορά ενασχόλησης με το τζόγο. Ένα μεγάλο ποσοστό παικτών υποφέρουν από έντονη κατάθλιψη, ενώ έχει σημειωθεί ότι για

ορισμένους τα τυχερά παιχνίδια αποτελούν μέσο για να ξεπερνούν την κατάθλιψή τους. Αν και υπάρχουν αρκετές βιβλιογραφικές αναφορές που υποστηρίζουν ότι η αντικαταθλιπτική φαρμακευτική αγωγή (Ladose, Seroxat, Seropram, Dumirox) είναι αποτελεσματική, παραμένει αβέβαιο αν επιδρά στη μείωση της κατάθλιψης ή στο μετριασμό της παρορμητικότητας (Blaszczynski, 2003).

7. Σύμφωνα με τη θεωρία της φυσικής (οργανικής) εξάρτησης του εθισμού (physical-dependence) (βιοψυχολογικές θεωρίες), η φυσική εξάρτηση «φυλακίζει» τους εξαρτημένους σε ένα φαύλο κύκλο χρήσης ουσιών και συμπτωμάτων στέρησης (Pinel, 1997).
8. Η θεωρία του θετικού-κινήτρου (positive-incentive theory) της εξάρτησης πρεσβεύει ότι οι εθισμένοι κάνουν χρήση για να κατευνάσουν τα συμπτώματα στέρησης, είτε για να διαφύγουν από άσχημες πλευρές της ύπαρξής τους, αλλά συνήθως ο πρωταρχικός παράγοντας στις περισσότερες περιπτώσεις είναι η λαχτάρα, ο πόθος για τις θετικές συνέπειες - επιδράσεις του εκάστοτε εθισμού (Pinel, 1997).

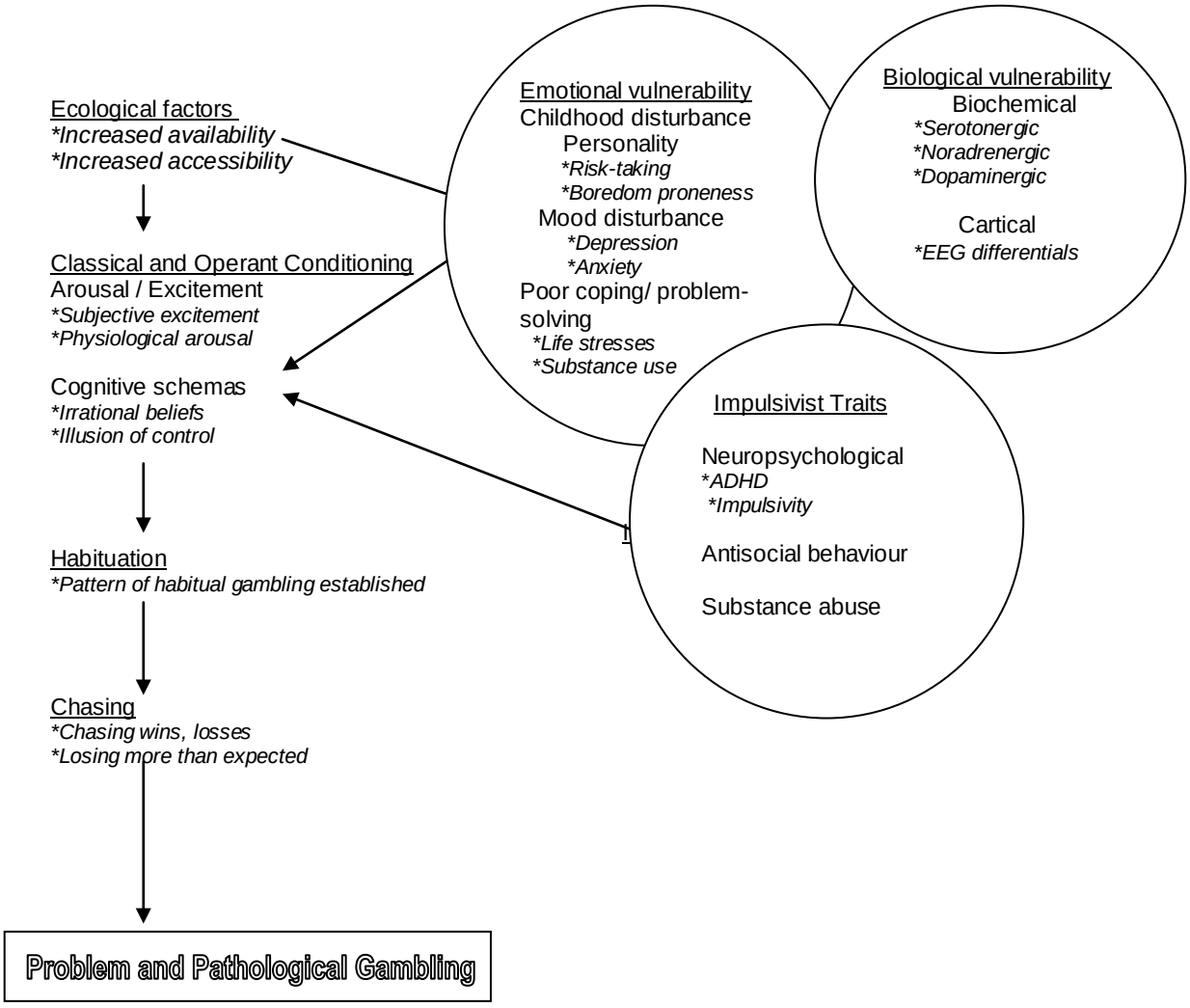
Συμπερασματικά, στην αιτιολογία της παθολογικής ενασχόλησης με τυχερά παίγνια εμπλέκονται παράγοντες οικογενειακοί (οικογενής τζόγος), ψυχοδυναμικοί [η ανάγκη για κέρδος ερμηνεύεται ως παιδική αίσθηση παντοδυναμίας (παλινδρόμηση) ή ως ασυνείδητη ανάγκη για τιμωρία (κατάθλιψη)], και βιολογικοί (σε σχέση με τη νορεπινεφρίνη) (Μαδιανός, 2004).

1.6 Το μοντέλο των «μονοπατιών προς τον τζόγο» και άλλα μοντέλα του παθολογικού τζόγου

Ένα μοντέλο εξήγησης του παθολογικού τζόγου το οποίο προτάθηκε είναι το μοντέλο των «μονοπατιών προς τον τζόγο» (Blaszczynski & Nower, 2002). Σύμφωνα με αυτό, οι οικολογικοί καθορισμοί είναι αυτοί που συνδέονται με τη δημόσια πολιτική και τη ρυθμιστική νομοθεσία, οι οποίοι δημιουργούν ένα περιβάλλον μέσα στο οποίο ο τζόγος είναι κοινωνικά αποδεκτός, ενθαρρύνεται και προωθείται. Επιπρόσθετα, σημαντικό ρόλο διαδραματίζουν η επιρροή της θεωρίας των κλασικής εξαρτημένης μάθησης και της συντελεστικής μάθησης (classical and operant conditioning) οι οποίες οδηγούν σε συμμετοχή και ανάπτυξη των συνηθισμένων τύπων του τζόγου και οι γνωστικές λειτουργίες οι οποίες οδηγούν σε λαθεμένες σκέψεις σχετιζόμενες με την προσωπική ικανότητα και τις πιθανότητες κέρδους. Ο τζόγος δεν γίνεται μόνο για διασκέδαση και κοινωνικοποίηση. Οι στοιχηματίες είναι συναισθηματικά ασταθείς ως αποτέλεσμα ψυχολογικών, βιολογικών, καθώς και παρορμητικών παραγόντων, χρησιμοποιώντας κατά αυτό το λόγο το τζόγο για ανακούφιση από τις καταστάσεις που απεχθάνονται και για να εξασφαλίσουν φυγή από τα προβλήματά τους και φυσιολογική διέγερση (Blaszczynski & Nower, 2002).

Το μοντέλο που προτείνεται (pathways model) για την κατανόηση και αιτιολογία της παθολογικής ενασχόλησης με τυχερά παιχνίδια είναι το ακόλουθο (Διάγραμμα 1):

Διάγραμμα 1: Το Μοντέλο των «Μονοπατιών προς τον Τζόγο» (Blaszczynski & Nower, 2002).

Το Διάγραμμα 2 απεικονίζει την πορεία της παθολογικής ενασχόλησης με τυχερά παίγνια, η οποία ακολουθεί τρία στάδια τα οποία είναι τα ακόλουθα:

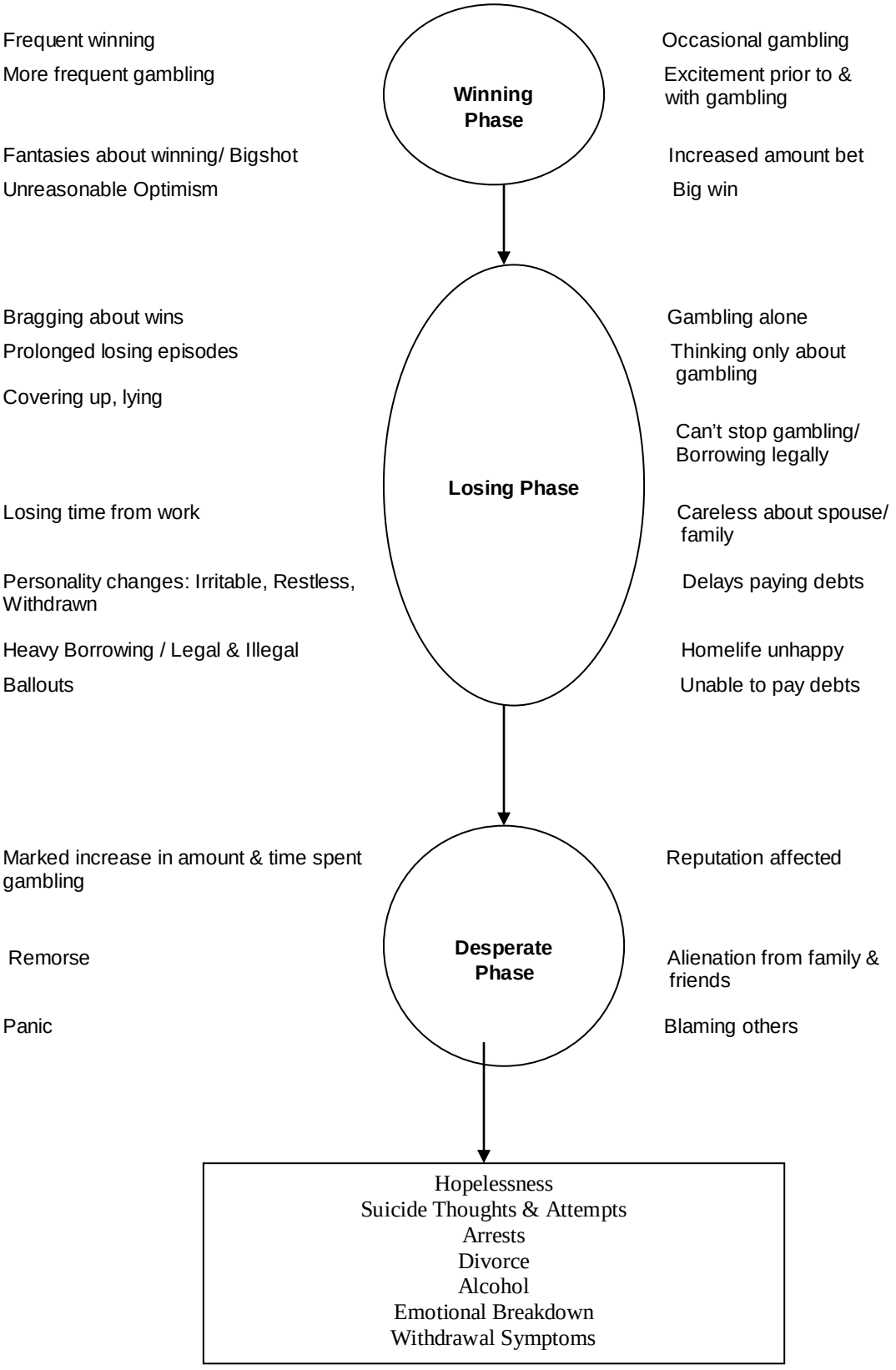
Α) *Το στάδιο του κέρδους (winning phase)*: Το άτομο έρχεται για πρώτη φορά σε επαφή με κάποιο τυχερό παιχνίδι, αρκετά συχνά μέσω των γονέων ή των φίλων του. Η αρχική ιδέα είναι ότι πρόκειται για διασκέδαση, οπότε το άτομο γρήγορα μαθαίνει ότι τα τυχερά παιχνίδια συνδέονται με τη δράση και τη συγκίνηση. Αυτή η συγκίνηση μπορεί να οφείλεται στον ενθουσιασμό του κέρδους, στο ευχάριστο περιβάλλον της παρέας των φίλων, ή στην αποστασιοποίηση από τις καθημερινές δυσκολίες και τα προβλήματα – έστω και για λίγο. Σχεδόν τα τρία τέταρτα των καταναγκαστικών παικτών αναφέρουν ότι κέρδισαν ένα «σημαντικό» ποσό λίγο μετά την πρώτη τους επαφή με τον τζόγο. Το ποσό αυτό δεν είναι απαραίτητο να θεωρείται «μεγάλο» με απόλυτους όρους, αλλά σε σχέση με το εισόδημα του παίκτη. Το κέρδος δημιουργεί φαντασιώσεις για μεγαλύτερα κέρδη, καθώς και τη στάση ότι ο τζόγος είναι ένας εύκολος και γρήγορος τρόπος απόκτησης πρόσθετου εισοδήματος. Τα πρώτα κέρδη, η «τύχη του πρωτάρη» όπως αποκαλείται συχνά, δημιουργούν στον αρχάριο παίκτη μια αίσθηση υπερβολικής εμπιστοσύνης στην ικανότητα του να κερδίζει, αλλά και την έντονη πεποίθηση ότι η τύχη θα συνεχίσει να του χαμογελά. Αυτό το στάδιο συνήθως διαρκεί από λίγους μήνες έως και μερικά χρόνια.

Β) *Το στάδιο των απωλειών (losing phase)* : Δυστυχώς όλοι γνωρίζουμε ότι η τύχη έχει γυρίσματα. Όσο συχνότερα παίζει κανείς, τόσο περισσότερες είναι οι πιθανότητες να χάσει. Τελικά οι παίκτες χάνουν περισσότερα από όσα σκόπευαν ή διαθέτουν και, εν συνεχεία, επιχειρούν να τα ξανακερδίσουν σπαταλώντας όλο και μεγαλύτερα ποσά ελπίζοντας να πάρουν πίσω τα χαμένα. Το αποτέλεσμα είναι απρόβλεπτο, ενώ τα περιστασιακά κέρδη ενισχύουν την ελπίδα και ενθαρρύνουν την προσπάθεια αναπλήρωσης των χαμένων χρημάτων. Ο παίκτης έχει αρχίσει να απορροφάται από τον ενθουσιασμό του να κερδίζει συνέχεια, ώστε ο τζόγος χάνει την κοινωνική του υπόσταση και ο παίκτης μένει μόνος του, κλείνεται στον εαυτό του και συνεχίζει να τζογάρει. Ωστόσο, οι επανειλημμένες προσπάθειες βυθίζουν τον παίκτη όλο και βαθύτερα στα χρέη και τον προετοιμάζουν να αναλάβει ακόμα μεγαλύτερο ρίσκο στις απεγνωσμένες του απόπειρες να αποκομίσει μεγάλο κέρδος και να ρεφάρει. Ο παίκτης αρχίζει να παίζει κρυφά, να αναζητά πόρους για να συνεχίσει τη δραστηριότητά του, να αποκρύπτει το γεγονός ότι χάνει και να λέει ψέματα, να χάνει χρόνο από την εργασία του, να μειώνεται η

παραγωγικότητά του, να δανείζεται από τράπεζες, να αδιαφορεί για την οικογενειακή του ζωή και να αδυνατεί να πληρώσει τα χρέη του.

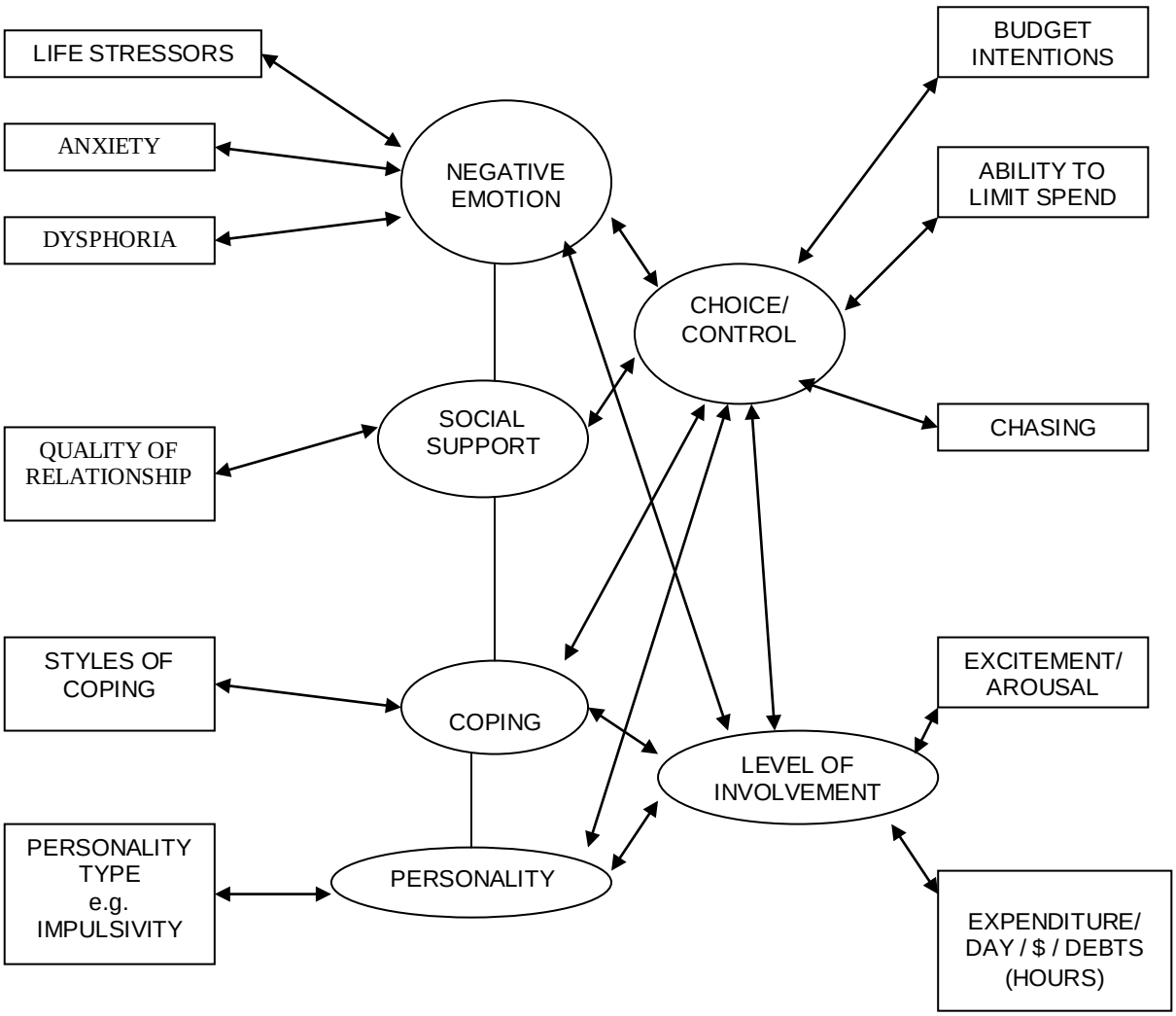
Γ) *Το στάδιο της απελπισίας (desperation phase)*: Σύντομα ο παίκτης εισέρχεται στη φάση της απελπισίας: παγιδεύεται σε έναν κύκλο όπου παίζει για να κερδίσει όσα έχει χάσει, κερδίζει περιστασιακά, ξαναχάνει κ.ο.κ., εγκλωβίζεται δηλαδή σε έναν ασφυκτικό κλοιό που τον οδηγεί στον κατήφορο. Τότε αρχίζει η παράλογη ενασχόληση με τα τυχερά παιχνίδια. Η συχνότητα και το μέγεθος των στοιχημάτων αυξάνεται, με αποτέλεσμα τα χρέη να συσσωρεύονται, μέχρι ο παίκτης να καταλήξει υπερχρεωμένος. Αδιαφορεί για όλα, για την εργασία, τις σχέσεις του μέσα στην οικογένεια και την κοινωνική του ζωή. Σε αυτό το σημείο ο παίκτης βρίσκεται εκτός ελέγχου. Το μόνο που τον απασχολεί είναι να βρει περισσότερα χρήματα για να παίξει, ακόμα και αν αυτό σημαίνει να κλέβει ή να καταχράται ξένα κεφάλαια για να χρηματοδοτήσει τη συνήθειά του. Στο στάδιο αυτό παρουσιάζονται έντονα διαταραχές ύπνου, διαταραχές όρεξης, φυσική και ψυχολογική εξουθένωση, αίσθημα αβοήθειας, περιθωριοποίηση, κατάθλιψη, αυτοκαταστροφικές τάσεις, τάσεις αυτοκτονίας και σύλληψη (Rachlin, 1990; Custer, 1984).

Διάγραμμα 2: Ανάπτυξη και πορεία της παθολογικής ενασχόλησης με τυχερά παίγνια (Rachlin, 1990).

Στο Διάγραμμα 3 παρουσιάζεται ένα σχήμα κάποιων σημαντικών διαδικασιών που βοηθούν στην αυτό-συγκράτηση της ενασχόλησης με το τζόγο. Στην επιλογή, αίσθηση ελέγχου απέναντι στο τζόγο σημαντικό ρόλο παίζουν πολλοί παράγοντες, όπως τα αρνητικά αισθήματα (π.χ. στρεσσογόνες καταστάσεις, άγχος, δυσφορία), η κοινωνική στήριξη (ποιότητα σχέσεων), η αντιμετώπιση και το επίπεδο της ενασχόλησης με το τζόγο και η προσωπικότητα (π.χ. παρορμητικότητα). Επίσης, σημαντικό ρόλο παίζουν ο προϋπολογισμός, η ικανότητα να περιοριστεί το ξόδεμα και το κυνηγητό του τζόγου (Dickerson & Baron, 2000).

Διάγραμμα 3: Σχήμα κάποιων σημαντικών διαδικασιών που συμβάλουν στον αυτό-περιορισμό του τζόγου (Dickerson & Baron, 2000).

1.7 Ανώνυμοι Παίκτες

Η κατεύθυνση της θεραπείας του τζόγου δέχθηκε σημαντική επίδραση στα τέλη της δεκαετίας του 1950 και στις αρχές της δεκαετίας του 1960 στις Η.Π.Α. Το 1957 ιδρύθηκε η οργάνωση «Ανώνυμοι Τζογαδόροι». Πρόκειται για μια ομάδα αυτοβοήθειας που βασίζεται στην ίδια φιλοσοφία και προσέγγιση με την οργάνωση «Ανώνυμοι Αλκοολικοί». Οι Ανώνυμοι Παίκτες κάνουν ανεπίσημες συγκεντρώσεις, κατά τις οποίες οι ψυχαναγκαστικοί παίκτες μπορούν να ανταλλάξουν τις εμπειρίες τους με άλλους που βρίσκονται στην ίδια κατάσταση. Σημαντικά βήματα για την αποκατάσταση θεωρούνται η παραδοχή ότι έχουν πρόβλημα, η αποδοχή βοήθειας από τρίτους, η ρεαλιστική αναγνώριση των προσωπικών τους δυνάμεων και η προσφορά βοήθειας σε άλλους με τα ίδια προβλήματα. Οι Ανώνυμοι Παίκτες, επίσης, αποτελούν και ομάδα βοήθειας για τις συζύγους και τις οικογένειες των ψυχαναγκαστικών παικτών. Οι συγγενείς των ψυχαναγκαστικών παικτών βρίσκονται υπό την επήρεια μεγάλου στρες και χρειάζονται βοήθεια, έστω και μόνο για να μπορέσουν να αντιμετωπίσουν πιο αντικειμενικά τις δυσκολίες τους.

Η εταιρεία Ανώνυμων Παικτών Τυχερών Παιχνιδιών, όπως και η εταιρεία Ανώνυμων Αλκοολικών, έχει αλλάξει τη ζωή κάποιων ατόμων, παρόλα αυτά, ο αριθμός των ατόμων που διακόπτει τη συμμετοχή στο πρόγραμμα είναι μεγάλος, όπως επίσης δεν είναι ξεκάθαρο κατά πόσον οι συνεδρίες κατά τις οποίες αναφέρουν τις πράξεις τους είναι βοηθητικές ως προς τη γενική πορεία των ατόμων, τα οποία παρουσιάζουν προβλήματα παθολογικής ενασχόλησης με τυχερά παιχνίδια. Σε μία έρευνα βρέθηκε ότι μόνο το 8% των μελών της ομάδας είχε καταφέρει να απέχει για ένα έτος ή και παραπάνω. Επίσης, πολλοί από αυτούς προτιμούσαν να συμμετέχουν σε τυχερά παιχνίδια με ελεγχόμενο τρόπο αντί να απέχουν, μία αρχή η οποία υποστηρίζεται από τους Ανώνυμους Παίκτες (Committee on the Social and Economic Impact of Pathological Gambling, National Research Council, 1999).

Στην Ελλάδα, όσον αφορά τη βοήθεια των στοιχηματιών, υπάρχει το Εθνικό Συμβούλιο σχετικά με την Προβληματική Χαρτοπαιξία (2025479201), η Εμπιστευτική Εθνική Γραμμή Βοήθειας (8005224700, www.ncpgambling.org), οι Ανώνυμοι Παίκτες Τυχερών Παιχνιδιών (2133868789,

www.gamblersanonymous.org) και το Ινστιτούτο για την Προβληματική Χαρτοπαιξία (www.gamblingproblem.net).

1.8 Παροχή βοήθειας στα άτομα που ασχολούνται παθολογικά με τα τυχερά παιχνίδια

Η θεραπεία της καταναγκαστικής ενασχόλησης με τυχερά παιχνίδια μοιάζει επίσης με τη θεραπεία της κατάχρησης ουσιών. Οι μέθοδοι, οι οποίες χρησιμοποιούνται ευρέως, περιλαμβάνουν την ψυχοδυναμική θεραπεία, τη λήψη συνέντευξης σχετικά με τα κίνητρα και τις γνωσιακές-συμπεριφορικές θεραπείες, συνήθως σε συνδυασμό.

Οι *ψυχοδυναμικοί θεραπευτές* θεωρούν την παθολογική ενασχόληση με τυχερά παιχνίδια καταναγκασμό, ως σύμπτωμα, ή έκφραση μιας υποκείμενης ψυχολογικής κατάστασης που συνήθως έχει τις ρίζες της στην παιδική ηλικία. Ο θεραπευτής προσπαθεί να βοηθήσει τον ασθενή να κατανοήσει και να αντιμετωπίσει το πρόβλημα. Μία από τις ψυχοδυναμικές θεωρίες υποστηρίζει ότι τα άτομα με παθολογική ενασχόληση σε τυχερά παιχνίδια θέλουν να χάσουν, ώστε να τιμωρήσουν τον εαυτό τους, λόγω των αισθημάτων τύψεων τα οποία βιώνουν. Άλλοι αναλυτές αντιμετωπίζουν την καταναγκαστική ενασχόληση με τυχερά παιχνίδια ως προσπάθεια μείωσης του επιπέδου της κατάθλιψης ή ως αποτέλεσμα των ναρκισσιστικών αισθημάτων παντοδυναμίας (Ladouceur, Sylvain, Boutin & Doucet, 2002).

Η *λήψη συνεντεύξεων ως προς τα κίνητρα* έχει ως στόχο την ενίσχυση της ετοιμότητας για την αλλαγή – και τη δέσμευση στη θεραπεία – μέσω της διερεύνησης και εξακρίβωσης ανάμεικτων αισθημάτων. Καθώς αποφεύγει την επιθετική εναντίωση, τη διαφωνία, το χαρακτηρισμό, την κατανόηση και την άμεση άσκηση πειθούς, το άτομο που παίρνει τη συνέντευξη προσφέρει ενσυναίσθηση και συμβουλές, καθώς βοηθάει τα άτομα με παθολογική ενασχόληση με τυχερά παιχνίδια να ορίσουν τους στόχους τους. Δίδεται έμφαση στην προαγωγή της ελευθερίας των επιλογών και στην ενθάρρυνση της πίστης στην ικανότητα αλλαγής (Ladouceur et al., 2002).

Οι *συμπεριφορικοί θεραπευτές* εστιάζονται στην εξάλειψη των κινήτρων ως προς την παθολογική ενασχόληση με τυχερά παιχνίδια, όπως και των εξωτερικών και εσωτερικών καταστάσεων, οι οποίες ενεργοποιούν την παρόρμηση της παθολογικής αυτής ενασχόλησης. Τα κίνητρα – η ενίσχυση

των επιβραβεύσεων – περιλαμβάνουν την έξαψη, η οποία παρέχεται από το παιχνίδι, τη χαρά, η οποία προέρχεται από τη νίκη, τη διαφυγή, ή την απόσπαση της προσοχής από τα καθημερινά προβλήματα και την αποφυγή του αισθήματος της ντροπής ή της απώλειας χρημάτων. Τα οφέλη από την παθολογική ενασχόληση με τυχερά παιχνίδια προκύπτουν περιστασιακά και, σε μεγάλο βαθμό, τυχαία. Τα ψυχολογικά πειράματα δείχνουν ότι η συμπεριφορά η οποία επιβραβεύεται ανά περιόδους είναι ιδιαιτέρως δύσκολο να εξαλειφθεί, ακόμη και όταν η επιβράβευση εξαφανιστεί – και το γεγονός αυτό αποτελεί μία αιτία εξέλιξης του εθισμού. Παράλληλα, οι εικόνες, οι ήχοι, οι σωματικές αισθήσεις, ακόμη και η ψυχική διάθεση και τα αισθήματα, τα οποία σχετίζονται με την παθολογική ενασχόληση με τυχερά παιχνίδια, ξεκινούν να ενισχύουν μία σχεδόν αυτόματη αντίδραση, η οποία οδηγεί σε υψηλότερα επίπεδα ενασχόλησης με αυτά (Ladouceur et al., 2002).

Με σκοπό να «ξεμάθουν» την εξαρτημένη μάθηση, οι ασθενείς αναγνωρίζουν, καταγράφουν και προσπαθούν να αποφύγουν τις καταστάσεις και τα αισθήματα, τα οποία ενισχύουν την παρόρμηση να συμμετέχουν σε τυχερά παιχνίδια. Μπορεί να μάθουν να κρατούν μία απόσταση από τις περιοχές όπου προσφέρονται τα τυχερά παιχνίδια, να ειδικευθούν σε ένα συγκεκριμένο είδος στοιχήματος, να φυλάξουν κάποια χρήματα τα οποία δεν θα χρησιμοποιηθούν για συμμετοχή σε τυχερά παιχνίδια ή να αξιοποιήσουν πρακτικά τα κέρδη τους, όπως το να ξεπληρώσουν κάποιες δόσεις υποθήκης. Μερικά άτομα με αυτή τη διαταραχή δέχονται να μπει το όνομά τους σε μια λίστα στο καζίνο, ώστε να μην τους επιτρέπεται η είσοδος. Κατά τη νοητή απευαισθητοποίηση, τα άτομα με παθολογική ενασχόληση με τυχερά παιχνίδια μελετούν διάφορα σενάρια για το πώς θα παίξουν, ενώ παραμένουν σωματικά χαλαροί, αντί να υποκύπτουν στην παρόρμησή τους. Κατά την ευαισθητοποίηση μετατροπής, καθοδηγούνται σε κάποια σενάρια, κατά τα οποία, για παράδειγμα, ο εργοδότης τους ανακαλύπτει ότι είναι καταχρεωμένοι ή η οικονομική τους κατάσταση απειλείται από δάνειο (Raylu et al., 2002).

Αφετέρου, η *γνωσιακή θεραπεία* μπορεί να αλλάξει τον τρόπο σκέψης τους. Ο στόχος είναι η αναγνώριση και η τροποποίηση των υποκειμενικών σκέψεων σχετικά με τον κόσμο, τον εαυτό και το μέλλον – οι παραληρηματικές ιδέες ελέγχου, οι δεισιδαιμονίες σχετικά με την τύχη και το πεπρωμένο, η επιλεκτική μνήμη σχετικά με τις νίκες και η πίστη σε μία συγκεκριμένη δεξιότητα. Οι γνωσιακοί θεραπευτές μαθαίνουν στα άτομα με παθητική

συμμετοχή στα τυχερά παιχνίδια να τη θεωρούν μία δαπανηρή μορφή διασκέδασης, αντί για μία κερδοσκοπική επιχείρηση (Raylu et al., 2002).

Στην οικογένεια του ατόμου με παθολογική συμμετοχή σε τυχερά παιχνίδια, οι απλήρωτοι λογαριασμοί, η συνεχής αντιπαράθεση και η συνεχής παραγωγή ψεμάτων εγείρουν άγχος, έλλειψη εμπιστοσύνης και σύγκρουση. Η *οικογενειακή θεραπεία ή η θεραπεία ζεύγους* μπορεί να βοηθήσει και τα μέλη της οικογένειας μπορούν να ζητήσουν βοήθεια, μέσω της ομάδας βοήθειας των Ανώνυμων Παικτών Τυχερών Παιχνιδιών.

Η φαρμακευτική θεραπεία δεν χρησιμοποιείται πολύ κατά τη θεραπεία του προβλήματος της παθολογικής ενασχόλησης με τυχερά παιχνίδια και υπάρχουν ελάχιστες ελεγχόμενες ή μακροχρόνιες έρευνες σχετικά με την αποτελεσματικότητά τους. Σε δύο έρευνες βρέθηκε ότι η ναλτρεξόνη, η οποία είναι ανταγωνιστής των υποδοχέων των οπιοειδών, μειώνει τις παρορμήσεις για παθολογική ενασχόληση με τυχερά παιχνίδια. Λόγω του ότι έχουν βρεθεί συσχετισμοί ανάμεσα στην παθολογική ενασχόληση με τυχερά παιχνίδια και την καταναγκαστική συμπεριφορά, κάποιοι ερευνητές έχουν προτείνει τη χρήση των εκλεκτικών αναστολέων της επαναπρόσληψης της σεροτονίνης (φλουοξετίνη και τα σχετικά με αυτό φάρμακα). Παρόλα αυτά, τα αντικαταθλιπτικά και άλλα φάρμακα συνταγογραφούνται στα άτομα κυρίως για την αντιμετώπιση των διαταραχών της ψυχικής διάθεσης που συνδυάζονται με παθολογική ενασχόληση με τυχερά παιχνίδια (Raylu et al., 2002).

Παρόλο που η χορήγηση κάποιου είδους θεραπείας αποτελεί ασφαλώς καλύτερη λύση από το να μη χορηγηθεί καμία, δεν είναι γνωστό σχετικά με το ποια θεραπεία λειτουργεί καλύτερα στα διαφορετικά είδη χαρτοπαικτών. Υπάρχουν ελάχιστες ελεγχόμενες έρευνες, οι οποίες έχουν χρησιμοποιήσει ένα τυχαίο δείγμα. Η συμπεριφορική και η γνωσιακή θεραπεία, οι οποίες έχουν ελεγχθεί συστηματικότερα, παρουσιάζουν ένα βαθμό αποτελεσματικότητας για κάποια άτομα, τουλάχιστον όσον αφορά στο άμεσο χρονικό διάστημα. Μία έρευνα έδειξε ότι η λήψη συνεντεύξεων σχετικά με τα κίνητρα, παράλληλα με τη χρήση ενός βιβλίου παροχής αυτοβοήθειας, το οποίο στάλθηκε ταχυδρομικώς στο σπίτι των ατόμων, ήταν αποτελεσματικότερη συγκριτικά με τη χρήση του βιβλίου μόνο ή την εγγραφή σε κάποια λίστα αναμονής. Οι θετικές επιπτώσεις του είδους αυτού διατηρήθηκαν για ένα εξάμηνο, αλλά όχι για μεγαλύτερο διάστημα (Raylu et al., 2002).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: Διαταραχή εθισμού στο Διαδίκτυο

2.1.1 Ορισμός της υπερβολικής χρήσης του Διαδικτύου

Στην προσπάθεια ορισμού της υπερβολικής χρήσης του Διαδικτύου από τον άνθρωπο διάφορες ονομασίες χρησιμοποιήθηκαν για την περιγραφή αυτού του παθολογικού φαινόμενου. Η διαταραχή εθισμού στο Διαδίκτυο (Internet Addictive Disorder) πρωτοαναφέρθηκε από έναν ψυχίατρο της Νέας Υόρκης, τον Ivan Goldberg. Αν και ο Goldberg χρησιμοποίησε κριτήρια του DSM-IV από τον εθισμό σε ουσίες, αντικαθιστώντας τον όρο ουσία με αυτόν του Διαδικτύου, ως ένα αστείο, εντούτοις η διαταραχή εθισμού στο Διαδίκτυο αντιμετωπίστηκε σοβαρά από αρκετούς ερευνητές. Η παθολογική χρήση του Διαδικτύου (Pathological Internet Usage) ορίστηκε από τη Young βασιζόμενη σε κοινά χαρακτηριστικά με το παθολογικό παιχνίδι και ενισχύθηκε από τον Davis. Σύμφωνα με τον Davis, διακρίνονται δύο τύποι παθολογικής χρήσης του Διαδικτύου: α) η συγκεκριμένη παθολογική χρήση του Διαδικτύου (Specific PIU), που αναφέρεται σε εκείνους που ικανοποιούν συγκεκριμένες λειτουργίες όπως εμπορικές συναλλαγές, δημοπρασίες, τραπεζικές συναλλαγές, διακίνηση πορνογραφικού υλικού και β) η γενικευμένη παθολογική χρήση (General PIU), που χρησιμοποιείται για να περιγράψει τη γενική και πολυδιάστατη χρήση του Διαδικτύου δίχως κάποιο προκαθορισμένο στόχο.

Τις δύο τελευταίες δεκαετίες, οι ψυχολόγοι έχουν αρχίσει να αναγνωρίζουν ότι οι άνθρωποι καθορίζουν και διαμορφώνουν τους εθισμούς περισσότερο από τις χημικές ουσίες. Ερευνητές τονίζουν την έκλυση ντοπαμίνης (νευροδιαβιβαστής ηδονής) στον επικλινή πυρήνα (accumbens) κατά τη διάρκεια του ενθουσιασμού που προκαλείται από μη χημική διαδικασία, η οποία έχει τις ίδιες επιδράσεις στον άνθρωπο όπως το αλκοόλ και άλλες ναρκωτικές ουσίες.

Σήμερα, μεταξύ ενός μικρού αλλά συνεχώς αυξανόμενου σώματος της έρευνας των εθισμών, ο όρος «εθισμός» έχει επεκταθεί στο Ψυχιατρικό Λεξικό και προσδιορίζει την προβληματική χρήση του Διαδικτύου, η οποία συνδέεται με σημαντική κοινωνική, ψυχολογική και επαγγελματική έκπτωση. Ως αποτέλεσμα οι εθισμένοι απασχολούνται περισσότερο από δέκα ώρες

ημερησίως σε καθημερινή σύνδεση με το Διαδίκτυο και αυτό δημιουργεί προβλήματα στην οικογένεια, τις κοινωνικές και άλλες σχέσεις και την εργασία τους. Ο μέσος όρος χρήσης του Διαδικτύου για τους εθισμένους ανέρχεται σε 37 ώρες την εβδομάδα (Griffiths, 1999; Σιώμος & Αγγελόπουλος, 2008).

2.1.2 Επιρρεπείς πληθυσμοί σε παθολογική χρήση του Διαδικτύου και δημογραφικά χαρακτηριστικά

Οι φοιτητές αποτελούν την πιο επικίνδυνη ομάδα ατόμων για εθισμό στο Διαδίκτυο, αφενός γιατί δεν τους ασκείται γονεϊκή επιτήρηση και αφετέρου επειδή ενθαρρύνονται ιδιαίτερα για τη χρήση του, μέσω του εκπαιδευτικού προγράμματος σπουδών. Το 32% όλων των χρηστών Διαδικτύου έχουν πρόσβαση μέσω των πανεπιστημίων. Οι υπάλληλοι των επιχειρήσεων με πρόσβαση στο Διαδίκτυο αποτελούν επίσης ομάδα υψηλού κινδύνου για εθισμό στο Διαδίκτυο. Σε μια έρευνα 150 ανώτερων υπαλλήλων των κορυφαίων επιχειρήσεων των ΗΠΑ διαπιστώθηκε ότι το 55% πλοηγείτε στο Διαδίκτυο για λόγους που δεν έχουν σχέση με την εργασία τους (Fisher, 1993).

Οι αρχικές εντυπώσεις για το προφίλ του υπερβολικού χρήστη των ηλεκτρονικών υπολογιστών αφορούσαν σε εσωστρεφείς νέους άντρες. Η άποψη αυτή άλλαξε όταν διαπιστώθηκε ότι το 61% των χρηστών ήταν γυναίκες. Όσον αφορά στη χρήση του Διαδικτύου, οι ηλικιωμένοι και οι γυναίκες συμμετέχουν κυρίως σε ομάδες συζήτησης στο Διαδίκτυο, ενώ οι νεότεροι και κυρίως οι άντρες το χρησιμοποιούν για παιχνίδια και αναζήτηση πορνογραφικού υλικού. Το 67% των εθισμένων είναι γυναίκες, 84% των οποίων είναι άγαμες, ενώ το 63,5% είναι πανεπιστημιακής μόρφωσης. Η ηλικία και η μόρφωση αποτελούν προδιαθεσικούς παράγοντες στη συμπεριφορική εξάρτηση από το Διαδίκτυο, ενώ το φύλο και η φυλή όχι. Σε μελέτη 654 χρηστών του Διαδικτύου βρέθηκε ότι η πλειοψηφία ήταν άντρες, με εβδομαδιαίο μέσο όρο χρήσης 19 ώρες, μέσο όρο εκπαίδευσης 15 έτη και εμπειρία του Διαδικτύου 2 έτη (Σιώμος & Αγγελόπουλος, 2008).

2.1.3 Τύποι προσωπικότητας και εθισμός στο Διαδίκτυο

Η εσωστρέφεια των αντρών και οι σχιζοειδείς τύποι προσωπικότητας αποτελούν προδιαθεσικούς παράγοντες για εθισμό. Μελέτη 328 μαθητών Λυκείου στη Ν. Κορέα, όπου χρησιμοποιήθηκαν το IAT, το SCL-90-R (symptom checklist) και το 16PF (sixteen personality factors), έδειξε πως οι εξαρτημένοι επηρεάζονται εύκολα από το συναίσθημα, είναι συναισθηματικά ασταθείς, με πλούσια φαντασία, συχνά απορροφημένοι στις σκέψεις τους, αυτάρκεις, θετικοί στο να πειραματίζονται και προτιμούν να ακολουθούν πιστά τις δικές τους επιλογές (Σιώμος & Αγγελόπουλος, 2008).

2.1.4 Στατιστικά στοιχεία Ελλάδας για τον εθισμό στο Διαδίκτυο

Σύμφωνα με στοιχεία από την Ελλάδα, σε αντιπροσωπευτικό δείγμα 2200 εφήβων μαθητών ηλικίας 13-18 ετών από τη Θεσσαλία, εθισμός στους ηλεκτρονικούς υπολογιστές παρατηρήθηκε στο 6,1% του μέσου μαθητικού πληθυσμού, ενώ το ποσοστό της επικράτησης του εθισμού μεταξύ των χρηστών των ηλεκτρονικών υπολογιστών (ΗΥ) ανήλθε στο 7,7%. Ο εθισμός στους ΗΥ αφορά σε αγόρια με ύπαρξη ΗΥ στο σπίτι και καθημερινή του χρήση. Το κάπνισμα, το αλκοόλ και οι πολλές ώρες τηλεόρασης την ημέρα αποτελούν συνήθειές τους. Επίσης, συμπτώματα από τους οφθαλμούς και το μυοσκελετικό εντοπίζονται σχεδόν στο 50% των περιπτώσεων εθισμού. Οι εθισμένοι στους ΗΥ Έλληνες έφηβοι εμφανίζουν τον υψηλότερο μέσο όρο στα συμπτώματα σε όλες τις επιμέρους και τις συνολικές κλίμακες του SCL-90-R, σε επίπεδα στατιστικώς σημαντικά ($P<0.05$) όταν συγκρίνονται με εκείνους που δεν κάνουν χρήση, εκτός της ψυχαναγκαστικότητας, του φοβικού άγχους και του συνολικού δείκτη συμπτωμάτων. Συγκριτικά με τους ήπιους χρήστες, ο υψηλότερος μέσος όρος συμπτωμάτων για τους εθισμένους αφορά στο σύνολο των κλιμάκων σε βαθμό στατιστικά σημαντικό ($P<0.05$), ενώ στη σύγκριση με τους μέτριους χρήστες ο μέσος όρος των συμπτωμάτων για τους εθισμένους είναι στατιστικά σημαντικός ($P<0.05$) σε όλες τις επιμέρους αλλά και τις συνολικές κλίμακες του SCL-90-R, εκτός της ψυχαναγκαστικότητας και του συνολικού δείκτη συμπτωμάτων. Επίσης, διαπιστώνεται ότι οι εθισμένοι στη γενικότερη χρήση των ΗΥ Έλληνες έφηβοι χρήστες, σε σύγκριση με τους μη χρήστες και τις άλλες ομάδες χρηστών, εμφανίζουν στατιστικά σημαντικές

διαταραχές στον ύπνο. Σε αντίστοιχη έρευνα σε 339 εφήβους στη πόλη της Καρδίτσας για τις επιπτώσεις του εθισμού στο Διαδίκτυο βρέθηκε πως οι εθισμένοι έφηβοι, συγκρινόμενοι με εκείνους που δεν χρησιμοποιούν το Διαδίκτυο, εμφανίζουν υψηλότερη διαπροσωπική ευαισθησία (Σιώμος & Αγγελόπουλος, 2008).

2.1.5 Θεραπευτική αντιμετώπιση του εθισμού στο Διαδίκτυο

Σήμερα που οι νέες τεχνολογίες εισβάλλουν στην ανθρώπινη καθημερινότητα προσελκύοντας ολοένα και περισσότερους ανθρώπους στη χρήση τους, η επίδρασή τους δεν θα πρέπει να θεωρείται αμελητέα. Στις ΗΠΑ ήδη λειτουργούν διάφορα θεραπευτικά κέντρα για εθισμένους στο Διαδίκτυο. Η Young δημιούργησε το Center for Online Addiction, προτείνοντας εννέα στρατηγικές που συμβάλλουν στην αντιμετώπιση του εθισμού. Άλλα θεραπευτικά κέντρα αποτελούν ειδικά τμήματα των Πανεπιστημίων του Χάρβαρντ, του Τέξας, του Οχάιο και της Ουάσιγκτον.

Το 1996, δημιουργήθηκε στο internet η ομάδα υποστήριξης των εθισμένων στο Διαδίκτυο, αν και η συγκεκριμένη ομάδα κατηγορήθηκε πως είναι «σαν να κάνεις θεραπεία ενός αλκοολικού σε ένα μπαρ». Το 2005 αναφέρθηκε στο διεθνή τύπο η δημιουργία της πρώτης κλινικής παγκοσμίως για την αντιμετώπιση του εθισμού στο Διαδίκτυο στο Πεκίνο της Κίνας με 200 κλίνες. Τον Ιούλιο του 2006 δημιουργήθηκε στο Άμστερνταμ της Ολλανδίας η πρώτη ευρωπαϊκή κλινική με 8 κλίνες για τους εξαρτημένους εφήβους από τα βιντεοπαιχνίδια.

Στη θεραπευτική αντιμετώπιση του εθισμού στο Διαδίκτυο, οι τρεις πιο επικρατούσες μορφές θεραπείας είναι η γνωσιακή-συμπεριφορική ψυχοθεραπεία, τα 12 βημάτων προγράμματα αντιμετώπισης του εθισμού και η θεραπεία μέσω τέχνης (Σιώμος & Αγγελόπουλος, 2008).

2.2 Εξάρτηση από τις διαδικτυακές (online) αγοραπωλησίες μετοχών

Η μεσαία τάξη Αμερικανών, αλλά και άλλων Ευρωπαίων, χαρακτηρίζονται ως έθνη των εμπόρων (traders) μετοχών (Serwer, 1999). Το «εμπορικό έθνος» συμβάλλει στη δημοκρατικοποίηση του χρηματιστηρίου. Οι άνθρωποι ζουν πλέον στην εποχή του Ατομικού Επενδυτή (Individual Investor), καθώς αναφέρονται στο χρηματιστήριο με τον ίδιο τρόπο και άνεση όπως θα αναφερθούν στην υγεία τους, στο σχολείο των παιδιών τους, στον καιρό. Γνωρίζουν ποιοι από τους γείτονές τους έχουν αμοιβαία κεφάλαια και ποιοι αγοραπωλούν μετοχές μέσω του internet. Ο μισός πληθυσμός της Αμερικής, αλλά και γενικότερα της Ευρώπης είναι ένας επενδυτικός σύλλογος (investment club). Το χρηματιστήριο πλέον έχει γίνει αναπόσπαστο και ευρύτερα γνωστό στοιχείο της κουλτούρας. Είναι ένας από τους μεγαλύτερους μετασχηματισμούς του σήμερα (Pitkow & Kehoe, 1996; Nocera, 1999; Κατσανοπούλου, 2000).

Πάραυτα, υπάρχει μία σημαντική εξέλιξη στο τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι επενδύουν στο χρηματιστήριο, εργάζονται και ζουν. Το χρήμα δεν το διαχειρίζεται κάποιος χρηματιστής, αλλά οι ίδιοι οι επενδυτές, μέσω του αυτό-επενδυτικού διαδικτυακού χρηματιστηρίου. Πόσο μεγάλη είναι όμως η αγοραπωλησία online μετοχών; Περίπου 42 εκατομμύρια από τα 99 εκατομμύρια των αμερικάνικων νοικοκυριών έχουν υπολογιστές και 24 εκατομμύρια από αυτούς έχουν πρόσβαση στο internet. Περίπου 12 εκατομμύρια από τα τελευταία νοικοκυριά έχουν online λογαριασμούς, με τους οποίους κάνουν παραπάνω από μισό εκατομμύριο αγοραπωλησίες μετοχών την ημέρα. Το ποσοστό των διαδικτυακών Αμερικανών επενδυτών ανέρχεται περίπου στο 12.5% και αναμενόταν να φτάσει το 29.2% το 2002, όπως επίσης αναμένεται άνοδος και σε άλλες χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Συμπερασματικά, η διαδικτυακή επένδυση αυξάνεται με αλματώδεις ρυθμούς ανάλογους με αυτούς της χρήσης του internet (http://www.pathfinder.com/fortune/; Serwer, 1999; wysiwyg://206/http://www.daytradingstocks.com/MSNBC%20-%2030299(2).html).

Υπάρχει μία ιδιαίτερη έλξη γι αυτού του είδους της online αγοραπωλησίας μετοχών. Με το χτύπημα του ποντικιού, μέσω οποιασδήποτε χρηματιστηριακής online εταιρίας, οι άνθρωποι μπορούν να αγοράζουν και να πωλούν οποιαδήποτε μετοχή, οπουδήποτε στο κόσμο, μέρα ή νύχτα,

περικόβοντας τα έξοδα χρηματιστηριακής συναλλαγής στα δύο τρίτα ή περισσότερο (Joslyn & Hunt, 1998). Επιπρόσθετα, υπάρχουν διαδικτυακές τράπεζες, διαδικτυακοί μεσίτες στεγαστικών δανείων, διαδικτυακοί πάροχοι επιχειρηματικών νέων και επενδυτικοί ιστότοποι συνομιλίας (chat rooms) για συζήτηση όσον αφορά τις μετοχές. Υπάρχει ένα πραγματικά παράλληλο ηλεκτρονικό σύμπαν (e-universe) οικονομικών υπηρεσιών το οποίο έχει ανοίξει για επιχειρήσεις τα τελευταία χρόνια. Επίσης, υπάρχουν πολλοί τηλεοπτικοί σταθμοί – όπως το CNBC, CNNfn και το κανάλι του Bloomberg (στη Ελλάδα το EXTRA 3, το κανάλι 10 και το S TV) – όπως και το site Yahoo.finance στο internet, για πληροφορίες πάνω στις μετοχές (http://www.pathfinder.com/fortune/; Serwer, 1999; http://news.morningstar.com/news/MS/StockAnalystsJournal/990719sj.html; http://www.forbes.com/forbes/99/0913/6406026a.html).

Υφίστανται τουλάχιστον δύο πιθανές εγγυήσεις για την επέκταση της διαδικτυακής επένδυσης. Από τη μία μεριά, υπάρχει η θεωρία της ενδυνάμωσης – επενδυτή η οποία ισχυρίζεται ότι το διαδίκτυο αποτελεί μία θετική εξέλιξη για τον επενδυτή. Προωθεί τις χρηματιστηριακές υπηρεσίες να προσφέρουν την δυνατότητα επένδυσης κατά τη διάρκεια που τα χρηματιστήρια είναι κλειστά όπως και να δημιουργηθούν νέες χρηματιστηριακές αγορές. Περαιτέρω, σπρώχνει προς την κατευθείαν διανομή νεοεισερχόμενων στο χρηματιστήριο μετοχών στους επενδυτές και στην διεύρυνση των ενημερωτικών συνομιλιών (conference calls). Τέλος, επεκτείνει τη δράση των σχέσεων με επενδυτές στις εισηγμένες εταιρίες. Από την άλλη, υπάρχει η θεωρία της διέγερσης – επενδυτών η οποία ισχυρίζεται ότι το διαδίκτυο απλώς διεγείρει τους επενδυτές. Είναι γεγονός ότι αυτή καθαυτή η εμπειρία της διαδικτυακής επένδυσης αυξάνει τις χρηματιστηριακές συναλλαγές. Το γεγονός αυτό αποτελεί θετική εξέλιξη για τους χρηματιστές, αλλά δεν είναι πάντα τόσο θετική και για τους επενδυτές (htttp://www.pathfinder.com/fortune/; Serwer, 1999; Roberts & MacDonald, 2001).

Οι έμποροι της μίας μέρας (day traders) συνήθως χαρακτηρίζονται από υπεραισιοδοξία και συχνά θέτουν σε ρίσκο την αυτό-εκτίμησή τους (http://www.ABCNEWS.com/onlinetrading990201.html; wysiwyg://135/http://www.fool.com/Fribble/1996/Fribble961126.html). Για την αύξηση των προβλημάτων που δημιουργούνται από τις online αγοραπωλησίες μετοχών, οι περισσότεροι καταφεύγουν σε τηλεφωνικές

γραμμές υποστήριξης ή σε κέντρα για τζογαδόρους (όπως το Counsil on Compulsive Gambling στο New Jersey) (http://www.smh.com.au/news/9902/03/text/pageone5.html). Οι day traders συνήθως χάνουν περισσότερα χρήματα και από τους παίκτες του καζίνο. Το 13% αυτών των ανθρώπων έχουν εξάρτηση και από άλλα τυχερά παιχνίδια. Το προφίλ του μέσου χρήστη Διαδικτύου που αγοραπωλεί μετοχές ενδοσυνεδριακά αντικατοπτρίζει επίσης το προφίλ του εξαρτημένου καταναγκαστικού παίκτη τυχερών παιχνιδιών, καθώς και οι δυο συνήθως είναι άνδρες μεταξύ 25-45 ετών που επιδιώκουν τον γρήγορο πλουτισμό μέσω της αγοραπωλησίας μετοχών (http://www.ABCNEWS.com\gamblers990916.html; http://www.ABCNEWS.com\chat_chrisanderson092099.html). Σύμφωνα με στοιχεία από έναν οργανισμό που ονομάζεται Center for Online Addiction, υπάρχουν άνθρωποι τόσο παθιασμένοι οι οποίοι είναι τόσο χρεωμένοι, ώστε διαπράττουν πλαστογραφία, απάτη, ληστεία ή κατάχρηση για να ξεχρεωθούν.

Όταν το χρηματιστήριο «πάρει την κάτω βόλτα» σημειώνοντας πτωτική πορεία επηρεάζεται εξίσου παράλληλα και η ψυχική υγεία των online traders. Συχνά βιώνουν συμπτώματα άγχους και στρες, παρόμοια με αυτά των επαγγελματιών χρηματιστών που διαχειρίζονται τα χαρτιά και χρήματα των πελατών τους. Ο παράγοντας της μοναξιάς παρουσιάζεται αρκετά συχνά, ιδίως όταν οι αγοραπωλησίες δεν είναι σωστές, με αποτέλεσμα να εμφανίζονται αυτοενοχές και αυτοκριτική (http://www.ABCNEWS.com/allinyourhead_7.html).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: Χρηματιστήριο Αθηνών

3.1 Εισαγωγή για το Χρηματιστήριο Αθηνών

Η ιδέα αυτής της συγκεκριμένης έρευνας τροφοδοτήθηκε από παρατηρήσεις και άτυπες αξιολογήσεις από καθημερινές αναφορές στα μέσα μαζικής ενημέρωσης (εφημερίδες, ραδιόφωνο, τηλεόραση) γι αυτό που επισήμως ονομάστηκε «Μανία της Σοφοκλέους».

Ως γνωστό, κατά τη διετία 1997-99 τα ποσά των καθημερινών συναλλαγών στο Χρηματιστήριο Αξιών Αθηνών, ονόματι Σοφοκλέους, άγγιξαν τον αστρονομικό αριθμό των 400 και 500 δισεκατομμυρίων δραχμών, ενώ οι νεοεισερχόμενοι επενδυτές άνοιξαν επιπλέον 1.400.000 λογαριασμούς. Αποκορύφωμα της ανοδικής πορείας ήταν το καλοκαίρι του 1999, οπότε το Χρηματιστήριο εκτοξεύθηκε στις 6.300 μονάδες.

Στα μέσα του 17^{ου} αιώνα η Βόρεια Ευρώπη συγκλονίζεται από ένα μεγάλο κραχ. Θύματά του οι πλούσιοι που επένδυσαν στους εξωτικούς βολβούς ενός όμορφου φυτού από το Αζερμπαϊτζάν. Έμεινε στην ιστορία ως ο «τζόγος της τουλίπας» επειδή πολλοί αγόραζαν εκτάσεις σπαρμένες με τους βολβούς τζογάροντας στην παραγωγή (ο τζόγος πάντοτε ήταν περίπου νόμιμος και περίπου παράνομος). Κατά ανάλογο τρόπο, η αλματώδης ανάπτυξη του εμπορίου ενθάρρυνε το τζόγο με κέρδη που θα αποκομίζονταν από πιθανολογία σε όλων των ειδών τα προϊόντα. Ήταν το τίμημα για την αυξημένη αποδοτικότητα στο πολυσύνθετο σύστημα συναλλαγών. Αλλά η πιθανολογία εντάθηκε και πήρε διαστάσεις τρέλας την οποία οι Έλληνες ονόμασαν «μανία της Σοφοκλέους», που στην κυριολεξία σημαίνει συναλλαγές στον άνεμο, δηλαδή αγορά και πώληση χωρίς την κατοχή αγαθών. Το πιο διάσημο παράδειγμα τέτοιου τζόγου ήταν οι μετοχές. Και ξαφνικά το 2000, αφού οι τιμές των μετοχών είχαν φθάσει σε δυσθεώρητα ύψη, το οικοδόμημα κατέρρευσε. Για αυτούς οι οποίοι έχασαν περιουσίες επρόκειτο για τραγωδία (Terry, 2000; Lekkas, 1998).

Το χρηματιστήριο ήταν «μια κάποια λύση» από την άποψη ότι προσέφερε σε συσκευασία δώρου τη μεγάλη υπόσχεση: γρήγορη και σίγουρη οικονομική επιτυχία, μία μοναδική ευκαιρία ποσοτικής και ποιοτικής αναβάθμισης, η οποία για πολλούς δεν θα μπορούσε να επιτευχθεί μέσω της

εργασίας τους. Αυτή η ευκαιρία να ξεφύγει κανείς από τη δύσκολη πραγματικότητα και το πεπρωμένο του, η ευκαιρία να κάνει μια υπέρβαση αποτέλεσε την κινητήρια δύναμη για την επένδυση του κοινού στο χρηματιστήριο. Η κατά κάποιον τρόπο ουρανοκατέβατη αυτή ευκαιρία δημιούργησε την ψευδαίσθηση του ελέγχου και της κυριαρχίας και έδωσε στο μέσο άνθρωπο την αίσθηση ότι έχει τη δύναμη να αλλάξει τη μοίρα του και την πορεία της ζωής του. Το οικονομικό επίκεντρο, σύμφωνα με τα μέτρα και τα σταθμά του ευρύτερου κοινού, μετατοπίστηκε και από δημόσιο και απρόσωπο έγινε ιδιωτικό και οικείο. Ο καθένας ένιωσε ότι τα οικονομικά του μπορούσαν να αλλάξουν προς το καλύτερο από τη μια στιγμή στην άλλη, γιατί αυτό εξαρτιόταν από τον ίδιο και όχι από κάποιο τρίτο (Terry, 2000; Lekkas, 1998).

Ένα σημαντικό ψυχολογικό στοιχείο που εμφανίστηκε στο προσκήνιο ήταν αυτό του ανταγωνισμού με τους «μεγάλους και σημαντικούς». Επίσης, ένας άλλος σημαντικός ψυχολογικός παράγοντας ήταν η πίεση του κοινωνικού περίγυρου: αφού κάποιος επένδυσε και κέρδισε, άρα και κάποιος άλλος θα πρέπει να κάνει ακριβώς το ίδιο.

Η επαγωγή κανόνων βασισμένων σε μια ειδική περίπτωση και η γενίκευσή τους, η χρήση στερεοτύπων, η μετάφραση κοινωνικών πληροφοριών σε χρηματιστηριακά αξιώματα είναι μερικά παραδείγματα γνωστικών ψευδαισθήσεων που συνέβαλαν στη διαμόρφωση της σημερινής οικονομικής εικόνας.

Στην αρχή λίγοι είναι πρόθυμοι να πάρουν το ρίσκο και να επενδύσουν και αυτοί που το κάνουν (πράγμα το οποίο είναι ενάντια στη μαζική ανθρώπινη φύση) κερδίζουν. Με την πάροδο του χρόνου ολοένα και περισσότεροι επενδύουν στο χρηματιστήριο και όλοι κερδίζουν. Αλλά φτάνει κάποια στιγμή σύμφωνα με τη μαθηματική αναλογία, κατά την οποία μεγάλος αριθμός ατόμων επενδύει στο χρηματιστήριο και σύμφωνα με τους κανόνες της αγοράς, κάθε επενδυτής θα χάσει. Έτσι βρισκόμαστε μπροστά στο δυσάρεστο φαινόμενο της οικονομικής ζημιάς. Αποτέλεσμα της οικονομικής αυτής ζημιάς η απελπισία, η ψυχολογική καταρράκωση, η αίσθηση της απώλειας ελέγχου, η ντροπή και η απώλεια του αυτοσεβασμού, οι οποίες οδήγησαν κάποια ευαίσθητα άτομα που βρίσκονταν σε ένα δύσβατο σταυροδρόμι της ζωής τους στην αυτοχειρία.

Στα άτομα με παθολογικό τζόγο, το αίσθημα της αναμονής και του κινδύνου από το τζόγο προκαλεί ένα είδος διέγερσης, όπως συμβαίνει με την ταχύτητα. Το παιχνίδι μπορεί να αλλάζει μορφή (χαρτοπαιξία, ρουλέτα,

στοίχημα, χρηματιστήριο κ.ά.) αλλά η διαδικασία παραμένει η ίδια (National Gambling Impact Study Commission, 1999).

Ψυχιατρικές έρευνες δείχνουν ότι το 5% του πληθυσμού αναπτύσσει προβλήματα τζόγου κάποια στιγμή της ζωής του. Η συχνότητα αυτή είναι πέντε φορές μεγαλύτερη από εκείνη της σχιζοφρένειας και δύο φορές από εκείνη της εξάρτησης από τη κοκαΐνη (http://www.800gambler.org/mill.html; http://www.cnn.com/HEALTH/9609/05/born.gamblers.html).

Το χρηματιστήριο είναι 25% οικονομικής και 75% ψυχολογικής φύσης (Custer, 1984). Οι παθολογικά εξαρτημένοι παίκτες έχουν συχνά υψηλή νοημοσύνη, είναι αρκετά ανταγωνιστικοί επαγγελματίες, έχουν υψηλό επίπεδο ενέργειας, πιθανόν να ασχολούνται και με κάποιο εξειδικευμένο άθλημα και έχουν καλά σχολικά αρχεία-πρακτικά. Τέτοια άτομα θεωρούνται πολύ πιθανά να εξελιχθούν σε «εργασιομανή» (http://www.ABCNEWS.com\gina980616.html; Custer, 1984).

3.2 Έρευνες – μελέτες

3.2.1 Πιλοτική έρευνα

Πρόσφατη μελέτη (Πιπεροπούλου, 2004) ασχολήθηκε με την διερεύνηση και τον προσδιορισμό του εάν οι αγοραπωλησίες στο Χρηματιστήριο Αξιών Αθηνών μπορεί να έχουν ομοιότητες με την καταναγκαστική συμπεριφορά ενασχόλησης με τυχερά παιχνίδια που οδηγεί σε πιθανά ψυχολογικά προβλήματα και προβλήματα υγείας. Τα αποτελέσματα έδειξαν ότι παραπάνω από το 50% των Ελλήνων επενδυτών είχαν υπο-ουδική μορφή εξάρτησης από τις συναλλαγές και ότι 1/3 του δείγματος ήταν οριστικά παθολογικά εξαρτημένοι επενδυτές. Επιπρόσθετα, περισσότερες γυναίκες παρά άντρες ήταν παθολογικά εξαρτημένες και η Αθήνα είχε τα μεγαλύτερα ποσοστά παθολογικών εξαρτημένων επενδυτών από τις άλλες πόλεις/ χωριά της Ελλάδος με στατιστικά σημαντική διαφορά. Επιπλέον, συγκριτικά συχνότερη εξάρτηση παρουσίαζαν τα άτομα του ηλικιακού φάσματος των 30-39 ετών (όπως χαρακτηρίστηκαν από το ερωτηματολόγιο South Oaks Screen). Επίσης, άτομα που σημείωσαν ‘χωρισμένοι ή διαζευγμένοι’ στην οικογενειακή τους κατάσταση έδειξαν μεγαλύτερη πιθανότητα να αναπτύξουν παθολογική συμπεριφορά εξάρτησης.

Τέλος, βρέθηκε μία θετική συσχέτιση ανάμεσα στην καταναγκαστική συμπεριφορά των Ελλήνων επενδυτών και στην παρουσίαση ψυχολογικών προβλημάτων και προβλημάτων υγείας.

3.2.2 Επιδημιολογικές έρευνες

Βάσει της χρήσης του South Oaks Gambling Screen (Lesieur & Blume, 1987) σε αντιπροσωπευτικά δείγματα πληθυσμών, έχει βρεθεί ότι 1% με 3% του γενικού πληθυσμού πληρούν τα κριτήρια για παθολογική εξάρτηση από τυχερά παίγνια (Crockford & el-Guebaly, 1998; Welte, Barnes, Wieczorek, Tidwell & Parker, 2001). Ανάλογα επιδημιολογικά συμπεράσματα καταλήγουν ότι οι παθολογικά εξαρτημένοι στοιχηματίες κυμαίνονται μεταξύ 1-2% του γενικού πληθυσμού (Μαδιανός, 2004).

Επιπρόσθετα, τα συγκριτικά υψηλότερα ποσοστά γυναικών μεταξύ των οριστικά παθολογικά εξαρτημένων παικτών εν σχέση προς εκείνα των ανδρών, συγκλίνουν προς εκείνα πρόσφατης αμερικανικής μελέτης σε δείγμα παθολογικών στοιχηματιών που αναζήτησαν ιατρική βοήθεια (Grant & Kim, 2002). Οι γυναίκες από τη στιγμή που αρχίζουν να τζογάρουν, αναπτύσσουν γρηγορότερα παθολογική εξάρτηση (το ίδιο παρατηρείται και με τη χρήση αλκοόλ). Οι γυναίκες συνήθως ασχολούνται με το καζίνο, τους κουλοχέρηδες και το μπίνγκο. Η αιτιολογία των γυναικών γι αυτή τους την ενασχόληση είναι πιο πολύ για αντιστρεσσάρισμα από τα προβλήματά τους, σε αντίθεση με τους άντρες, οι οποίοι με αυτή την ενασχόληση τονώνουν τον ηθικό εγωισμό τους μέσα από το ανταγωνιστικό ρίσκο να κερδίσουν. Αυτό γίνεται κατανοητό από το ότι οι άντρες λειτουργούν βάσει στρατηγικής σε αντίθεση με τις γυναίκες. Οι άντρες πέρα από την ενασχόληση με τυχερά παίγνια, συνήθως αντιμετωπίζουν παράλληλα και εξάρτηση από τοξικές ουσίες ή κάποια σύλληψη (Potenza et al., 2000). Τα ποσοστά ανδρών/ γυναικών (2:1) είναι αντιπροσωπευτικά εκείνων μεταξύ παθολογικών στοιχηματιών (Potenza et al., 2001).

Συγκριτικά, ακόμη υψηλότερα ποσοστά εξάρτησης στις ηλικιακές κατηγορίες των 30-39 και 40-49 ετών, συνεπώς στο ηλικιακό φάσμα των 30-50 ετών, βρέθηκαν σε μελέτη δείγματος των παθολογικών στοιχηματιών (Tavares et al., 2001). Ανάλογα, το προφίλ του μέσου χρήστη Διαδικτύου που αγοραπωλεί μετοχές ενδοσυνεδριακά αντικατοπτρίζει επίσης το προφίλ του

εξαρτημένου καταναγκαστικού παίκτη τυχερών παιχνιδιών, καθώς και οι δυο συνήθως είναι άνδρες μεταξύ 25-45 ετών που επιδιώκουν τον γρήγορο πλουτισμό μέσω της αγοραπωλησίας μετοχών (http://www.ABCNEWS.com\gamblers990916.html; http://www.ABCNEWS.com\chat_chrisanderson092099.html).

Τα χαμηλά ποσοστά συγκριτικά περισσότερο ηλικιωμένων ατόμων στην ομάδα των οριστικά παθολογικών χρηματιστηριακών παικτών, επιβεβαιώνουν ανάλογο εύρημα πρόσφατης αμερικάνικης μελέτης σε δείγμα παθολογικών στοιχηματιών (Petry, 2002).

3.2.3 Ο παράγοντας του πάθους

Το πάθος ορίζεται ως μία τάση/ ισχυρή προσκόλληση (inclination) προς ένα αντικείμενο ή μία δραστηριότητα που αρέσει στο άτομο, που το βρίσκει ενδιαφέρον και στο οποίο επενδύει χρόνο και ενέργεια. Το αρμονικό (harmonious) πάθος ορίζεται ως μία κινητήρια τάση η οποία οδηγεί το άτομο να επιλέξει να ασχοληθεί με πάθος με μία δραστηριότητα. Το καταναγκαστικό (obsessive) πάθος από την άλλη πλευρά, ορίζεται ως μία εσωτερική πίεση η οποία αναγκάζει το άτομο να εμπλακεί και να ασχοληθεί με πάθος με μία δραστηριότητα. Το άτομο στην τελευταία περίπτωση, είναι σα να εξαρτάται/ ελέγχεται από τη δραστηριότητα. Το αρμονικό πάθος έχει θετικά αποτελέσματα όπως ζωτικότητα, θετικά αισθήματα, ικανοποίηση ζωής, συγκέντρωση και ροή/ κυκλοφορία. Το καταναγκαστικό πάθος χαρακτηρίζεται από αρνητικά αποτελέσματα όπως άγχος, διαμάχη με άλλες τομές της ζωής ή δραστηριότητες, αρνητικά αισθήματα, ενοχές. Επίσης, από αρνητικές συνέπειες στην οικογενειακή, προσωπική και επαγγελματική ζωή. Συμπερασματικά, η παθολογική ενασχόληση με τυχερά παίγνια θεωρείται ως καταναγκαστικό πάθος με τις επιβλαβείς και αρνητικές επιπτώσεις που επιφέρει (Ratelle et al., 2004).

3.2.4 Ο παράγοντας του τόπου ελέγχου (locus of control)

Ο Rotter (1966) υποστήριζε ότι οι άνθρωποι αποκτούν την ιδέα του ελέγχου από το γεγονός των επιπτώσεων της ενίσχυσης σε προηγούμενες συμπεριφορές. Όσοι λοιπόν πιστεύουν ότι το αποτέλεσμα μίας πράξης εξαρτάται από τη συμπεριφορά τους και από την προσωπική τους ατομική προσπάθεια τότε αναπτύσσουν εσωτερικό τόπο ελέγχου (internal locus of control), ενώ όσοι πιστεύουν στη τύχη για το αποτέλεσμα μίας πράξης, αναπτύσσουν εξωτερικό τόπο ελέγχου (external locus of control). Η Levenson (1974, 1981) ενώ συμφωνεί με τον Rotter για τον εσωτερικό τόπο ελέγχου (internal locus of control), υποστηρίζει ότι ο εξωτερικός τόπος ελέγχου (external locus of control) έχει δύο όψεις: η αντίληψη ότι η ενίσχυση εξαρτάται από κάποιους άλλους δυνατότερους και η αντίληψη ότι η ενίσχυση εξαρτάται από την τύχη. Θεωρητικά το μοντέλο της Levenson για τον εσωτερικό τόπο ελέγχου μπορεί να προστατεύσει/ εμποδίσει την ανάπτυξη του παθολογικού τζόγου.

Σχετική μελέτη διεξήχθη στην Αυστραλία, σε φοιτητές οι οποίοι έπαιζαν στο χρηματιστήριο και διερεύνησε τη σχέση ανάμεσα σε αυτό-αναφερόμενη παθολογική συμπεριφορά τζόγου και τη βαθμολογία σε κλίμακες που αναφέρονται σε τόπους ελέγχου. Βρέθηκε θετική συσχέτιση ανάμεσα στην αυτό-αναφερόμενη παθολογική συμπεριφορά τζόγου και στα σκορ της Ισχυροί Άλλοι (Powerful others) υποκλίμακας των τόπων ελέγχου, δηλαδή του εξωτερικού τόπου ελέγχου (Kweitel & Allen, 1998).

3.2.5 Ο παράγοντας των προληπτικών πεποιθήσεων

Έρευνα η οποία διεξήχθη ανάμεσα σε παθολογικούς στοιχηματίες και σε ομάδα ελέγχου έδειξε ότι οι παράλογες πεποιθήσεις, οι γνωστικές παραμορφώσεις και οι εσφαλμένες αντιλήψεις θεωρούνται σημαντικά στοιχεία για την προβληματική συμπεριφορά ενασχόλησης με τυχερά παίγνια. Οι προληπτικές πεποιθήσεις (superstitious beliefs) αποτελούν μία υπο-κατηγορία μίας πληθώρας σημαντικών γνωστικών παραμορφώσεων, η οποία συμβάλλει στη λαθεμένη πεποίθηση ότι κάποιος μπορεί να επηρεάσει το αποτέλεσμα ενός τυχαίου γεγονότος. Σε τυχερά παίγνια όπως το μπίνγκο και το λόττο σημαντικό ρόλο παίζουν η ψυχοκίνηση ή τα προαισθήματα, οι ζεστοί

και κρύοι αριθμοί. Το κέρδος αποδίδεται στη «τύχη του ατζαμή», στους τυχερούς αριθμούς, στην «καλή ζαριά», στην ευνοϊκή ημέρα, ώρα κ.ο.κ. (Joukhador, Blaszczynski & Maccallum, 2004).

3.2.6 Ο παράγοντας της ψυχοπαθολογίας

Πολλές έρευνες κάνουν λόγο για τον «αντικοινωνικό παρορμητικό τύπο» (antisocial impulsivist subtype) παικτών ο οποίος χαρακτηρίζεται από αυξημένα επίπεδα «παρορμητικότητας» και σχετίζεται με κλινικά κριτήρια ψυχοπαθολογίας και αντικοινωνικής διαταραχής προσωπικότητας (antisocial personality disorder). Αυτοί οι παίκτες έχουν οικογενειακό ιστορικό τζόγου, έχουν ξεκινήσει την ενασχόληση αυτή νωρίς, έχουν ιστορικό αυτοκαταστροφικών ιδεών και αποπειρών, εξάρτηση από άλλες χημικές ουσίες, αντικοινωνικά και ναρκισσιστικά χαρακτηριστικά και συναισθηματικές διαταραχές (Blaszczynski & Nower, 2002).

Ανάλογα ευρήματα για κοινωνική δυσλειτουργία, αγχώδεις διαταραχές και για αυτοκτονικό ιδεασμό ή απόπειρες αυτοκτονίας έχουν βρεθεί σε άλλες πρόσφατες έρευνες για παθολογικούς στοιχηματίες (Crockford & el-Guebaly, 1998; Steel & Blaszczynski, 1998).

Αποτελέσματα άλλης έρευνας (Ibanez et al., 2003) έδειξαν ότι η κλινική εικόνα των αντρών παθολογικών στοιχηματιών παρουσιάζει υψηλότερα ποσοστά παρορμητικότητας από τις γυναίκες. Επιπρόσθετα, οι άντρες πληρούν κριτήρια αντικοινωνικών χαρακτηριστικών προσωπικότητας, έχουν κλινικό ιστορικό χρήσεως αλκοόλ ή άλλων εξαρτήσεων. Οι άντρες είχαν εκτεθεί στο τζόγο από την εφηβεία πιο πολύ από τις γυναίκες. Οι γυναίκες αντίθετα παρουσιάζουν αρνητικά συναισθηματικά προβλήματα, καθώς και υψηλή συχνότητα ιστορικού παιδικής σωματικής κακοποίησης, δυστυχία, μη-ικανοποιητικές ερωτικές-συναισθηματικές σχέσεις, μοναξιά και κατάθλιψη και αγχώδεις διαταραχές. Τέλος, οι γυναίκες αντιπροσωπεύουν το 1/3 των παθολογικών στοιχηματιών.

Άλλη έρευνα (Potenza et al., 2000) διερεύνησε τα χαρακτηριστικά αντρών και γυναικών παικτών οι οποίοι αναζήτησαν βοήθεια σε μία τηλεφωνική γραμμή ψυχολογικής υποστήριξης στο Κονέκτικατ των Η.Π.Α. Τέτοιες τηλεφωνικές γραμμές για ενασχολούντες με τυχερά παίγνια λειτουργούν στην Αμερική, τη Βρετανία, τη Νέα Ζηλανδία και τελευταία στην

Ελλάδα (π.χ. Γραμμή για τον τζόγο 8001110401 και Πρόγραμμα ΆΛΦΑ για τον τζόγο 210-9237777). Η έρευνα διεξήχθη από το Φεβρουάριο του 1998 έως το Φεβρουάριο του 1999. Τα αποτελέσματα έδειξαν μεγάλα ποσοστά ψυχιατρικών συμπτωμάτων, όπως άγχος (92.6%) (περισσότερες γυναίκες), κατάθλιψη (80.2%) και γενικότερων ψυχοσωματικών συμπτωμάτων. Επίσης, 26.7% του δείγματος εκδήλωσε αυτοκαταστροφικές τάσεις (αυτοκτονικό ιδεασμό). Το ποσοστό των καλούντων στη γραμμή το οποίο παρουσίαζε από πριν ψυχιατρικά συμπτώματα ήταν μικρό, πράγμα το οποίο δηλώνει ότι ο ίδιος ο τζόγος προκαλεί αυτά τα προβλήματα.

Μία ακόμη έρευνα (Cunningham, Renee, Cottler & Compton, 1998) έχει δείξει ότι ο παθολογικός τζογαδόρος χαρακτηρίζεται από υψηλό ρίσκο για διάφορες ψυχιατρικές διαγνώσεις, όπως αντικοινωνική διαταραχή προσωπικότητας, αλκοολισμό και εθισμό στη νικοτίνη.

Η παρορμητικότητα (impulsivity) είναι χαρακτηριστικό της αντικοινωνικής διαταραχής προσωπικότητας. Το DSM-III-R και το DSM-IV περιλαμβάνουν την παρορμητικότητα ως σύμπτωμα κάποιων ψυχολογικών διαταραχών, όπως ο παθολογικός τζόγος και η οριακή προσωπικότητα. Κατά τους Eysenck & Eysenck (1980) η παρορμητικότητα έχει δύο παράγοντες: τον παρορμητισμό (impulsiveness) που σχετίζεται με τον ψυχωτισμό και την ριψοκινδυνότητα (venturesomeness) που σχετίζεται με την εξωστρέφεια. Δεκατέσσερα με 40% των παθολογικών στοιχηματιών πληρούν τα διαγνωστικά κριτήρια αυτής της διαταραχής προσωπικότητας. Παρορμητικότητα είναι η τάση να εμπλακεί κανείς σε καταστάσεις, ή να αντιδρά πολύ γρήγορα σε ερεθίσματα με πιθανές αμοιβές, χωρίς επαρκή προγραμματισμό και χωρίς σκέψη πιθανών συνεπειών τιμωρίας ή απώλειας αμοιβής (Zuckerman & Kuhlman, 2000). Αποτελέσματα έρευνας (Blaszczynski, Steel & McConaghy, 1997) έδειξαν υψηλά ποσοστά παρορμητικότητας τα οποία σχετίζονταν με μεταβλητές όπως μειωμένη περίοδος απασχόλησης-δουλειάς, υψηλά ποσοστά συζυγικών διαστάσεων ή διαζυγίων εξαιτίας του τζόγου, ιστορικό παράνομων πράξεων λόγω τζόγου, κατανάλωση αλκοόλ και ιστορικό αυτοκτονικών ιδεών. Η παρορμητικότητα ορίζεται ως αποτυχία να προσδιοριστεί το ρίσκο ή ο κίνδυνος μίας κατάστασης; συμπεριφορά χωρίς ιδιαίτερη σκέψη; η ανικανότητα να κάνει κάποιος μακροπρόθεσμα σχέδια; η γρήγορη λήψη αποφάσεων; έλλειψη μετριασμού της αντίδρασης και ελλείψεις στην απαφή αποφυγή μάθησης. Σε έρευνα των Castellani & Rugle (1995) βρέθηκε συσχετισμός της

παρορμητικότητας και του τζόγου, καθώς επίσης οι παθολογικά εξαρτημένοι τζογαδόροι ήταν περισσότερο παρορμητικοί σε σύγκριση με τους αλκοολικούς και τους χρήστες κοκαΐνης. Τέλος, και άλλη έρευνα (Vitro et al., 1997) έδειξε θετική συσχέτιση ανάμεσα στο τζόγο και την παρορμητικότητα.

Το Cluster Β του Άξονα ΙΙ του DSM-IV αναφέρεται στις Διαταραχές Προσωπικότητας, όπου οι ασθενείς παρουσιάζονται συχνά δραματικοί, με έντονα συναισθήματα ή ασταθείς στις διαπροσωπικές τους σχέσεις. Το Cluster αυτό περιλαμβάνει α) την αντικοινωνική διαταραχή προσωπικότητας, β) τη μεταιχμιακή (ή οριακή) διαταραχή προσωπικότητας, γ) τη δραματική (ή οιστριονική) διαταραχή προσωπικότητας και δ) τη ναρκισσιστική διαταραχή προσωπικότητας. Αποτελέσματα σχετικής έρευνας (Blaszczynski & Steel, 1998), η οποία πραγματοποιήθηκε σε δείγμα στοιχηματιών που αναζήτησαν βοήθεια σε κέντρο στο Σίδνεϋ, Αυστραλία, και που χρησιμοποίησε το Beck Depression Inventory, το South Oaks Gambling Screen και το Beck Anxiety Inventory, έδειξαν ότι χαρακτηριστικές διαταραχές των παθολογικών στοιχηματιών είναι η αντικοινωνική, η ναρκισσιστική και η μεταιχμιακή ή οριακή προσωπικότητα. Συγκεκριμένα, 70% του δείγματος παρουσίασε μεταιχμιακή προσωπικότητα, ενώ 66% οιστριονική (δραματική) προσωπικότητα, με υψηλά ποσοστά άγχους, κατάθλιψης, παρορμητικότητας και συναισθηματικής αστάθειας αντίστοιχα. Επίσης, 57% παρουσίασε ναρκισσιστική προσωπικότητα με υψηλά ποσοστά άγχους και 29% αντικοινωνική προσωπικότητα. Η έρευνα κατέληξε στο συμπέρασμα ότι η σοβαρότητα του παθολογικού τζόγου και η σχετιζόμενη ψυχοπαθολογία σχετίζονται άμεσα με την εμφάνιση χαρακτηριστικών διαταραχών προσωπικότητας. Τέλος, οι παθολογικοί στοιχηματίες συχνά παρουσιάζουν χαρακτηριστικά όπως έλλειψη κινήτρου για θεραπεία, αντίσταση στη θεραπεία, άρνηση των προβλημάτων και εξωτερίκευση-προβολή του φταιξίματος.

Ως αναφορά άλλα ψυχικά συμπτώματα των παθολογικών στοιχηματιών, σχετική έρευνα (Crockford & el-Guebaly, 1998) έδειξε ότι υπάρχει συννοσηρότητα (comorbidity) ανάμεσα στο παθολογικό τζόγο και στις διαταραχές της διάθεσης ή συναισθηματικές διαταραχές (mood disorders). Οι παθολογικοί στοιχηματίες σκοράρουν υψηλότερα σε ψυχολογικά τεστ που μετρούν την κατάθλιψη (Becona, Del Carmen Lorenzo & Jose Fuentes, 1996). Συχνά βιώνουν σημαντικά γεγονότα ζωής (life events) πριν και κατά τη διάρκεια της ενασχόλησής τους με τυχερά παίγνια.

Παρουσιάζουν υψηλά ποσοστά αυτοκαταστροφικών ιδεών και επεισοδίων. Ένα τρίτο των παθολογικών παικτών έχουν κάποιον 1ου βαθμού συγγενή με συναισθηματική διαταραχή ή διπολική διαταραχή προσωπικότητας (κληρονομικοί παράγοντες). Επίσης, παρουσιάζουν αυξημένα ποσοστά υπο-μανιακών και μανιακών επεισοδίων που πηγάζουν από διπολικές συναισθηματικές διαταραχές. Ως αναφορά τις αγχώδεις διαταραχές, η έρευνα κάνει λόγο για συμπτώματα διαταραχών πανικού, αγοραφοβίας και ιδεοψυχαναγκαστικών διαταραχών (OCD). Άλλες διαταραχές περιλαμβάνουν την υπερκινητικότητα και τη διάσπαση της προσοχής (Attention Deficit Hyperactivity Disorder) με τη χρήση εγκεφαλογραφημάτων. Τέλος, υπάρχει συννοσηρότητα μεταξύ του παθολογικού τζόγου και της χρήσης τοξικών ουσιών και ένα ποσοστό των παθολογικών παικτών χαρακτηρίζεται από αντικοινωνική διαταραχή προσωπικότητας, με υψηλά ποσοστά στο Psychopathic Deviant Scale του MMPI (Crockford & el-Guebaly, 1998). Συμπερασματικά, ο παθολογικός τζόγος μπορεί να χαρακτηριστεί ως μία διαταραχή της διάθεσης (affective spectrum disorder).

Τέλος, ο όρος αναζήτηση αίσθησης (sensation seeking) αναφέρεται σε ένα χαρακτηριστικό κατά το οποίο το άτομο αναζητά ποικίλες, καινούριες, περίπλοκες και με ένταση αισθήσεις και εμπειρίες, και εκδηλώνει την προθυμία να πάρει ρίσκα φυσικά, κοινωνικά, ηθικά και οικονομικά για λογαριασμό αυτής της εμπειρίας ή αίσθησης. Η αναζήτηση αίσθησης και η παρορμητικότητα έχουν τελευταία ενσωματωθεί σε ένα υπερ-γνώρισμα, το οποίο λέγεται παρορμητική αναζήτηση αίσθησης (impulsive sensation seeking) (Zuckerman, 1994). Η αναζήτηση αίσθησης (sensation seeking) και η παρορμητικότητα (impulsivity) είναι δύο πτυχές της προσωπικότητας οι οποίες θεωρείται ότι συνδέονται με συμπεριφορές ρίσκου, συμπεριλαμβανομένου και του τζόγου. Ο Eysenck (1967) θεωρούσε την αναζήτηση αίσθησης (sensation seeking) ως ένα στοιχείο της εξωστρέφειας. Η παρορμητική αναζήτηση αίσθησης έχει ως σκοπό να αυξήσει την υπερδιέγερση έτσι ώστε τα άτομα να επιλέγουν συμπεριφορές ρίσκου. Έρευνες έχουν δείξει στατιστικά σημαντική συσχέτιση της παρορμητικής αναζήτησης αίσθησης και του τζόγου (Kuley & Jacobs, 1988).

Προσωπικότητα και NEO-FFI (Costa & McCrae, 1992)

Τα συμπτώματα του εθισμού δεν βοηθούν ιδιαίτερα στην κατανόηση των παραγόντων που συμβάλλουν στην εκδήλωση μίας συμπεριφοράς ρίσκου, όπως αυτή της ενασχόλησης με τυχερά παιχνίδια. Ερωτηματολόγια όπως το South Oaks Gambling Screen (Lesieur & Blume, 1987) μετρούν τα συμπτώματα εθισμού του τζόγου αλλά δεν είναι επαρκή. Πρέπει να κατανοήσει κανείς ποιες είναι οι πτυχές, τα χαρακτηριστικά της προσωπικότητας ενός ατόμου που επηρεάζουν και συμβάλλουν στην ανάπτυξη συμπεριφορών ρίσκου, όπως ο τζόγος. Τη δυνατότητα αυτή την παρέχει το Big Five Factor Inventory. Το NEO-FFI (Costa & McCrae, 1992) περιλαμβάνει πέντε χαρακτηριστικά της προσωπικότητας: το νευρωτισμό (neuroticism), την εξωστρέφεια (extraversion), τη δεκτικότητα (openness), την προσήνεια (agreeableness) και την ευσυνειδησία (conscientiousness). Ο νευρωτισμός χαρακτηρίζεται από έλλειψη ασφάλειας, φόβο, έλλειψη αυτό-επίγνωσης και ευμεταβλητότητα. Ο νευρωτισμός αναφέρεται κυρίως σε αρνητική συναισθηματικότητα, η ροπή στο να βιώνει κάποιος αρνητικά συμπτώματα όπως άγχος, κατάθλιψη, θυμό και ντροπή. Ένα χαρακτηριστικό δείγμα του νευρωτισμού αποτελεί και η παρορμητικότητα (impulsivity). Η εξωστρέφεια σημαίνει να είναι κανείς κοινωνικός, αγαπητός, συμπονετικός, φιλικός, ομιλητικός, δηλαδή με θετική συναισθηματικότητα. Η δεκτικότητα χαρακτηρίζεται ως αυθεντικότητα, σκεπτικισμός, τόλμη και με ευρύ ενδιαφέροντα. Η προσήνεια σημαίνει συγχώρεση, ειλικρίνεια, αλτρουϊσμό και συμβατικότητα, ενώ τέλος, η ευσυνειδησία σημαίνει το να είναι κανείς ανταγωνιστικός, με αυτό-πειθαρχία, με υψηλή αίσθηση του καθήκοντος, οργανωτικός και να επιδιώκει την κατάκτηση των στόχων του. Ο Rockloff και οι συνεργάτες του στο πανεπιστήμιο της Νεβάδας στο Ρήνο (2000), βασιζόμενοι στο ότι έχει δειχθεί από προηγούμενες έρευνες ότι υπάρχει συννοσηρότητα ανάμεσα στη διαταραχή του τζόγου (εξάρτηση) και την ψυχοπαθητική απόκλιση, την αντικοινωνική διαταραχή προσωπικότητας, χρησιμοποίησαν μέλη των Ανώνυμων Παικτών του Ρήνο και μία ομάδα ελέγχου από το Veteran's Hospital του Ρήνο, στους οποίους μοίρασαν το SOGS και το Big Five Inventory. Η έρευνα τους προσπάθησε να καθορίσει τα χαρακτηριστικά της προσωπικότητας που έχουν σχέση με το ρίσκο να είναι κανείς εξαρτημένος από το τζόγο. Τα αποτελέσματα έδειξαν ότι οι άντρες παθολογικοί στοιχηματίες έχουν χαμηλά σκορ στη προσήνεια και την

ευσυνειδησία, ενώ οι γυναίκες στοιχηματίες παρουσιάζουν υψηλό νευρωτισμό. Αυτό συνάδει με το γεγονός ότι οι άντρες είναι τζογαδόροι της δράσης (action gamblers), και επιλέγουν παιχνίδια που χαρακτηρίζονται από ενθουσιασμό και επαφή με άλλους τζογαδόρους, γιατί ο τζόγος θεωρείται εκτονωτική κοινωνική δραστηριότητα. Οι γυναίκες στοιχηματίες από την άλλη πλευρά, έχουν υψηλό νευρωτισμό, γιατί ο εθισμός στο τζόγο θεωρείται διαταραχή της διάθεσης και παίζοντας συνήθως κουλοχέρηδες (slot machines) απομονώνονται και αποστασιοποιούνται κατά κάποιο τρόπο προσωρινά από τις κοινωνικές τους υποχρεώσεις. Άλλη έρευνα (Mecca, 2003) στηριζόμενη στο γεγονός ότι η χαμηλή προσήνεια και η χαμηλή ευσυνειδησία προβλέπει σε εφηβική παραπτωματικότητα και ότι η υψηλή ευσυνειδησία και η υψηλή δεκτικότητα προβλέπει τη σχολική επίδοση (John & Srivastava, 1999) χρησιμοποιώντας 113 άτομα από τους Ανώνυμους Παίκτες, οι οποίοι συμπλήρωσαν το SOGS και το NEO-FFI, έδειξαν ότι υπάρχει θετική συσχέτιση ανάμεσα στο πόσο εθισμένος είναι κάποιος στο τζόγο (υψηλό σκορ στο SOGS) και στον υψηλό νευρωτισμό, αλλά μόνο για την παρορμητικότητα ως μία σημαντική πλευρά του νευρωτισμού. Επίσης, δείχθηκε θετική συσχέτιση ανάμεσα στο υψηλό σκορ του SOGS και τη χαμηλή προσήνεια και τη χαμηλή ευσυνειδησία. Βέβαια, η παλινδρόμηση (regression analysis) έδειξε σημαντικό αρνητικό συντελεστή μόνο για την προσήνεια. Τέλος, έρευνα με 118 επαγγελματίες χρηματιστές (traders) σε τράπεζες επενδύσεων (Fenton-O'Creevy et al., 2004) έδειξε ότι οι χρηματιστές (traders) χαρακτηρίζονται από συναισθηματική σταθερότητα, είναι εσωστρεφείς και ανοικτοί σε καινούριες εμπειρίες. Ο Schwager (2003) έδειξε ότι η υψηλή βαθμολογία της ευσυνειδησίας σχετίζεται με επιτυχία στις χρηματιστηριακές συναλλαγές (trading success), ενώ ο υψηλός νευρωτισμός συσχετίζεται με προβλήματα στις χρηματιστηριακές συναλλαγές (trading problems).

Ναρκισσισμός

Τέλος, οι Vazire & Funder (2006) υποστηρίζουν ότι ο ναρκισσισμός συσχετίζεται με την παρορμητικότητα, παράγοντες για τους οποίους έγινε εκτενής αναφορά παραπάνω. Επίσης, ο ναρκισσισμός συσχετίζεται με την εξωστρέφεια και την προσήνεια, χαρακτηριστικά του NEO-FFI (Miller & Campbell, 2008). Οι ναρκισσιστές αντιδρούν απότομα και επιθετικά σε μία οποιαδήποτε προσβολή διότι είναι παρορμητικοί; δεν υπάρχει εσωτερική

υποκειμενική λογική στην συμπεριφορά τους, αλλά κατακλύζονται από παρορμήσεις που δεν μπορούν να ελέγξουν (Miller, Campbell, Young, Lakey, Reidy, Zeichner & Goodie, 2009). Συνεπώς, κατά τους Lakey, Rose, Campbell & Goodie (2008) ο ναρκισσισμός συνδέεται με το τζόγο.

Κατάθλιψη

Οι κλινικές έρευνες αποδεικνύουν ότι το 75% των καταναγκαστικών παικτών υποφέρει από συμπτώματα βαριάς κατάθλιψης. Τα συμπτώματα της κατάθλιψης είναι η κακή διάθεση, η μελαγχολία, η απόσυρση από τους άλλους, η απώλεια της όρεξης, η ανηδονία, η χαμηλή κινητοποίηση, οι διαταραχές του ύπνου και η ευερεθιστότητα. Ως προς τα σωματικά συμπτώματα αναφέρονται συχνά πονοκέφαλοι και γενική αίσθηση αδιαθεσίας. Ο καταθλιπτικός θεωρεί ότι το μέλλον είναι δυσοίωνο, αφού δεν μπορεί να βρει κάποια διέξοδο από τη δυστυχία (Crockford & el-Guebaly, 1998).

Άγχος και θυμός

Οι στρεσσογόνοι παράγοντες που συνδέονται με τον καταναγκαστικό τζόγο πράγματι εκτινάσσουν το άγχος και την ένταση σε υψηλά επίπεδα. Το άτομο νιώθει αναταραχή, υπερβολική ανησυχία για το μέλλον, μυϊκή ένταση και αδυναμία να ηρεμήσει. Η μυϊκή ένταση εκδηλώνεται με σωματικά συμπτώματα, όπως πονοκέφαλοι, πόνοι στην πλάτη και γενικευμένα αισθήματα κόπωσης και εξάντλησης (Blaszczynski & Nower, 2002).

Οι διαταραχές του ύπνου οφείλονται στην ταραχή. Η έλλειψη ύπνου προκαλεί κόπωση και επαυξάνει την ευερεθιστότητα και τη δυσκολία ανοχής στις ματαιώσεις. Οι σύντροφοι των παικτών εκφράζουν το παράπονο ότι η διάθεση του παίκτη παρουσιάζει δραματικές διακυμάνσεις, είτε όταν αντιμετωπίζει σημαντικά γεγονότα είτε και εντελώς αδικαιολόγητα. Άλλοτε μπορεί να εκδηλώσει κρίσεις πανικού, δηλαδή σύντομες χρονικές περιόδους έντονου άγχους, κατά τις οποίες είναι πεπεισμένος ότι θα πεθάνει ή θα χάσει τα λογικά του (Blaszczynski & Nower, 2002).

Ψέμα και απάτη

Όσο περισσότερο ο παίκτης βυθίζεται στη φάση της απελπισίας, τόσο μεγαλύτερη είναι η πίεση να αποκρύψει τη συμπεριφορά του, οπότε το ψέμα γίνεται αυτόματα συνήθεια της καθημερινής ζωής. Τα ψέματα είναι συχνότερα όταν ο παίκτης προσπαθεί να δικαιολογήσει τα ανεξήγητα διαστήματα απουσίας από το σπίτι ή την εργασία, την έλλειψη χρημάτων για την πληρωμή λογαριασμών, τις μεταπτώσεις της διάθεσης και τα τηλεφωνήματα από δανειστές (Blaszczynski & Nower, 2002).

Γνωστική εξασθένηση

Ο όρος «γνωστική λειτουργία» αναφέρεται στην πνευματική δραστηριότητα του ατόμου η οποία περιλαμβάνει τη σκέψη, τη μνήμη, την επίλυση προβλημάτων, τη συγκέντρωση και τη λογική. Υπάρχουν διάφοροι στρεσσογόνοι παράγοντες που προκαλούν προβλήματα σε αυτές τις λειτουργίες. Συνήθως προκύπτουν από τη σύγκρουση που βιώνει ο παίκτης ανάμεσα στην έντονη επιθυμία και τη συνειδητοποίηση ότι πρέπει να σταματήσει, από τις σοβαρές ανησυχίες για τα προβλήματα που προκαλεί ο τζόγος και από το φόβο του ότι θα αποκαλυφθεί. Ο παίκτης δυσκολεύεται να σκεφτεί καθαρά, να καταλήξει με βεβαιότητα σε αποφάσεις και να συγκρατήσει καινούργιες πληροφορίες. Σύνηθες είναι το φαινόμενο της αμέλειας, αφού σε ορισμένες περιπτώσεις η συγκέντρωση και η προσοχή είναι τόσο κακή ώστε το άτομο δυσκολεύεται να διαβάσει και να καταλάβει τα νέα στις εφημερίδες ή να παρακολουθήσει την πλοκή μιας ταινίας. Αυτά τα συμπτώματα σχετίζονται με το στρες, αλλά με τον κατάλληλο χειρισμό είναι δυνατόν να αντιμετωπιστούν άμεσα (Blaszczynski, 2003).

Σωματικά συμπτώματα

Η κατάσταση του χρόνιου στρες προκαλεί ραγδαία φθορά της σωματικής υγείας. Ο παθολογικός παίκτης βιώνει έντονο στρες, γιατί κάνει απάτες οικονομικής φύσης, κρύβει στοιχεία για τις δραστηριότητές του και τα χρέη του, παίζει για να κερδίσει τα χρήματα που έχει χάσει και προσπαθεί να φαίνεται φυσιολογικός στον κοινωνικό περίγυρο. Συχνά οι παίκτες αναφέρουν

πονοκεφάλους, υψηλή αρτηριακή πίεση, άγχος, κόπωση και κακή ποιότητα ύπνου. Το άτομο αισθάνεται κατάπτωση, κούραση, σωματική εξάντληση και πόνους. Η ψυχοσωματική διαταραχή που προκαλείται περιλαμβάνει πονοκεφάλους, υψηλή αρτηριακή πίεση, γαστρεντερικά προβλήματα (όπως νευρική διάρροια), γενικά μυϊκά άλγη και άλλα ψυχοσωματικά συμπτώματα (όπως εξανθήματα) (Crockford & el-Guebaly, 1998).

Διαπροσωπικές σχέσεις

Εξαιτίας της έλλειψης επικοινωνίας, της διάχυτης έντασης, των μη εκφρασμένων συναισθημάτων θυμού και της χαμηλής αυτοεκτίμησης επιδεινώνονται και οι σεξουαλικές σχέσεις. Συνοπτικά, η ένταση στη σχέση του ζευγαριού εκδηλώνεται με: συχνούς καβγάδες, απόσυρση του παίκτη από τις κοινές οικογενειακές δραστηριότητες, έλλειψη χρημάτων για την πραγματοποίηση οικογενειακών δραστηριοτήτων, σωματική βία που ασκεί ο παίκτης, περιόδους κατά τις οποίες το ζευγάρι ζει χωριστά και διαζύγιο (Blaszczynski & Nower, 2002).

3.2.7 Ο παράγοντας του ρίσκου

Έρευνες από την αρχαιολογία, την ανθρωπολογία, την ιστορία, την κοινωνιολογία και την ψυχολογία επιχειρηματολογούν ότι οι συμπεριφορές ρίσκου υπάρχουν σε κάθε κοινωνία και κουλτούρα. Ως συμπεριφορά ρίσκου θεωρείται οποιαδήποτε συμπεριφορά η οποία προκαλεί φυσικό, συναισθηματικό, κοινωνικό ή οικονομικό ρίσκο στο άτομο. Η συμπεριφορά του να παίρνει κανείς ρίσκα αναπόφευκτα περιλαμβάνει την έννοια της παρορμητικότητας, καθώς οι παρορμητικοί άνθρωποι συμμετέχουν σε δραστηριότητες που δεν περιλαμβάνουν πολύ σκέψη και προγραμματισμό, συνεπώς είναι δραστηριότητες ρίσκου. Έρευνα σε 144 φοιτητές έδειξε ότι η συμπεριφορά ρίσκου έχει θετική συσχέτιση με την παρορμητικότητα και με την αναζήτηση αίσθησης (sensation seeking) σε παθολογικούς τζογαδόρους (Powell & Hardoon, 1999). Επίσης, οι Carducci & Wong (1998) έδειξαν ότι άτομα με προσωπικότητα Τύπου Α παίρνουν υψηλότερα ρίσκα σε οικονομικά θέματα, αν και τέτοιου είδους άτομα συνήθως, έχουν υψηλότερο επίπεδο

εσόδων. Τέτοια άτομα έχει δειχθεί ότι έχουν υψηλή αναζήτηση αίσθησης παρορμητικότητας (Wong & Carducci, 1991).

Είναι χρήσιμο να υπάρχει μία κλίμακα η οποία να μετράει τις ατομικές διαφορές (individual differences) ως αναφορά τη στάση απέναντι στο ρίσκο (risk attitude). Είναι φανερό ότι οι άνθρωποι διαφέρουν στον τρόπο με τον οποίο επιλύουν προσωπικά ή επαγγελματικά προβλήματα που αφορούν το ρίσκο και την αβεβαιότητα. Αυτές οι διαφορές συχνά περιγράφονται ή εξηγούνται από τις διαφορές στη στάση απέναντι στο ρίσκο (risk attitude). Εάν η ανάληψη ρίσκου προσμετράτε μόνο για λόγους πρόβλεψης (π.χ. για να προβλεφθεί πως ένα άτομο ή μια ομάδα θα διαχειριστεί ή θα επιλύσει αποφάσεις που περιλαμβάνουν ρίσκο στο μέλλον), ίσως επαρκεί να παρατηρήσει κανείς την τρέχουσα συμπεριφορά στη συγκεκριμένη περίπτωση και να περιγράψει τέτοιες επιλογές ως αναζήτηση ρίσκου ή αποφυγή ρίσκου. Ίσως δεν είναι σημαντικό για λόγους πρόβλεψης εάν η παρατηρούμενη συμπεριφορά είναι αποτέλεσμα πεποιθήσεων αναφορικά με το ρίσκο της κατάστασης που επιλέγει ή περίπτωση στάσεων σε ότι αφορά την αντίληψη του ρίσκου. Πάντως, αυτή η διαφοροποίηση καθίσταται σημαντική όταν κανείς προσμετρά την ανάληψη ρίσκου από κάποια πρόσωπα με στόχο την αλλαγή της συμπεριφοράς ανάληψης ρίσκου. Η παρέμβαση απαιτεί γνώση των διαδικασιών στις οποίες στηρίζεται η συγκεκριμένη συμπεριφορά. Οι διάφορες παρεμβάσεις υπόσχονται επιτυχία, εφόσον η παρατηρούμενη αποφυγή ρίσκου από ένα άτομο είναι αποτέλεσμα του δικού του/ της ανεδαφικής αντίληψης του ρίσκου των αποφάσεων σε αυτή την περιοχή απ' ότι εφόσον πρόκειται για αποτέλεσμα παθολογικής αποφυγής ρίσκου. Επειδή και οι δύο τρόποι μέτρησης στάσεων ρίσκου έχουν την χρησιμότητά τους, εξαρτώμενοι από το στόχο της μέτρησης, η ψυχομετρική αυτή κλίμακα έχει σχεδιαστεί με την ικανότητα προσμέτρησης ή υπολογισμού της ανάληψης ρίσκου και στις δύο περιπτώσεις: (1) με τον τρόπο που γίνεται αντιληπτό, ως μία περιγραφική ετικέτα του βαθμού στον οποίο το άτομο φαίνεται να αποφεύγει ή να αναζητά επιλογές ρίσκου ή συμπεριφορές και (2) μία στάση σε ότι αφορά την αντίληψη του ρίσκου (attitude towards perceived risk), η οποία λαμβάνει υπόψη τις ατομικές ή περιστασιακές (situational) διαφορές στον τρόπο που τα ρίσκα και/ή τα οφέλη γίνονται αντιληπτά πριν χαρακτηρίσουμε μία συγκεκριμένη επιλογή ή συμπεριφορά ως ριψοκίνδυνη/αναζήτηση ρίσκου (risk-seeking) ή επιφυλακτική/αποφυγή ρίσκου (risk-averse) (Weber, Blais & Betz, 2002).

Τα πεδία των αποφάσεων εντός των οποίων οι φορείς των αποφάσεων επιδεικνύουν διαφορετικούς βαθμούς ριψοκίνδυνης συμπεριφοράς περιλαμβάνουν τα τυχερά παιχνίδια/τζόγο, τις χρηματοοικονομικές επενδύσεις (financial investing), τις επιχειρηματικές και προσωπικές αποφάσεις, όπως ασφάλειας και υγείας (ζώνη ασφαλείας, κάπνισμα), αναψυχής (πτώση με αλεξίπτωτο), κοινωνικές (συναναστροφή με συναδέλφους ή μέλη της οικογένειας) και ηθικής (σκονάκια σε εξετάσεις, ευθανασία). Τα αποτελέσματα επιβεβαιώνουν ότι η ριψοκίνδυνη συμπεριφορά εξαρτάται από το συγκεκριμένο πεδίο των αποφάσεων (Weber et al., 2002).

Οι οικονομολόγοι κατηγοριοποιούν την ιδιαίτερη αντιμετώπιση κάθε επενδυτή (στο χρηματιστήριο ή σε οποιαδήποτε άλλη επένδυση) σε τρεις κατηγορίες:

1. Αποφυγή ρίσκου (risk aversion)
2. Ουδετερότητα στο ρίσκο (risk neutrality)
3. Αγάπη για ρίσκο (risk lover)

Όταν εμφανίζει κάποιος ουδετερότητα για ρίσκο δεν ενδιαφέρεται για το βαθμό επικινδυνότητας της συγκεκριμένης επένδυσης και είναι διατεθειμένος να προβεί σε αυτήν μόνο στην περίπτωση κατά την οποία προβλέπει θετική απόδοση. Στην περίπτωση που κάποιος παρουσιάζει αποφυγή ρίσκου θα προβεί σε επένδυση μόνο στην περίπτωση που η εκτιμώμενη από αυτόν απόδοση του υπερκαλύπτει τον κίνδυνο που πρόκειται να αναλάβει. Τέλος, αυτός που αγαπάει το ρίσκο θα προβεί στην επένδυση (δηλαδή θα αγοράσει τη μετοχή και θα παίξει στο χρηματιστήριο) ακόμα και αν η εκτιμώμενη απόδοση είναι αρνητική, δηλαδή θα το κάνει μόνο για να «παίξει» επειδή του αρέσει ο κίνδυνος.

Αν υποθέσουμε ότι κάποιος ο οποίος δεν αγαπά τον κίνδυνο (risk averse) αξιολογήσει με εσφαλμένο τρόπο το μέγεθος του κινδύνου που συνεπάγεται η επένδυση, τότε στην περίπτωση που υποτιμά τον κίνδυνο θα προβαίνει στην εν λόγω επένδυση, ενώ στην περίπτωση που υπερεκτιμά τον κίνδυνο δεν θα την πραγματοποιεί. Είναι λοιπόν πολύ σημαντικό να γνωρίζουμε την αντιμετώπιση του ρίσκου από την επένδυση στο χρηματιστήριο ή την «επένδυση» σε τυχερά παιχνίδια προκειμένου να προβλέψουμε τη γενεσιουργό αιτία της κάθε μιας «επενδυτικής» πράξης.

3.2.8 Ο παράγοντας του οπορτουνισμού

Οπορτουνισμός ορίζεται ως η τάση να προωθεί κανείς τα προσωπικά του συμφέροντα, χρησιμοποιώντας απάτη, ψέματα και κοροϊδία, δηλαδή με χειρισμό-επεξεργασία της πληροφορίας. Ο οπορτουνισμός επίσης αφορά την παροχή ελλιπούς και παραπλανητικής πληροφόρησης, προκειμένου κάποιος να κρύψει ή παραποιήσει την πραγματικότητα ώστε να μπερδέψει τους αποδέκτες της πληροφορίας (Williamson, 1985). Στις χρηματιστηριακές αγορές των Η.Π.Α. οπορτουνιστική συμπεριφορά πολλές φορές χαρακτηρίζει τους διαπραγματευτές μετοχών και άλλων χρηματοοικονομικών προϊόντων στην Wall Street, οι οποίοι εκδηλώνουν οπορτουνισμό (Abolafia, 2001) εξαιτίας: α) υπερβολικών βραχυπρόθεσμων οικονομικών κινήτρων, β) καλύτερης πληροφόρησης που έχουν από τους πελάτες τους, με αποτέλεσμα να μπορούν να τιμολογούν καλύτερα τα προϊόντα που κατέχουν και γνωρίζουν πιο καλά από τον καθένα, γ) χαμηλού άτυπου κοινωνικού «φραγμού» οπορτουνιστικής συμπεριφοράς εξαιτίας της παντελούς ανωνυμίας τους και, δ) της χαμηλής έντασης ελέγχου οπορτουνιστικών συμπεριφορών από τους κυβερνητικούς και ελεγκτικούς μηχανισμούς της αγοράς. Βλέπουμε λοιπόν, ότι στην περίπτωση των επαγγελματιών διαπραγματευτών (traders) η οπορτουνιστική συμπεριφορά εκδηλώνεται στις περιπτώσεις που το περιβάλλον λειτουργίας τους το επιτρέπει, προϋποθέτοντας ότι ενυπάρχει σε αυτούς η προδιάθεση για τον οπορτουνισμό.

Πρόσφατη έρευνα (Sakalaki et al., 2007b) έδειξε ότι ο μακιαβελισμός έχει θετική συσχέτιση με τον οπορτουνισμό, καθώς αμφότεροι μεγιστοποιούν το προσωπικό κέρδος εις βάρος των άλλων. Ο μακιαβελισμός χαρακτηρίζεται από τρία στοιχεία: κυνικότητα, χειρισμός των τρίτων και την αρχή «ο σκοπός αγιάζει τα μέσα» (Guunthorsdottir, McCabe & Smith, 2002). Επίσης, ορμώμενη από μία παλαιότερη έρευνα (Maroldo, Flachmeier, Johnston, Mayer, Peter, Reitan & Rassell, 1976), η οποία έδειξε θετική συσχέτιση ανάμεσα στο μακιαβελισμό και την εξωτερικότητα (externality), πρόσφατη έρευνα (Sakalaki, Kanellaki & Richardson, 2009) έδειξε θετική συσχέτιση ανάμεσα στο μακιαβελισμό, τον οπορτουνισμό και τον εξωτερικό τόπο/έδρα ελέγχου (τύχη). Άλλη έρευνα (Chen, Peng & Saparito, 2002; Sakalaki, Kazi & Karamanoli, 2007a) βασιζόμενη στο ότι οι ατομικιστές (individualists) χαρακτηρίζουν τον εαυτό τους ως αυτόνομοι και ανεξάρτητοι σε αντίθεση με

τους κολεκτιβιστές (collectivists) οι οποίοι ορίζουν τον εαυτό τους ως διασυνδεδεμένοι και αλληλοεξαρτώμενοι με σημαντικούς άλλους διαφόρων ομάδων, έδειξε ότι οι ατομικιστές είναι πιο οπορτουνιστές σε αντίθεση με τους κολεκτιβιστές.

Ο οπορτουνισμός όπως τον ορίζει ο Williamson (1985) είναι ένας παράγοντας αρνητικός για την εύρυθμη λειτουργία των χρηματιστηριακών και άλλων οργανωμένων αγορών, όσον αφορά τα λειτουργικά τους μέλη, δηλαδή τις τράπεζες, χρηματιστηριακές εταιρίες και τα στελέχη τους, επειδή αυξάνει το ρίσκο των δραστηριοτήτων των παραγόντων της αγοράς και οι αγορές μέσω της νομοθεσίας λειτουργίας προσπαθούν, όσο το δυνατόν, να αποβάλλουν τους οπορτουνιστές από τις τάξεις τους. Βέβαια, αυτό δεν είναι 100% δυνατόν, μια και απατεώνες όπως ο Madoff πάντα θα μπορούν να ξεγελούν τους φορείς και να εισχωρούν στην αγορά δρώντας οπορτουνιστικά και κατά συνέπεια, ξεγελώντας τους φορείς που δραστηριοποιούνται με σκοπό το δικό τους όφελος σε βάρος αυτών που τους εμπιστεύονται. Οι παίκτες του χρηματιστηρίου δεν εμπλέκονται στο ξεκαθάρισμα που η νομοθεσία και οι άγραφοι κανόνες της αγοράς έχουν θεσπίσει για τους θεσμικούς φορείς και μπορούν να συμπεριφέρονται όπως αυτοί επιθυμούν με σκοπό το ίδιον όφελος, δηλαδή οπορτουνιστικά. Οποιαδήποτε δραστηριότητα για την οποία δίνεται η δυνατότητα στον παίκτη (χρηματιστηρίου ή τυχερών παιχνιδιών) να πιστέψει ότι η χρηματική του κίνηση, η οποία αντιπροσωπεύει τον άγνωστο αντισυμβαλλόμενο στην άλλη άκρη της συναλλαγής, δηλαδή αγοράζω μετοχή από τον άγνωστο πωλητή, στοιχηματίζω κατά μιας ομάδας ενώ ο άγνωστος αντισυμβαλλόμενος στοιχηματίζει υπέρ, μπορεί να του προσπορίσει όφελος για λογαριασμό του, είναι από την ίδια την φύση της ενέργειας, μία οπορτουνιστική κίνηση.

3.3 Υποθέσεις

Σκοπός της παρούσας μελέτης, είναι η διερεύνηση των ακόλουθων υποθέσεων:

Υποθέτουμε ότι:

1. Η ενασχόληση με το χρηματιστήριο αποτελεί μία μορφή εξάρτησης όπως πιστοποιείται από τα ποσοστά των ατόμων με κάποιο πρόβλημα (υπο-ουδική μορφή εξάρτησης) και των παθολογικά εξαρτημένων παικτών στο Χρηματιστήριο Αθηνών, βάσει της συνολικής βαθμολογίας του South Oaks Screen ερωτηματολογίου. Συνεπώς αναμένουμε τα ποσοστά εξαρτημένων να είναι παρόμοια με αυτά της πιλοτικής έρευνας, ανεξαρτήτως του επιπέδου του χρηματιστηριακού δείκτη των Αθηνών, τις τρεις διαφορετικές χρονικές στιγμές που διεξήχθησαν οι έρευνες.

Όσον αφορά τα χαρακτηριστικά της προσωπικότητας, σύμφωνα με το NEO-FFI (Costa & McCrae, 1992):

2. Δεδομένων των πορισμάτων προηγούμενων ερευνών (Rockloff et al., 2000; Schwager, 2003; Fenton-O' Creevy et al., 2004; Bagby, Vachon, Bulmash, Toneatto, Quilty & Costa, 2007) αναμένονται κυρίως συσχετισμοί της εξάρτησης από το χρηματιστήριο και από τα τυχερά παιχνίδια με την χαμηλή προσήνεια, τον νευρωτισμό και τη χαμηλή ευσυνειδησία.

Όσον αφορά στη μεταβλητή του οπορτουνισμού:

3. Δεδομένων των πορισμάτων προηγούμενων ερευνών (Sakalaki et al., 2007b; Σωτηρίου και συν., 2008) και δεδομένων των ιδιομορφιών του οπορτουνισμού που προαναφέρθηκαν στο θεωρητικό μέρος, αναμένουμε τον συσχετισμό του με την ενασχόληση με τα τυχερά παιχνίδια και το χρηματιστήριο.

Όσον αφορά στη μεταβλητή του ρίσκου:

4. Θα εξετάσουμε την αντιμετώπιση του ρίσκου από τους συναλλασσόμενους με το χρηματιστήριο και τους στοιχηματίες ως προς τις βάσεις αντίληψης του ρίσκου και της αβεβαιότητας. Δηλαδή, με βάσει τη διαφορά μεταξύ της συνολικής βαθμολογίας του Risk Perception Scale (αντίληψη ρίσκου) και του Risk Taking Scale (ανάληψη ρίσκου), θα διερευνήσουμε κατά πόσον οι συναλλασσόμενοι με το χρηματιστήριο αντιλαμβάνονται τον κίνδυνο της επένδυσης στο

χρηματιστήριο σε εσφαλμένη «υποκειμενική» βάση, δηλαδή τον υποτιμούν σε σύγκριση με τους στοιχηματίες. Οι τελευταίοι με βάση την ίδια μεθοδολογία θα διερευνηθεί κατά πόσον αντιλαμβάνονται πλήρως τον κίνδυνο (ρίσκο) που έχει η ενασχόλησή τους με τα τυχερά παιχνίδια.

Όσον αφορά στις μεταβλητές της παρορμητικότητας, του εθισμού, των ψυχοσωματικών συμπτωμάτων (δηλαδή σωματικά συμπτώματα, άγχος, στρες και διαταραχές ύπνου, κοινωνική δυσλειτουργία και κατάθλιψη) και της αγάπης του ρίσκου:

5. Υποθέτουμε ότι για όσους συναλλάσσονται στο χρηματιστήριο, η παρορμητικότητα θα συσχετίζεται θετικά με τον εθισμό, τα ψυχοσωματικά συμπτώματα και την αγάπη για το οικονομικό ρίσκο.

Τέλος, όσον αφορά στα δημογραφικά χαρακτηριστικά, υποθέτουμε ότι:

6. Η μεγαλύτερη ηλικία και το ανδρικό φύλο θα αυξάνουν το λόγο πιθανότητας να ασχολείται κάποιος με το χρηματιστήριο και τα τυχερά παιχνίδια.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4: Μεθοδολογία

4α: Μεθοδολογία 1ης έρευνας

4α.1 Συμμετέχοντες

Το δείγμα της παρούσας μελέτης ήταν τυχαιοποιημένο και αντιπροσωπευτικό και αποτελείτο από τρεις ομάδες: α) ομάδα συναλλασσόμενων ατόμων με το Χρηματιστήριο Αθηνών, 77 άτομα (49 άνδρες και 28 γυναίκες), β) ομάδα στοιχηματιών ατόμων ενασχολούμενων με άλλα τυχερά παίγνια, 63 άτομα (45 άνδρες και 18 γυναίκες) και γ) ομάδα ελέγχου, 80 άτομα (37 άνδρες και 43 γυναίκες). Τα άτομα που συμμετείχαν στην έρευνα ήταν κυρίως κάτοικοι του λεκανοπεδίου Αττικής και της Θεσσαλονίκης. Και στις τρεις ομάδες μοιράστηκε ένα πακέτο ερωτηματολογίων χρησιμοποιώντας τη μέθοδο της «χιονοστιβάδας» (Breakwell, Hammond & Fife-Schaw, 1995). Το αρχικό στρώμα του δείγματος συγκροτήθηκε από προσωπικές επαφές, μέσω των οποίων καταστάθηκε εφικτή η προσέγγιση άλλων συμμετεχόντων. Η τεχνική αυτή της μεθόδου της «χιονοστιβάδας» είναι ιδιαίτερα χρήσιμη για την συγκρότηση δειγμάτων σε πληθυσμούς λίαν δυσχερούς ερευνητικής πρόσβασης (π.χ. χρήστες ουσιών, μέλη θρησκευτικών αιρέσεων κ.ο.κ.), μολονότι η χρήση της εγκυμονεί κινδύνους περιορισμού της αντιπροσωπευτικότητας του τελικού ερευνητικού δείγματος σε επιμέρους κοινωνικά δίκτυα, με αποκλεισμό άλλων συναφών, αλλά διακριτών από αυτά, κοινωνικών δικτύων. Τα ερωτηματολόγια ήταν μεταφρασμένα στα ελληνικά. Οι συμμετέχοντες αγνοούσαν το σκοπό της έρευνας. Η ηλικία των συμμετεχόντων κυμαινόταν από 20 έως 70 χρονών και άνω. Για τη πλήρη περιγραφή του δείγματος, βλέπε Παράρτημα ΙΙ.

4α.2 Μέθοδος

Και στις τρεις ομάδες συμμετεχόντων μοιράστηκε ένα πακέτο ερωτηματολογίων, το οποίο περιλάμβανε το South Oaks Screen, το General Health Questionnaire (Goldberg & Hillier, 1979), το Beck Depression Inventory (Beck, 1978), το Sensation Seeking Scale (από το Zuckerman-Kuhlman Personality Questionnaire (ZKPQ); Zuckerman,Kuhlman, Joireman, Teta & Kraft, 1993), το χρηματοοικονομικό (financial) κομμάτι του Risk Taking Scale και του Risk Perception Scale (Domain-Specific Risk Taking; Weber et al., 2002) και ένα ερωτηματολόγιο για τα δημογραφικά στοιχεία των συμμετεχόντων. Τα ερωτηματολόγια μοιράστηκαν κατά τη χρονική περίοδο Μάρτιος του 2007 έως Νοέμβριος του 2007. Η σειρά χορήγησης των ερωτηματολογίων ήταν τυχαιοποιημένη. Με άλλα λόγια, η σειρά συμπλήρωσης των ερωτηματολογίων ήταν απολύτως τυχαία. Όλοι συμμετείχαν οικειοθελώς και η συμπλήρωση των ερωτηματολογίων ήταν ανώνυμη και άκρως εμπιστευτική. Μετά το πέρας της συμπλήρωσης των ερωτηματολογίων οι συμμετέχοντες ενημερώθηκαν για τους σκοπούς της έρευνας.

4α.3 Εργαλεία

Τα ερωτηματολόγια τα οποία χρησιμοποιήθηκαν ήταν τα εξής ακόλουθα:

1. Ερωτηματολόγιο συλλογής δημογραφικών στοιχείων που περιελάμβανε: φύλο, τόπο διαμονής, ηλικία, οικογενειακή κατάσταση, αριθμό μελών της οικογένειας, επαγγελματική κατάσταση και έτη εκπαίδευσης.
2. Το ερωτηματολόγιο South Oaks Screen. Το South Oaks Screen προέρχεται από το South Oaks Gambling Screen (Lesieur & Blume, 1987), ένα ερωτηματολόγιο με 20 ερωτήσεις βασισμένο στα διαγνωστικά κριτήρια του DSM-III (APA, 1980) και του DSM-III-R (APA, 1987) για την παθολογική ενασχόληση με τυχερά παιχνίδια. Το South Oaks Screen έχει τις ίδιες ερωτήσεις με το South Oaks Gambling Screen, μολονότι είναι τροποποιημένες για τους συναλλασσόμενους με το χρηματιστήριο επενδυτές και για την ομάδα ελέγχου. Όσον αφορά την ομάδα των ατόμων που ασχολούνται με τα τυχερά παίγνια οι ερωτήσεις του South Oaks Screen είναι ίδιες με τις ερωτήσεις του South Oaks Gambling Screen. Η συνολική βαθμολογία του SOS ήταν ίδια με το αρχικό ερωτηματολόγιο, δηλαδή όλες οι ερωτήσεις βαθμολογούνται εκτός από τις ερωτήσεις 1, 2, 3, 15γ και 15ζ. Βάσει της συνολικής τους βαθμολογίας προκύπτουν τρεις ψυχοδιαγνωστικές κατηγορίες: αυτοί που δεν έχουν κανένα πρόβλημα με συνολική βαθμολογία 0, αυτοί που έχουν υπο-ουδική μόνον μορφή εξάρτησης με συνολική βαθμολογία από 1 έως 4 και τέλος οι παθολογικά εξαρτημένοι επενδυτές/ τζογαδόροι με συνολική βαθμολογία από 5 και άνω μέχρι 20. Χαρακτηριστικά λήμματα του South Oaks Screen ήταν τα ακόλουθα: «Αισθάνεστε ότι είχατε κάποιο πρόβλημα κάνοντας αγοραπωλησίες / επενδύσεις στο χρηματιστήριο;», «Έχετε εμπλακεί ποτέ σε καβγάδες με τα άτομα με τα οποία ζείτε μαζί, με αιτία τις καθημερινές σας χρηματιστηριακές αγοραπωλησίες;». Χαρακτηριστικά λήμματα του South Oaks Gambling Screen ήταν τα ακόλουθα: «Σας έχουν επικρίνει για την ενασχόλησή σας με το τζόγο;» , «Χάσατε ποτέ ώρες από τη δουλειά σας λόγω της ενασχόλησής σας με τα τυχερά παιχνίδια;».
3. Το ερωτηματολόγιο General Health Questionnaire (Goldberg & Hillier, 1979) το οποίο χρησιμοποιήθηκε σε αυτή την έρευνα ήταν αυτό με τις

28 ερωτήσεις. Το ερωτηματολόγιο αποτελείτο από τέσσερις κατηγορίες, οι οποίες περιελάμβαναν 7 λήμματα και μία τελική βαθμολόγηση:

Α. Σωματικά συμπτώματα. Χαρακτηριστικά λήμματα ήταν τα ακόλουθα: «Κατά τη διάρκεια των τελευταίων εβδομάδων αισθάνεστε πολύ καλά και σε καλή υγεία;», «Κατά τη διάρκεια των τελευταίων εβδομάδων είχατε κάποιους πονοκεφάλους;».

Β. Άγχος, στρες και διαταραχές ύπνου. Χαρακτηριστικά λήμματα ήταν τα ακόλουθα: «Κατά τη διάρκεια των τελευταίων εβδομάδων χάσατε πολύ ύπνο από στεναχώρια;» , «Κατά τη διάρκεια των τελευταίων εβδομάδων αισθάνεστε νευρικοί και 'τεντωμένοι' συνεχώς;».

Γ. Κοινωνική δυσλειτουργία. Χαρακτηριστικά λήμματα ήταν τα ακόλουθα: «Κατά τη διάρκεια των τελευταίων εβδομάδων αισθάνεστε γενικά ότι τα καταφέρνετε καλά;», «Κατά τη διάρκεια των τελευταίων εβδομάδων χρειάζεστε περισσότερο χρόνο για αυτά που κάνετε;».

Δ. Σοβαρή μορφή κατάθλιψης. Χαρακτηριστικά λήμματα ήταν τα ακόλουθα: «Κατά τη διάρκεια των τελευταίων εβδομάδων σκέφτεστε ότι ο εαυτός σας είναι ένα πρόσωπο χωρίς αξία;», «Κατά τη διάρκεια των τελευταίων εβδομάδων σκεφτήκατε την πιθανότητα να θέσετε τέρμα στη ζωή σας;».

Όλες οι ερωτήσεις βαθμολογήθηκαν σε 4αβάθμια κλίμακα. Η μέθοδος βαθμολόγησης για το GHQ-Q28 (όπως περιγράφεται στο Goldberg & Hillier, 1979) ήταν (0-0-1-1). Το κατώφλι (threshold) που χρησιμοποιήθηκε ήταν 4/5. Η συνολική βαθμολόγηση ήταν το άθροισμα των επιμέρους απαντήσεων στα λήμματα των τεσσάρων κατηγοριών. Όσοι είχαν στη συνολική βαθμολογία τους από 0 έως 4 χαρακτηρίζονταν ως 'κανένα πρόβλημα', ενώ όσοι είχαν συνολική βαθμολογία από 5 και άνω χαρακτηρίζονταν ως έχοντες 'ψυχοσωματικά προβλήματα'.

4. Το ερωτηματολόγιο Sensation Seeking Scale προέρχεται από το Zuckerman-Kuhlman Personality Questionnaire (ZKPQ; Zuckerman et al., 1993). Το ερωτηματολόγιο αυτό αποτελείται από 19 λήμματα και αφορά σε ένα από τα πέντε χαρακτηριστικά προσωπικότητας του ZKPQ, και συγκεκριμένα την παρορμητική αναζήτηση αίσθησης (impulsive sensation seeking). Στο ερωτηματολόγιο οι απαντήσεις ΑΛΗΘΕΙΑ από την ερώτηση 1 έως την ερώτηση 12 και ΑΛΗΘΕΙΑ στις ερωτήσεις 14,15,17,18 και 19 βαθμολογούνται με 1, καθώς επίσης οι απαντήσεις ΛΑΘΟΣ στις

ερωτήσεις 13 και 16 βαθμολογούνται με 1. Χαρακτηριστικά λήμματα ήταν τα ακόλουθα: «Θα δοκιμάσω τα πάντα έστω και μία φορά», «Είμαι ένας παρορμητικός τύπος», «Πολύ σπάνια ξοδεύω χρόνο στις λεπτομέρειες του μελλοντικού προγραμματισμού μου». Η συνολική βαθμολόγηση ήταν ως εξής: από 00 έως 27% 'πολύ χαμηλή παρορμητική αναζήτηση αίσθησης', από 28 έως 41% 'χαμηλή παρορμητική αναζήτηση αίσθησης', από 42 έως 70% 'μέτρια παρορμητική αναζήτηση αίσθησης', από 71 έως 84% 'υψηλή παρορμητική αναζήτηση αίσθησης', και από 85 έως 100% 'πολύ υψηλή παρορμητική αναζήτηση αίσθησης'.

5. Τα ερωτηματολόγια Risk Taking Scale και Risk Perception Scale του ερωτηματολογίου Domain-Specific Risk Taking (Weber et al., 2002). Το καθένα από τα ερωτηματολόγια αυτά αποτελείται από 8 λήμματα, τα οποία αναφέρονται στο χρηματοοικονομικό (financial) τομέα και οι απαντήσεις για το Risk Taking Scale κυμαίνονται σε μία 5αβάθμια κλίμακα από 1=Εξαιρετικά Απίθανο έως 5=Εξαιρετικά Πιθανό, ενώ για το Risk Perception Scale από 1=Καθόλου ρίσκο έως 5=Εξαιρετικά μεγάλο ρίσκο. Χαρακτηριστικά λήμματα του Risk Taking Scale και του Risk Perception Scale ήταν τα ακόλουθα: «Να στοιχηματίσετε όλο το μεροκάματό σας στον ιππόδρομο», «Να επενδύσετε το 5% του ετήσιου εισοδήματός σας σε μία 'επικίνδυνη' μετοχή», «Να στοιχηματίσετε όλο το εβδομαδιαίο εισόδημά σας στο καζίνο».
6. Το ερωτηματολόγιο Beck Depression Inventory (Beck, 1978), το οποίο αφορά την κατάθλιψη. Στο ερωτηματολόγιο αυτό υπάρχουν 21 ομάδες δηλώσεων. Χαρακτηριστικά παραδείγματα αυτών των δηλώσεων ήταν: «Δεν αισθάνομαι θλιμμένος. Αισθάνομαι θλιμμένος. Αισθάνομαι συνέχεια θλίψη και δε μπορώ να τη διώξω. Είμαι τόσο θλιμμένος ή δυστυχισμένος, που δε το αντέχω άλλο», «Δεν αισθάνομαι ότι τιμωρούμαι. Αισθάνομαι ότι ίσως τιμωρούμαι. Περιμένω να τιμωρηθώ. Αισθάνομαι ότι τιμωρούμαι», «Δεν έχω σκέψεις αυτοκτονίας. Έχω σκέψεις αυτοκτονίας, αλλά δε θα τις πραγματοποιήσω. Θα επιθυμούσα να αυτοκτονήσω. Θα αυτοκτονούσα με την πρώτη ευκαιρία». Οι συμμετέχοντες διαλέγουν την πρόταση που περιγράφει με τον καλύτερο τρόπο, πως αισθανόντουσαν την περασμένη εβδομάδα, συμπεριλαμβανομένης και της σημερινής ημέρας. Η βαθμολογία γίνεται αθροιστικά. Το άθροισμα κυμαίνεται από 0 έως 63: από 0 έως 9 'φυσιολογική κατάσταση', από 10 έως 18 'ελαφριά κατάσταση

κατάθλιψης', από 19 έως 25 'μέτρια κατάσταση κατάθλιψης', από 26 έως 35 'μέτρια προς σοβαρή κατάσταση κατάθλιψης' και από 36 και άνω 'σοβαρή κατάθλιψη'.

Τα ερωτηματολόγια που χρησιμοποιήθηκαν βρίσκονται στο Παράρτημα Ι.

4β: Μεθοδολογία 2ης έρευνας

4β.1 Συμμετέχοντες

Το δείγμα της παρούσας μελέτης ήταν τυχαιοποιημένο και αντιπροσωπευτικό και αποτελείτο από τρεις ομάδες: α) ομάδα συναλλασσόμενων ατόμων με το Χρηματιστήριο Αθηνών, 62 άτομα (37 άνδρες και 25 γυναίκες), β) ομάδα στοιχηματιών ατόμων ενασχολούμενων με άλλα τυχερά παίγνια, 51 άτομα (41 άνδρες και 10 γυναίκες) και γ) ομάδα ελέγχου, 71 άτομα (29 άνδρες και 42 γυναίκες). Τα άτομα που συμμετείχαν στην έρευνα ήταν κυρίως κάτοικοι του λεκανοπεδίου Αττικής. Και στις τρεις ομάδες μοιράστηκε ένα πακέτο ερωτηματολογίων χρησιμοποιώντας τη μέθοδο της «χιονοστιβάδας» (Breakwell et al., 1995). Το αρχικό στρώμα του δείγματος συγκροτήθηκε από προσωπικές επαφές, μέσω των οποίων καταστάθηκε εφικτή η προσέγγιση άλλων συμμετεχόντων. Η τεχνική αυτή της μεθόδου της «χιονοστιβάδας» είναι ιδιαίτερα χρήσιμη για την συγκρότηση δειγμάτων σε πληθυσμούς λίαν δυσχερούς ερευνητικής πρόσβασης (π.χ. χρήστες ουσιών, μέλη θρησκευτικών αιρέσεων κ.ο.κ.), μολονότι η χρήση της εγκυμονεί κινδύνους περιορισμού της αντιπροσωπευτικότητας του τελικού ερευνητικού δείγματος σε επιμέρους κοινωνικά δίκτυα, με αποκλεισμό άλλων συναφών, αλλά διακριτών από αυτά, κοινωνικών δικτύων. Τα ερωτηματολόγια ήταν μεταφρασμένα στα ελληνικά. Οι συμμετέχοντες αγνοούσαν το σκοπό της έρευνας. Η ηλικία των συμμετεχόντων κυμαινόταν από 20 έως 70 χρονών και άνω. Για τη πλήρη περιγραφή του δείγματος, βλέπε Παράρτημα ΙΙ.

4β.2 Μέθοδος

Και στις τρεις ομάδες συμμετεχόντων μοιράστηκε ένα πακέτο ερωτηματολογίων, το οποίο περιλάμβανε το South Oaks Screen, το NEO-Five Factor Inventory (NEO-FFI; Costa & McCrae, 1992), το ερωτηματολόγιο του οπορτουνισμού (Sakalaki et al., 2007b) και ένα ερωτηματολόγιο για τα δημογραφικά στοιχεία των συμμετεχόντων. Τα ερωτηματολόγια μοιράστηκαν κατά τη χρονική περίοδο Φεβρουάριος του 2008 έως Απρίλιος του 2008. Η σειρά χορήγησης των ερωτηματολογίων ήταν τυχαιοποιημένη. Με άλλα λόγια, η σειρά συμπλήρωσης των ερωτηματολογίων ήταν απολύτως τυχαία. Όλοι συμμετείχαν οικιοθελώς και η συμπλήρωση των ερωτηματολογίων ήταν ανώνυμη και άκρως εμπιστευτική. Μετά το πέρας της συμπλήρωσης των ερωτηματολογίων οι συμμετέχοντες ενημερώθηκαν για τους σκοπούς της έρευνας.

4β.3 Εργαλεία

Τα ερωτηματολόγια τα οποία χρησιμοποιήθηκαν ήταν τα εξής ακόλουθα:

1. Ερωτηματολόγιο συλλογής δημογραφικών στοιχείων που περιλάμβανε: φύλο, τόπο διαμονής, ηλικία, οικογενειακή κατάσταση, αριθμό μελών της οικογένειας, επαγγελματική κατάσταση και έτη εκπαίδευσης.
2. Το ερωτηματολόγιο South Oaks Screen. Το South Oaks Screen προέρχεται από το South Oaks Gambling Screen (Lesieur & Blume, 1987), ένα ερωτηματολόγιο με 20 ερωτήσεις βασισμένο στα διαγνωστικά κριτήρια του DSM-III (APA, 1980) και του DSM-III-R (APA, 1987) για την παθολογική ενασχόληση με τυχερά παιχνίδια. Το South Oaks Screen έχει τις ίδιες ερωτήσεις με το South Oaks Gambling Screen, μολονότι είναι τροποποιημένες για τους συναλλασσόμενους με το χρηματιστήριο επενδυτές και για την ομάδα ελέγχου. Όσον αφορά την ομάδα των ατόμων που ασχολούνται με τα τυχερά παίγνια οι ερωτήσεις του South Oaks Screen είναι ίδιες με τις ερωτήσεις του South Oaks Gambling Screen. Η συνολική βαθμολογία του SOS ήταν ίδια με το αρχικό ερωτηματολόγιο, δηλαδή όλες οι ερωτήσεις βαθμολογούνται εκτός από τις ερωτήσεις 1, 2, 3, 15γ και 15ζ. Βάσει της συνολικής τους βαθμολογίας προκύπτουν τρεις ψυχοδιαγνωστικές κατηγορίες: αυτοί που δεν έχουν κανένα πρόβλημα με συνολική βαθμολογία 0, αυτοί που έχουν υπο-ουδική μόνον μορφή εξάρτησης με συνολική βαθμολογία από 1 έως 4 και τέλος οι παθολογικά εξαρτημένοι επενδυτές/ τζογαδόροι με συνολική βαθμολογία από 5 και άνω μέχρι 20. Χαρακτηριστικά λήμματα του South Oaks Screen ήταν τα ακόλουθα: «Αισθάνεστε ότι είχατε κάποιο πρόβλημα κάνοντας αγοραπωλησίες / επενδύσεις στο χρηματιστήριο;», «Έχετε εμπλακεί ποτέ σε καβγάδες με τα άτομα με τα οποία ζείτε μαζί, με αιτία τις καθημερινές σας χρηματιστηριακές αγοραπωλησίες;». Χαρακτηριστικά λήμματα του South Oaks Gambling Screen ήταν τα ακόλουθα: «Σας έχουν επικρίνει για την ενασχόλησή σας με το τζόγο;» , «Χάσατε ποτέ ώρες από τη δουλειά σας λόγω της ενασχόλησής σας με τα τυχερά παιχνίδια;».
3. Το ερωτηματολόγιο του οπορτουνισμού (Sakalaki et al., 2007b). Το ερωτηματολόγιο αυτό αποτελείται από 20 λήμματα, 10 από τα οποία αφορούν σε οπορτουνιστική συμπεριφορά και 10 λήμματα αφορούν σε

μη-οπορτουνιστική συμπεριφορά. Χαρακτηριστικά λήμματα οπορτουνιστικής συμπεριφοράς ήταν τα ακόλουθα: «Είναι φυσικό κάποιος που ψάχνει να βρει δουλειά να δείχνει τα προσόντα του και να αποσιωπά τις αδυναμίες του», «Συχνά το οικονομικό συμφέρον επιβάλλει να μην λέμε όλη την αλήθεια». Χαρακτηριστικά λήμματα της μη-οπορτουνιστικής συμπεριφοράς ήταν τα ακόλουθα: «Ο καλός χειρισμός οικονομικών συναλλαγών προϋποθέτει ειλικρίνεια και αξιοπιστία», «Είναι προτιμότερο να λέει κανείς αυτό που σκέφτεται, ακόμα και αν αυτό μπορεί να βλάψει το συμφέρον του». Οι απαντήσεις κυμαίνονται σε μία 7αβάθμια κλίμακα από 1=δεν συμφωνώ καθόλου έως 7=συμφωνώ απόλυτα. Η συνολική βαθμολογία (σκορ) η οποία προέρχεται από το άθροισμα των οπορτουνιστικών ερωτήσεων και των αντιστρεφόμενων μη-οπορτουνιστικών ερωτήσεων, μετράει το μέγεθος του οπορτουνισμού.

4. Το NEO-Five Factor Inventory (NEO-FFI; Costa & McCrae, 1992). Το NEO-FFI είναι μία συντομότερη εκδοχή του NEO PI-R (John & Srivastava, 1999). Το NEO-FFI είναι ένα γρήγορο, αξιόπιστο και ακριβές εργαλείο μέτρησης των πέντε χαρακτηριστικών της ενήλικης προσωπικότητας (Psychological Assessment Resources, 2002). Μπορεί κανείς να το συμπληρώσει σε 10-15 λεπτά. Το ερωτηματολόγιο αποτελείται από εξήντα λήμματα, τα οποία μετρούνται σε μία 5αβάθμια κλίμακα που κυμαίνεται από 1=διαφωνώ απόλυτα έως 5=συμφωνώ απόλυτα. Χαρακτηριστικά λήμματα από την κλίμακα του *Νευρωτισμού* ήταν: «Συχνά αισθάνομαι ανήμπορος και θέλω κάποιος άλλος να λύσει τα προβλήματά μου», «Συχνά αισθάνομαι κατώτερος από τους άλλους». Χαρακτηριστικά λήμματα από την κλίμακα της *Εξωστρέφειας* ήταν: «Μου αρέσει να έχω πολλούς ανθρώπους γύρω μου», «Μου αρέσει να βρίσκομαι εκεί όπου υπάρχει δράση». Χαρακτηριστικά λήμματα της *Δεκτικότητας* ήταν: «Όταν βρω τον σωστό τρόπο για να κάνω κάτι, επιμένω σε αυτό», «Συχνά δοκιμάζω νέα και ξένα φαγητά». Χαρακτηριστικά λήμματα της *Προσήνειας* ήταν: «Προσπαθώ να είμαι ευγενής με όλους όσους συναντώ», «Γενικά προσπαθώ να είμαι προσεκτικός και διακριτικός». Τέλος, χαρακτηριστικά λήμματα της *Ευσυνειδησίας* ήταν: «Διατηρώ τα υπάρχοντά μου τακτοποιημένα και καθαρά», «Προσπαθώ να υπερέχω σε ότι κάνω». Η μέτρηση του *Νευρωτισμού* γίνεται αθροίζοντας τις ερωτήσεις 1, 6, 11, 16, 21, 26, 31,

36, 41, 46, 51, 56 έχοντας βέβαια πριν αντιστρέψει τις ερωτήσεις 1, 16, 31, 46. Η βαθμολογία της *Εξωστρέφειας* γίνεται αθροίζοντας τις ερωτήσεις 2, 7, 12, 17, 22, 27, 32, 37, 42, 47, 52, 57 και αντιστρέφοντας τις 12, 27, 42, 57. Η *Δεκτικότητα* είναι το άθροισμα των ερωτήσεων 3, 8, 13, 18, 23, 28, 33, 38, 43, 48, 53, 58 αντιστρέφοντας τις 3, 18, 23, 33, 38, 48. Η *Προσήνεια* είναι το άθροισμα των ερωτήσεων 4, 9, 14, 19, 24, 29, 34, 39, 44, 49, 54, 59 με αντιστροφή των 9, 14, 24, 29, 39, 44, 54, 59. Τέλος, η *Ευσυνειδησία* είναι το άθροισμα των ερωτήσεων 5, 10, 15, 20, 25, 30, 35, 40, 45, 50, 55, 60 με αντιστροφή των 15, 30, 45, 55.

Τα ερωτηματολόγια που χρησιμοποιήθηκαν βρίσκονται στο Παράρτημα Ι.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5: Παρουσίαση και ανάλυση αποτελεσμάτων

5.1 Εθισμός στο Χρηματιστήριο

Για την ανάλυση των αποτελεσμάτων της πρώτης υπόθεσης, ότι δηλαδή η ενασχόληση με το χρηματιστήριο αποτελεί μία μορφή εξάρτησης, χρησιμοποιήθηκε Περιγραφική Ποσοστιαία Ανάλυση (Descriptive Frequency Analysis) (George & Mallery, 2000). Όσον αφορά το δείγμα της 1ης έρευνάς μας, με βάσει τη συνολική βαθμολογία του South Oaks Screen ερωτηματολογίου, διερευνήθηκε και προσδιορίστηκε το ποσοστό των εθισμένων παικτών στο ελληνικό χρηματιστήριο και των εθισμένων στοιχηματιών, δηλαδή εκείνων που πληρούν τα διαγνωστικά κριτήρια παθολογικής εξάρτησης από τυχερά παιχνίδια κατά το DSM-IV. Συγκεκριμένα, δείχθηκε ότι όσον αφορά τα άτομα που συναλλάσσονται στο χρηματιστήριο 9 άτομα (11.7%) δεν παρουσιάζουν κανένα πρόβλημα, 48 άτομα (62.3%) παρουσιάζουν κάποιο πρόβλημα – υπο-ουδική μορφή εξάρτησης και 20 άτομα (26%) είναι εν δυνάμει παθολογικά εξαρτημένοι παίκτες χρηματιστηρίου. Παράλληλα, όσον αφορά τους στοιχηματίες σε διάφορα τυχερά παιχνίδια 18 άτομα (28.6%) δεν παρουσιάζουν κανένα πρόβλημα, 32 άτομα (50.8%) παρουσιάζουν κάποιο πρόβλημα – υπο-ουδική μορφή εξάρτησης και 13 άτομα (20.6%) χαρακτηρίζονται εν δυνάμει παθολογικά εξαρτημένοι παίκτες. Τα αποτελέσματα είναι παρόμοια με αυτά της πιλοτικής έρευνας, όπου 20 άτομα (11.2%) δεν παρουσίαζαν κανένα πρόβλημα, 99 άτομα (55.6%) παρουσίαζαν κάποιο πρόβλημα – υπο-ουδική μορφή εξάρτησης και 59 άτομα (33.1%) ήταν εν δυνάμει παθολογικά εξαρτημένοι παίκτες χρηματιστηρίου, κατά τη χρονική περίοδο Νοέμβριος του 1999 με Μάρτιο του 2000.

Μια περαιτέρω Περιγραφική Ποσοστιαία Ανάλυση του δείγματος της 2ης έρευνάς μας, έδειξε ότι όσον αφορά τα άτομα που συναλλάσσονται με το χρηματιστήριο 7 άτομα (11.3%) δεν παρουσιάζουν κανένα πρόβλημα, 39 άτομα (62.9%) παρουσιάζουν κάποιο πρόβλημα – υπο-ουδική μορφή εξάρτησης και 16 άτομα (25.8%) είναι εν δυνάμει παθολογικά εξαρτημένοι παίκτες χρηματιστηρίου. Παράλληλα, όσον αφορά τους στοιχηματίες σε διάφορα τυχερά παιχνίδια 12 άτομα (23.5%) δεν παρουσιάζουν κανένα

πρόβλημα, 22 άτομα (43.1%) παρουσιάζουν κάποιο πρόβλημα – υπο-ουδική μορφή εξάρτησης και 17 άτομα (33.3%) χαρακτηρίζονται εν δυνάμει παθολογικά εξαρτημένοι παίκτες. Τα αποτελέσματα είναι παρόμοια με αυτά της πιλοτικής έρευνας (Πιπεροπούλου, 2004) αλλά συνάδουν και με αυτά της 1ης έρευνας της παρούσας μελέτης.

Αναφορικά με την επίδραση του επιπέδου του χρηματιστηρίου και των πρόσφατων χρηματιστηριακών αποδόσεων στο ποσοστό του πληθυσμού που συναλλάσσεται με το χρηματιστήριο και κυρίως με τους παθολογικά εξαρτημένους, παρατηρούμε τα εξής:

1. Τα μέσα επίπεδα -χρονικά σταθμισμένα- του Γενικού Δείκτη Χρηματιστηρίου Αθηνών (ΓΔ) δεν διαφέρουν πολύ κατά τις δύο περιόδους συλλογής ερωτηματολογίων, παρουσιάζοντας διαφορά μόνο 6,8% με υψηλότερο επίπεδο αυτό της προηγούμενης πιλοτικής έρευνας (5256 από 4898 τώρα). Με δεδομένο ότι μια διαφοροποίηση κατά 6,8% διαμορφώνεται συνήθως κατά την διάρκεια μιας εβδομάδας, δεν θεωρείται σημαντική, με δεδομένη την μεταβλητότητα των τιμών του ΓΔ.
2. Η απόδοση του ΓΔ σε σύγκριση με τα μέσα επίπεδα της προηγούμενης χρονιάς κατά την ίδια χρονική περίοδο που διεξήχθησαν οι έρευνες -«ετήσιες αποδόσεις»- διαφέρουν, μια και οι πρόσφατες είναι σε επίπεδα περίπου 1/4 της αντίστοιχης περιόδου της προηγούμενης έρευνας (+21% τώρα με +81% προηγουμένης). Επειδή η ετήσια απόδοση είναι μεν θετική και στις δύο περιπτώσεις αλλά διαφέρει σημαντικά σε μέγεθος, **αν ο εθισμός εξαρτάτο από το επίπεδο των χρηματιστηριακών αποδόσεων** θα περιμέναμε να βρούμε διαφορετικό ποσοστό εξαρτημένων τώρα που οι αποδόσεις από το χρηματιστηριακό παιχνίδι έχουν υποβαθμιστεί σε σύγκριση με τις παλιότερες. Το γεγονός ότι τα επίπεδα παθολογικά εξαρτημένων και υπο-ουδικών παικτών είναι περίπου ίδια μας οδηγεί στην εκδοχή **ότι ο εθισμός δεν εξαρτάται από τις αποδόσεις του χρηματιστηρίου.**
3. Τέλος, το γεγονός ότι κατά την περίοδο διεξαγωγής των ερευνών μας έχουμε διαφορετικό πρόσημο αποδόσεων του χρηματιστηριακού δείκτη με ίδιο περίπου απόλυτο μέγεθος (+15,6% τώρα με -15,1% κατά την προηγούμενη) ενισχύουν περαιτέρω την προηγούμενη εκδοχή περί **ανεξαρτησίας του ποσοστού εθισμένων παικτών**, μια και δεν φαίνεται η

βραχυχρόνια σημαντικά διαφορετική χρηματιστηριακή απόδοση να επηρεάζει το ποσοστό των εξαρτημένων παικτών.

Για τα ανωτέρω συμπεράσματα σημειώνουμε ότι επειδή έχουμε μόνο δύο χρονικά σημεία που διεξήχθη η έρευνα δεν μπορούμε να έχουμε στατιστικά σημαντικές διαφοροποιήσεις, παρά μόνο ποιοτικές (qualitative).

Τα αποτελέσματα συνοψίζονται ως εξής:

Πίνακας 1: Συγκριτικές αποδόσεις Γενικού Δείκτη Χρηματιστηρίου Αθηνών για τις δύο περιόδους συλλογής δεδομένων της παρούσας μελέτης.

Χρονική Περίοδος	*Μέση τιμή ΓΔ*	*Απόδοση περιόδου*	*Απόδοση Μέσων τιμών(από πέρσι)*
1/3/07-30/11/07	4898	15,6%	21%
1/3/06-30/11/06	4043	2,2%	
1/11/99-30/3/00	5256	-15,1%	83%
2/11/98-18/3/99	2874	59,9%	

Διαφορά μέσου επιπέδου ΓΔ μεταξύ περιόδων συλλογής: 4898-5256=-6,8%

Σύμφωνα με την πρώτη υπόθεση της μελέτης, δείχθηκε ότι τα ποσοστά των ατόμων με κάποιο πρόβλημα (υπο-ουδική μορφή εξάρτησης) και των παθολογικά εξαρτημένων παικτών στο Χρηματιστήριο Αθηνών, βάσει της συνολικής βαθμολογίας του South Oaks Screen ερωτηματολογίου, είναι παρόμοια με αυτά της πιλοτικής έρευνας, αλλά και της δεύτερης έρευνας της μελέτης μας, ανεξαρτήτως του επιπέδου του χρηματιστηριακού δείκτη των Αθηνών, τις τρεις διαφορετικές χρονικές στιγμές που διεξήχθησαν οι έρευνες. Αυτό το αποτέλεσμα ενισχύει τη βασική υπόθεση της παρούσας μελέτης ότι η ενασχόληση στο χρηματιστήριο είναι εθισμός με αντίστοιχα κριτήρια με αυτά των τυχερών παιχνιδιών, αλλά επιπλέον ότι χαρακτηρίζεται από μία μη

ορθολογική επενδυτικά συμπεριφορά που επιδεικνύουν οι ιδιώτες επενδυτές ανεξάρτητα με το επίπεδο και τις αποδόσεις του χρηματιστηριακού δείκτη.

Η μόνη αντίστοιχη έρευνα δημοσιευμένη διεθνώς είναι των Steinberg & Harris (1994) και Steinberg (1998), σύμφωνα με την οποία η εξάρτηση από το χρηματιστήριο αποτελεί το 13,3% όλων των παθολογικών τζογαδόρων στο Κονέκτικατ των Η.Π.Α., και τα χαρακτηριστικά της μπορούν να συνοψισθούν στα εξής: 1. Ο παίκτης χρηματιστηρίου ασχολείται με κερδοσκοπική ανάληψη ρίσκου, που συχνά έχει σαν αποτέλεσμα σημαντικές ζημιές σχετικά με το αρχικό του κεφάλαιο, 2. Κυνηγάει τις ζημιές μέσω αύξησης του κεφαλαίου με το οποίο κερδοσκοπεί – δυσκολεύεται να σταματήσει όταν χάνει. Οι επενδύσεις του έχουν υψηλή μόχλευση (χρησιμοποιεί δανειακά κεφάλαια), 3. Δανείζεται χρήματα για να επενδύσει και 4. Η συμπεριφορά του είναι απρόβλεπτη, ασυνεπής, παράλογη και/ή διαρκώς επαναλαμβανόμενη. Οι παραπάνω συγγραφείς, εστιάζουν τις ομοιότητες του χρηματιστηρίου και του καζίνο στο ότι: και στις δύο περιπτώσεις, παίρνονται ρίσκα «για να πιάσουν την καλή», δεν δέχονται εύκολα τη ζημιά αλλά επιμένουν να επενδύουν, έχουν, και στην περίπτωση του καζίνο και της Wall Street, κίνητρο να παίξουν πιο έξυπνα από αυτά και οι ενέργειες των παικτών και στις δύο αγορές μεταβάλλονται εύκολα. Τέλος, συγκριτικά με το καζίνο, οι χρηματιστηριακές πράξεις συνιστούν γρηγορότερα κέρδη και ζημιές, περιλαμβάνουν μεγαλύτερα ποσά επένδυσης (δεν υπάρχει το ελάχιστο στοίχημα των 10 δολαρίων του καζίνο), τα χρονικά αποτελέσματα της επένδυσης καθυστερούν περισσότερο (στην περίπτωση παραγώγων όπως δικαιωμάτων και συμβολαίων μελλοντικής εκπλήρωσης -options and futures-) και, επειδή για να κερδίσει κανείς απαιτείται μεγαλύτερη πνευματική προσπάθεια η διέγερση διαρκεί περισσότερο.

5.2 Διερεύνηση της επίδρασης των μεταβλητών της προσωπικότητας στην πιθανότητα παθολογικής εξάρτησης από το χρηματιστήριο και τα τυχερά παιχνίδια

Για την διερεύνηση της δεύτερης υπόθεσης εφαρμόστηκε λογαριθμιστική παλινδρόμηση (logit regression analysis) (George & Mallery, 2000). Σε πολλές μελέτες το αποτέλεσμα που μας ενδιαφέρει είναι η παρουσία ή όχι κάποιας συνθήκης, π.χ. η ανταπόκριση σε μία θεραπεία ή η εμφάνιση καρκίνου, και πως αυτή η συνθήκη επηρεάζεται από ορισμένες ανεξάρτητες μεταβλητές, π.χ. πώς η πιθανότητα εμφάνισης καρκίνου του παγκρέατος επηρεάζεται από την κατανάλωση καφέ και την κατανάλωση οινοπνεύματος. Σε αυτές τις περιπτώσεις δεν μπορούμε να χρησιμοποιήσουμε τη συνηθισμένη πολλαπλή γραμμική παλινδρόμηση αλλά μπορούμε να χρησιμοποιήσουμε την λογαριθμιστική παλινδρόμηση. Η κύρια διαφορά της λογαριθμιστικής παλινδρόμησης είναι ότι εδώ το ρόλο της εξαρτημένης μεταβλητής τον έχει ένας μετασχηματισμός, ο logit μετασχηματισμός:

$$\text{logit}(p) = \log(p/(1-p))$$

όπου p είναι η πιθανότητα να παρουσιασθεί η συνθήκη. Στη λογαριθμιστική παλινδρόμηση οι συντελεστές των ανεξάρτητων μεταβλητών που υπολογίζονται από το υπόδειγμα, μας υποδεικνύουν κατά πόσο αυτές επηρεάζουν την πιθανότητα εμφάνισης της εξαρτημένης μεταβλητής (εν προκειμένων της παθολογικής εξάρτησης). Με βάση αυτούς τους συντελεστές μπορούμε να βρούμε τους αντίστοιχους λόγους πιθανότητας που υπολογίζονται ως $\exp(B)=e^B$.

Στην περίπτωσή μας, η λογαριθμιστική παλινδρόμηση δείχνει ποιες μεταβλητές από το NEO-FFI (δηλαδή νευρωτισμός, εξωστρέφεια, δεκτικότητα, προσήνεια ή ευσυνειδησία) επιδρούν στην πιθανότητα να παρουσιάζει κάποιος ίσο ή υψηλότερο σκορ/βαθμολογία από το 5 στο South Oaks Screen ερωτηματολόγιο, όπου >= 5 είναι όταν κάποιος παρουσιάζει παθολογική εξάρτηση από το χρηματιστήριο ή παθολογική εξάρτηση από τα τυχερά παιχνίδια. Τα αποτελέσματα έδειξαν σε πρώτη ανάλυση ότι όσον αφορά τους παίκτες χρηματιστηρίου από τις πέντε μεταβλητές του NEO–FFI μόνο η εξωστρέφεια και, με μικρότερη στατιστική εμπιστοσύνη, η δεκτικότητα παίζουν κάποιο στατιστικά σημαντικό ρόλο στην πιθανότητα παθολογικής εξάρτησης από το χρηματιστήριο. Για την ακρίβεια, η εξωστρέφεια επιδρά αρνητικά σε επίπεδο στατιστικής εμπιστοσύνης p=0,01 (η εσωστρέφεια αυξάνει την

πιθανότητα παθολογικής εξάρτησης), ενώ η δεκτικότητα επιδρά θετικά σε επίπεδο στατιστικής εμπιστοσύνης p=0,10.

Πίνακας 2: Λογαριθμιστική παλινδρόμηση πιθανότητας παθολογικής εξάρτησης παικτών χρηματιστηρίου με βάση το NEO-FFI.

ΠΑΙΚΤΕΣ ΧΡΗΜΑΤΙΣΤΗΡΙΟΥ	*Συντελεστής (Β)*	*Τυπική Απόκλιση (S.E.)*	*Τεστ Wald*	*Βαθμοί Ελευθερίας*	*Στατιστική Σημαντικότητα (p value)*	*Λόγος Πιθανότητας Exp(B)*
ΦΥΛΟ (1)	2,123	1,041	4,154	1	**,042**	8,352
ΗΛΙΚΙΑ	-,446	,481	,860	1	,354	,640
ΝΕΥΡΩΤΙΣΜΟΣ	,028	,072	,153	1	,696	1,029
ΕΞΩΣΤΡΕΦΕΙΑ	-,446	,144	9,538	1	**,002**	,640
ΔΕΚΤΙΚΟΤΗΤΑ	,203	,112	3,287	1	**,070**	1,225
ΠΡΟΣΗΝΕΙΑ	,041	,077	,286	1	,593	1,042
ΕΥΣΥΝΕΙΔΗΣΙΑ	,106	,084	1,588	1	,208	1,112
ΣΤΑΘΕΡΑ	1,703	7,389	,053	1	,818	5,490

ΦΥΛΟ (1) = ΑΝΤΡΑΣ

Η αρνητική επίδραση της εξωστρέφειας στους παθολογικά εξαρτημένους ιδιώτες παίκτες χρηματιστηρίου συμβαδίζει με τα ευρήματα των Fenton-O' Creevy et al. (2004), οι οποίοι έδειξαν ότι και οι επαγγελματίες χρηματιστές είναι εσωστρεφείς μια και αυτού του είδους η ενασχόληση δεν έχει τις κοινωνικές διαστάσεις του τζόγου, εφόσον αφορά κυρίως στις επενδυτικές δραστηριότητες ενός ατόμου και στη διαχείριση του ατομικού του κεφαλαίου και δεν προϋποθέτει σχέση με άλλους. Η θετική επίδραση της δεκτικότητας, παρόλο που δεν είναι στατιστικά σημαντική, συμπλέει ως ένα βαθμό με τους Fenton-O' Creevy et al. (2004) οι οποίοι έδειξαν ότι οι επαγγελματίες χρηματιστές είναι ανοιχτοί σε καινούργιες εμπειρίες. Επίσης, άλλη έρευνα (Mayfield et al., 2008) έδειξε ότι όσο περισσότερο τα άτομα είναι ανοικτά σε καινούριες εμπειρίες, τόσο περισσότερο θα ασχοληθούν με βραχυπρόθεσμες και μακροπρόθεσμες επενδύσεις.

Η ανάλυση για τους παίκτες τυχερών παιχνιδιών (στοιχηματίες) δείχνει ότι μόνο η προσήνεια παρουσιάζει αρνητική επίδραση στη πιθανότητα παθολογικής εξάρτησης από τα τυχερά παιχνίδια σε επίπεδο στατιστικής

εμπιστοσύνης p=0,01 (οι στοιχηματίες με μικρότερη προσήνεια παρουσιάζουν μεγαλύτερη πιθανότητα να είναι παθολογικά εξαρτημένοι).

Πίνακας 3: Λογαριθμιστική παλινδρόμηση πιθανότητας παθολογικής εξάρτησης παικτών τυχερών παιχνιδιών με βάση το NEO-FFI.

ΣΤΟΙΧΗΜΑΤΙΕΣ	*Συντελεστής (B)*	*Τυπική Απόκλιση (S.E.)*	*Τεστ Wald*	*Βαθμοί Ελευθερίας*	*Στατιστική Σημαντικότητα (p value)*	*Λόγος Πιθανότητας Exp(B)*
ΦΥΛΟ (1)	,098	1,394	,005	1	,944	1,103
ΗΛΙΚΙΑ	-,319	,444	,515	1	,473	,727
ΝΕΥΡΩΤΙΣΜΟΣ	,130	,089	2,125	1	,145	1,139
ΕΞΩΣΤΡΕΦΕΙΑ	-,085	,091	,867	1	,352	,919
ΔΕΚΤΙΚΟΤΗΤΑ	-,047	,080	,343	1	,558	,954
ΠΡΟΣΗΝΕΙΑ	-,275	,095	8,427	1	**,004**	,760
ΕΥΣΥΝΕΙΔΗΣΙΑ	,048	,085	,327	1	,567	1,050
ΣΤΑΘΕΡΑ	9,086	6,172	2,167	1	,141	8830,598

ΦΥΛΟ (1) = ΑΝΤΡΑΣ

Η χαμηλή προσήνεια χαρακτηρίζει τους παθολογικούς στοιχηματίες, καθώς πολλοί λόγω του πάθους τους παραβιάζουν ηθικούς και νομικούς κανόνες. Οι παθολογικοί παίκτες, με βάση τους Crockford & el-Guebaly (1998), φαίνεται ότι είναι άπληστοι, εγωιστές, όχι άμεσοι και συνεπείς, και με ύπουλο τρόπο διαχειρίζονται τα χρήματά τους ή καλύπτουν τις οικονομικές ζημίες τους. Παράλληλα και σε άλλη συναφή έρευνα (Mecca, 2003) προέκυψε θετική συσχέτιση ανάμεσα στο επίπεδο εθισμού ενός ατόμου που παίζει τυχερά παιχνίδια και το επίπεδο της προσήνειάς του και διαπιστώθηκε ότι ο υψηλός εθισμός συσχετίζεται με χαμηλή προσήνεια.

Σημειώνεται ότι οι παίκτες που παρουσιάζουν υπο-ουδική μορφή εξάρτησης (κάποιο πρόβλημα εξάρτησης) δεν διαφοροποιούνται ως προς τις μεταβλητές του NEO-FFI που επηρεάζουν την πιθανότητα εξάρτησης.

Η ανάλυση διασποράς (anova) που χρησιμοποιήθηκε έδειξε ότι, αναφορικά με το υπόδειγμα γραμμικής παλινδρόμησης του SOStotal ως προς τις ανεξάρτητες μεταβλητές του NEO-FFI ανά κατηγορία συναλλασσόμενων,

(δηλαδή άνδρες και γυναίκες που παίζουν στο χρηματιστήριο ή στα τυχερά παιχνίδια) οι παράγοντες που επηρεάζουν την παθολογική εξάρτηση είναι:

Α. Γυναίκες που συναλλάσσονται στο χρηματιστήριο

Στην περίπτωση των γυναικών που συναλλάσσονται με το χρηματιστήριο η μόνη μεταβλητή που επηρεάζει σημαντικά την εξάρτηση είναι η ευσυνειδησία, και μάλιστα έχει αρνητική επίδραση.

Πίνακας 4: Ανάλυση διασποράς (anova) του SOStotal ως προς τις 5 μεταβλητές του NEO-FFI των γυναικών που συναλλάσσονται με το χρηματιστήριο.

ΠΗΓΗ ΔΙΑΣΠΟΡΑΣ	*Μερικά Αθροίσματα Τετραγώνων (Partial SS)*	*Βαθμοί Ελευθερίας*	*Τετράγωνο Μέσου (MS)*	*Τεστ Wald (F)*	*Στατιστική Σημαντικότητα (Prob > F)*
ΜΟΝΤΕΛΟ	108.599475	5	21.7198949	4.45	0.0123
ΠΡΟΣΗΝΕΙΑ	5.20474657	1	5.20474657	1.07	0.3193
ΕΥΣΥΝΕΙΔΗΣΙΑ	**46.4920684**	**1**	**46.4920684**	**9.52**	**0.0081**
ΝΕΥΡΩΤΙΣΜΟΣ	9.81447636	1	9.81447636	2.01	0.1781
ΕΞΩΣΤΡΕΦΕΙΑ	11.6403235	1	11.6403235	2.38	0.1449
ΔΕΚΤΙΚΟΤΗΤΑ	.29588499	1	.29588499	0.06	0.8091
Κατάλοιπα	68.3505254	14	4.88218038		
Σύνολα	176.95	19	9.31315789		

Πίνακας 5: Γραμμική παλινδρόμηση του SOStotal ως προς τις 5 μεταβλητές του NEO-FFI των γυναικών που συναλλάσσονται με το χρηματιστήριο.

SOStotal	*Συντελεστής*	*Τυπική Απόκλιση (S.E.)*	*Τεστ Student (t)*	*Στατιστική Σημαντικότητα (P>t)*	*Διάστημα (95%*	*Εμπιστοσύνης)*
ΠΡΟΣΗΝΕΙΑ	-.1028765	.0996376	-1.03	0.319	-.3165779	.1108249
ΕΥΣΥΝΕΙΔΗΣΙΑ	**-.4904929**	**.1589462**	**-3.09**	**0.008**	**-.8313987**	**-.1495872**
ΝΕΥΡΩΤΙΣΜΟΣ	.1207561	.0851692	1.42	0.178	-.0619136	.3034258
ΕΞΩΣΤΡΕΦΕΙΑ	-.1674573	.1084497	-1.54	0.145	-.4000588	.0651442
ΔΕΚΤΙΚΟΤΗΤΑ	-.0300018	.121869	-0.25	0.809	-.2913847	.2313811
Σταθερά	34.89157	9.224697	3.78	0.002	15.10656	54.67658

SOStotal: συνολική βαθμολογία του South Oaks Screen ερωτηματολογίου

Η χαμηλή ευσυνειδησία που χαρακτηρίζει τις γυναίκες που παίζουν και είναι εξαρτημένες από το χρηματιστήριο είναι ένα γνώρισμα της προσωπικότητας

το οποίο συνδέεται με την ανικανότητα ελέγχου των παρορμήσεων, καθώς ένα άτομο με χαμηλή ευσυνειδησία δεν μπορεί να αντισταθεί σε παρορμήσεις, να διαχειριστεί σωστά τις επιθυμίες του και να ελέγξει τη συμπεριφορά του και κατά συνέπεια παρασύρεται εύκολα και γίνεται έρμαιο των παρορμήσεών του (Costa & McCrae, 1992). Συνεπώς, η χαμηλή ευσυνειδησία (low conscientiousness) σημαίνει παρορμητισμό (impulsiveness) (Peterson, 2007). Επιπρόσθετα, σε έρευνα των Roy, Custer & Lorenz (1989), οι παθολογικοί τζογαδόροι είχαν υψηλότερη βαθμολογία σε σύγκριση με την ομάδα ελέγχου ως αναφορά τον ψυχωτισμό από το ερωτηματολόγιο Eysenck Personality Questionnaire, ο οποίος συσχετίζεται αρνητικά με την ευσυνειδησία ως τομέα της προσωπικότητας. Εξάλλου, ο ψυχωτισμός σχετίζεται με τον παρορμητισμό (impulsiveness) ο οποίος αποτελεί έναν παράγοντα της παρορμητικότητας κατά τους Eysenck & Eysenck (1980).

Β. Άνδρες που ασχολούνται με τυχερά παιχνίδια

Στην περίπτωση των ανδρών που ασχολούνται με τυχερά παιχνίδια οι μεταβλητές που επηρεάζουν σημαντικά την εξάρτηση είναι η προσήνεια και ο νευρωτισμός, καθώς η πρώτη έχει αρνητική επίδραση και ο δεύτερος θετική επίδραση.

Πίνακας 6: Ανάλυση διασποράς (anova) του SOStotal ως προς τις 5 μεταβλητές του NEO-FFI των ανδρών που ενασχολούνται με τυχερά παιχνίδια.

ΠΗΓΗ ΔΙΑΣΠΟΡΑΣ	*Μερικά Αθροίσματα Τετραγώνων (Partial SS)*	*Βαθμοί Ελευθερίας*	*Τετράγωνο Μέσου (MS)*	*Τεστ Wald (F)*	*Στατιστική Σημαντικότητα (Prob > F)*
ΜΟΝΤΕΛΟ	382.27125	5	76.4542499	7.12	0.0002
ΠΡΟΣΗΝΕΙΑ	**58.4075582**	**1**	**58.4075582**	**5.44**	**0.0266**
ΕΥΣΥΝΕΙΔΗΣΙΑ	10.7865314	1	10.7865314	1.00	0.3242
ΝΕΥΡΩΤΙΣΜΟΣ	**73.2417373**	**1**	**73.2417373**	**6.82**	**0.0139**
ΕΞΩΣΤΡΕΦΕΙΑ	5.23824808	1	5.23824808	0.49	0.4902
ΔΕΚΤΙΚΟΤΗΤΑ	.384986784	1	.384986784	0.04	0.8511
Κατάλοιπα	322.034306	30	10.7344769		
Σύνολα	704.305556	35	20.1230159		

Πίνακας 7: Γραμμική παλινδρόμηση του SOStotal ως προς τις 5 μεταβλητές του NEO-FFI των ανδρών που ενασχολούνται με τα τυχερά παιχνίδια.

SOStotal	*Συντελεστής*	*Τυπική Απόκλιση (S.E.)*	*Τεστ Student (t)*	*Στατιστική Σημαντικότητα (P>t)*	*Διάστημα (95%*	*Εμπιστοσύνης)*
ΠΡΟΣΗΝΕΙΑ	**-.2670705**	**.1144938**	**-2.33**	**0.027**	**-.500898**	**-.033243**
ΕΥΣΥΝΗΔΕΙΣΙΑ	-.0921704	.0919477	-1.00	0.324	-.2799527	.0956119
ΝΕΥΡΩΤΙΣΜΟΣ	**.2342969**	**.089697**	**2.61**	**0.014**	**.0511113**	**.4174826**
ΕΞΩΣΤΡΕΦΕΙΑ	-.0665927	.0953288	-0.70	0.490	-.2612801	.1280947
ΔΕΚΤΙΚΟΤΗΤΑ	.0172275	.0909685	0.19	0.851	-.1685549	.20301
Σταθερά	13.41933	7.438338	1.80	0.081	-1.771777	28.61045

SOStotal: συνολική βαθμολογία του South Oaks Screen ερωτηματολογίου

Για την αρνητική επίδραση της προσήνειας στους παθολογικά εξαρτημένους παίκτες τυχερών παιχνιδιών έγινε εκτενής αναφορά παραπάνω. Όσον αφορά το ανδρικό φύλο, βέβαια, σημαντικό είναι να σημειωθεί ότι το παραπάνω εύρημα συμφωνεί με ανάλογο των Rockloff et al. (2000). Αντίθετα, ο υψηλός νευρωτισμός στους άντρες εξαρτημένους στοιχηματίες έχει δειχθεί και σε άλλες έρευνες (Bagby, Vachon, Bulmash, Toneatto, Quilty & Costa, 2007). Με βάση τη παραπάνω έρευνα, ο νευρωτισμός είναι πιθανόν να καθιστά ευάλωτους τους ανθρώπους στο να αναπτύξουν παθολογική εξάρτηση από τα τυχερά παιχνίδια, αλλά ισχύει και αντιστρόφως, ότι το να είναι κανείς παθολογικός τζογαδόρος επιδρά στο να έχει υψηλή βαθμολογία στο νευρωτισμό. Κατά συνέπεια, τα άτομα που σκοράρουν υψηλά στο νευρωτισμό είναι πιο πιθανό να νιώθουν άγχος, θυμό, ενοχές και κατάθλιψη, ενώ το άγχος πιθανολογείται ότι είναι ένας παράγοντας δημιουργίας ενασχόλησης με το τζόγο ή και αποτέλεσμα της ενασχόλησης αυτής. Τέλος, ένα χαρακτηριστικό δείγμα του νευρωτισμού αποτελεί και η παρορμητικότητα, η οποία από την κλινική εικόνα των ανδρών παρουσιάζει υψηλότερα ποσοστά σε σύγκριση με τις γυναίκες (Ibanez et al., 2003).

5.3 Διερεύνηση του ρόλου της προσωπικότητας, του οπορτουνισμού και των δημογραφικών χαρακτηριστικών στην επιλογή ενός ατόμου να ασχοληθεί με τα τυχερά παιχνίδια ή να παίξει στο χρηματιστήριο

Για τη διερεύνηση της τρίτης και έκτης υπόθεσης, προκειμένου να εξηγηθεί γιατί κάποιος επιλέγει να παίξει τυχερά παιχνίδια ή χρηματιστήριο – αντί να μην ασχολείται και κατά συνέπεια να ανήκει στην ομάδα ελέγχου – χρησιμοποιήθηκε πολλαπλής επιλογής λογαριθμιστική παλινδρόμηση (multinomial logit regression analysis) (Greene, 2008). Σε αναλογία με την απλή λογαριθμιστική παλινδρόμηση (logit) που αναλύθηκε παραπάνω, και η πολλαπλής επιλογής λογαριθμιστική παλινδρόμηση εκτιμά την πιθανότητα της εξαρτημένης μεταβλητής με τη διαφορά ότι η εξαρτημένη μεταβλητή δεν αποτελείται από ένα, αλλά από πολλαπλά ενδεχόμενα. Με τη μεθοδολογία αυτή διερευνάται το κατά πόσο είναι διαφορετικοί οι παράγοντες που συνιστούν την επιλογή ενός τυχαίου ατόμου να ασχοληθεί με τα τυχερά παιχνίδια ή να παίξει στο χρηματιστήριο, χρησιμοποιώντας ως επεξηγηματικές μεταβλητές τις 5 συνιστώσες της προσωπικότητας του NEO-FFI, το φύλο, την ηλικία και το συνολικό σκορ του οπορτουνισμού. Οι μεταβλητές που επεξηγούν την τάση να παίξει στη μία ή στην άλλη κατηγορία το άτομο, ή να μην παίξει καθόλου αναμένεται να διαφοροποιούνται ως προς τη στατιστική σημαντικότητά τους.

Πίνακας 8: Λογαριθμιστική παλινδρόμηση πολλαπλής επιλογής τυχερών παιχνιδιών ή χρηματιστηρίου.

ΠΑΙΚΤΕΣ ΧΡΗΜΑΤΙΣΤΗΡΙΟΥ	*Συντελεστής (Β)*	*Τυπική Απόκλιση (S.E.)*	*Τεστ Wald*	*Βαθμοί Ελευθερίας*	*Στατιστική Σημαντικότητα (p value)*	*Λόγος Πιθανότητας Exp(B)*	*Κάτω Όριο*	*Άνω Όριο*
ΣΤΑΘΕΡΑ	-7,981	4,070	3,845	1	**,050**			
ΝΕΥΡΩΤΙΣΜΟΣ	,023	,035	,443	1	,506	1,024	,955	1,097
ΕΞΩΣΤΡΕΦΕΙΑ	-,001	,039	,001	1	,978	,999	,925	1,079
ΔΕΚΤΙΚΟΤΗΤΑ	-,025	,042	,365	1	,546	,975	,899	1,058
ΠΡΟΣΗΝΕΙΑ	,029	,043	,474	1	,491	1,030	,947	1,119
ΕΥΣΥΝΕΙΔΗΣΙΑ	,069	,042	2,764	1	,096	1,071	,988	1,162
ΗΛΙΚΙΑ	1,009	,251	16,111	1	**,000**	2,744	1,676	4,492
ΟΠΟΡΤΟΥΝΙΣΜΟΣ	,024	,017	1,827	1	,176	1,024	,989	1,060
ΦΥΛΟ=1	1,008	,452	4,969	1	**,026**	2,741	1,130	6,653
ΣΤΟΙΧΗΜΑΤΙΕΣ								
ΣΤΑΘΕΡΑ	-12,916	4,626	7,795	1	**,005**			
ΝΕΥΡΩΤΙΣΜΟΣ	,060	,038	2,519	1	,112	1,061	,986	1,142
ΕΞΩΣΤΡΕΦΕΙΑ	,017	,041	,184	1	,668	1,018	,940	1,102
ΔΕΚΤΙΚΟΤΗΤΑ	-,034	,042	,680	1	,410	,966	,890	1,049
ΠΡΟΣΗΝΕΙΑ	,057	,046	1,529	1	,216	1,059	,967	1,160
ΕΥΣΥΝΕΙΔΗΣΙΑ	,065	,043	2,330	1	,127	1,067	,982	1,160
ΗΛΙΚΙΑ	,485	,258	3,532	1	**,060**	1,623	,979	2,691
ΟΠΟΡΤΟΥΝΙΣΜΟΣ	,045	,018	6,055	1	**,014**	1,046	1,009	1,085
ΦΥΛΟ=1	1,926	,498	14,944	1	**,000**	6,863	2,585	18,223

ΦΥΛΟ (1) = ΑΝΤΡΑΣ

Από τον πίνακα παραπάνω γίνεται αντιληπτό ότι όσον αφορά την ενασχόληση με το χρηματιστήριο, οι άντρες με μεγαλύτερη ηλικία έχουν περισσότερες πιθανότητες να επιλέξουν να ασχοληθούν με το χρηματιστηριακό παιχνίδι, αντί να ανήκουν στην ομάδα ελέγχου. Επιπλέον, το γεγονός ότι η απόλυτη τιμή της σταθεράς και στις δύο κατηγορίες είναι υψηλή, δείχνει ότι υπάρχουν άλλοι παράγοντες που επηρεάζουν την ενασχόληση με το χρηματιστήριο ή τα τυχερά παιχνίδια που δεν λάβαμε υπόψη στον υπολογισμό μας.

Αναφορικά με την ενασχόληση με τα τυχερά παιχνίδια ο οπορτουνισμός εμφανίζεται μαζί με το ανδρικό φύλο και την ηλικία να επηρεάζουν θετικά το λόγο πιθανότητας (odds ratio) σε επίπεδα στατιστικής σημαντικότητας p=0,05, p=0,01 και p=0,10 αντίστοιχα.

Τα παραπάνω αποτελέσματα δείχνουν ότι οι άνδρες με μεγαλύτερη ηλικία δραστηριοποιούνται περισσότερο με συναλλαγές στο χρηματιστήριο και εμπλέκονται στο τζόγο, δηλαδή εμπλέκονται περισσότερο σε κοινωνικές συναλλαγές, επειδή είχαν πάντα τη διαχείριση των χρημάτων (Potenza et al., 2001). Εξάλλου, ιστορικά 93% με 98% των Ανώνυμων Παικτών -ανθρώπων που αντιμετωπίζουν σοβαρά προβλήματα λόγω του πάθους του τζόγου- απαρτίζεται από άντρες (Potenza et al., 2001). Οι άντρες με ενασχολήσεις αυτού του είδους (χρηματιστήριο και τζόγος) πιθανόν να τονώνουν τον ηθικό εγωισμό τους μέσα από το ανταγωνιστικό ρίσκο να κερδίσουν. Αυτό γίνεται κατανοητό από το ότι οι άντρες λειτουργούν βάσει στρατηγικής σε αντίθεση με τις γυναίκες οι οποίες είναι περισσότερο συναισθηματικές και επηρεάζονται από ποικίλους παράγοντες (Potenza et al., 2000). Η μεγαλύτερη ηλικία επιβεβαιώνεται άλλωστε και από ευρήματα σε παθολογικούς στοιχηματίες (Tavares et al., 2001), τα οποία επικεντρώνονται στο ηλικιακό φάσμα των 30-50 ετών. Όσον αφορά δε την πιθανότητα να ασχοληθεί κάποιος με το χρηματιστήριο ή με τα τυχερά παιχνίδια – ανεξάρτητα από το βαθμό εξάρτησής του – δεν βρέθηκαν οι πέντε παράγοντες του NEO-FFI να την επηρεάζουν. Αντίθετα, όπως θα αναλυθεί στην επόμενη ενότητα (5.4), ο οπορτουνισμός επηρεάζει την πιθανότητα ενασχόλησης με τυχερά παιχνίδια, αλλά όχι της ενασχόλησης με το χρηματιστήριο.

5.4 Διερεύνηση της επίδρασης του οπορτουνισμού στην πιθανότητα υπο-ουδικής και παθολογικής εξάρτησης από το χρηματιστήριο και τα τυχερά παιχνίδια

Δεδομένου ότι οι οπορτουνιστές έχουν την τάση μεγιστοποίησης του οικονομικού τους κέρδους εις βάρος των άλλων (Sakalaki, Richardson & Thepaut, 2007b), καθώς επίσης το γεγονός ότι οι οπορτουνιστές κατατάσσουν μεταξύ των μη-επαγγελματικών δραστηριοτήτων τους την ενασχόληση με τυχερά παιχνίδια (Σωτηρίου, Σακαλάκη, Καρβέλλη & Κυριακόπουλος, 2008) υποθέσαμε ότι ο οπορτουνισμός θα επιδρά θετικά στην πιθανότητα κάποιος που ήδη ενασχολείται με το χρηματιστήριο ή με τα τυχερά παιχνίδια να παρουσιάζει κάποια μορφή εξάρτησης (έστω και υπο-ουδική).

Για την διερεύνηση της τρίτης υπόθεσης εφαρμόστηκε λογαριθμιστική παλινδρόμηση (logit regression analysis) η οποία δείχνει αν ο οπορτουνισμός επιδρά στην πιθανότητα να παρουσιάζει κάποιος ίσο ή υψηλότερο σκορ από το 5 στο ερωτηματολόγιο South Oaks Screen, όπου >= 5 είναι όταν κάποιος παρουσιάζει παθολογική εξάρτηση από το χρηματιστήριο ή παθολογική εξάρτηση από τα τυχερά παιχνίδια. Τα αποτελέσματα έδειξαν ότι ο οπορτουνισμός επηρεάζει θετικά την πιθανότητα να είναι κάποιος στοιχηματίας παθολογικά εξαρτημένος από τα τυχερά παιχνίδια, αλλά όχι κάποιος που παίζει στο χρηματιστήριο.

Πίνακας 9: Λογαριθμιστική παλινδρόμηση πιθανότητας παθολογικής εξάρτησης παικτών χρηματιστηρίου και στοιχηματιών με βάση τον οπορτουνισμό.

ΠΑΙΚΤΕΣ ΧΡΗΜΑΤΙΣΤΗΡΙΟΥ	*Συντελεστής (B)*	*Τυπική Απόκλιση (S.E.)*	*Τεστ Wald*	*Βαθμοί Ελευθερίας*	*Στατιστική Σημαντικότητα (p value)*	*Λόγος Πιθανότητας Exp(B)*
ΟΠΟΡΤΟΥΝΙΣΜΟΣ	,011	,023	,254	1	,614	1,012
ΣΤΑΘΕΡΑ	-,512	1,796	,081	1	,775	,599

ΣΤΟΙΧΗΜΑΤΙΕΣ	*Συντελεστής (B)*	*Τυπική Απόκλιση (S.E.)*	*Τεστ Wald*	*Βαθμοί Ελευθερίας*	*Στατιστική Σημαντικότητα (p value)*	*Λόγος Πιθανότητας Exp(B)*
ΟΠΟΡΤΟΥΝΙΣΜΟΣ	,077	,027	8,308	1	**,004**	1,081
ΣΤΑΘΕΡΑ	-5,800	2,398	5,851	1	,016	,003

ΟΠΟΡΤΟΥΝΙΣΜΟΣ = τελικό σκορ/βαθμολογία οπορτουνισμού

(εξαρτημένη μεταβλητή) SOStotal>=5 (π.χ. εν δυνάμει παθολογικά εξαρτημένοι παίκτες)

Σε περαιτέρω ανάλυση, εξετάζοντας όχι αυτούς που είναι αποκλειστικά παθολογικά εξαρτημένοι αλλά περιλαμβάνοντας και αυτούς που έχουν υπο-ουδική μορφή εξάρτησης (κάποιο πρόβλημα εξάρτησης) παρουσιάζονται να έχουν επίδραση από τον οπορτουνισμό και οι παίκτες του χρηματιστηρίου και οι στοιχηματίες με επίπεδο στατιστικής σημαντικότητας οι πρώτοι p=0,05 και οι δεύτεροι p=0,10.

Πίνακας 10: Λογαριθμιστική παλινδρόμηση πιθανότητας υπο-ουδικής μορφής εξάρτησης παικτών χρηματιστηρίου και στοιχηματιών με βάση τον οπορτουνισμό.

ΠΑΙΚΤΕΣ ΧΡΗΜΑΤΙΣΤΗΡΙΟΥ	*Συντελεστής (B)*	*Τυπική Απόκλιση (S.E.)*	*Τεστ Wald*	*Βαθμοί Ελευθερίας*	*Στατιστική Σημαντικότητα (p value)*	*Λόγος Πιθανότητας Exp(B)*
ΟΠΟΡΤΟΥΝΙΣΜΟΣ	,053	,024	4,781	1	**,029**	1,054
ΣΤΑΘΕΡΑ	-3,690	1,772	4,337	1	,037	,025

ΣΤΟΙΧΗΜΑΤΙΕΣ	*Συντελεστής (B)*	*Τυπική Απόκλιση (S.E.)*	*Τεστ Wald*	*Βαθμοί Ελευθερίας*	*Στατιστική Σημαντικότητα (p value)*	*Λόγος Πιθανότητας Exp(B)*
ΟΠΟΡΤΟΥΝΙΣΜΟΣ	,046	,024	3,697	1	**,055**	1,047
ΣΤΑΘΕΡΑ	-3,376	1,858	3,300	1	,069	,034

ΟΠΟΡΤΟΥΝΙΣΜΟΣ = τελικό σκορ/βαθμολογία οπορτουνισμού

(εξαρτημένη μεταβλητή) SOStotal>=5 (π.χ. εν δυνάμει παθολογικά εξαρτημένοι παίκτες)

Η ενασχόληση με τυχερά παιχνίδια αυτή καθαυτή αποτελεί μία μη ορθολογική ενέργεια από μέρους των παικτών μια και οι πιθανότητες να κερδίσει κάποιος ένα τυχερό παιχνίδι είναι αφενός πολύ μικρές και αφετέρου το τίμημα που πληρώνει για να συμμετάσχει είναι κατά πολύ μεγαλύτερο από αυτό που υπαγορεύει η μαθηματική πιθανότητα να κερδίσει (η διαφορά στο τίμημα αποτελεί το κέρδος της εταιρίας που διοργανώνει το στοίχημα). Θα μπορούσε λοιπόν να συμπεράνει κάποιος ότι οι παίκτες που απασχολούνται με τον τζόγο ενεργούν με βάση μη ορθολογικούς παράγοντες.

Ο οπορτουνισμός χαρακτηρίζει τα άτομα που επιδιώκουν το ίδιον όφελος, παραπλανώντας πολλές φορές τους γύρω τους, συμπεριλαμβανομένης και της οικογένειάς τους (Williamson, 1993). Με βάση την λογαριθμιστική παλινδρόμηση πολλαπλής επιλογής (Πίνακας 8 ανωτέρω), βρέθηκε να επηρεάζει με θετικό τρόπο την πιθανότητα ενασχόλησης με τα τυχερά παιχνίδια. Δηλαδή, βρέθηκε ότι όσοι παρουσιάζουν χαρακτηριστικά οπορτουνισμού έχουν αυξημένη πιθανότητα να βρουν ενδιαφέρουσα την -μη ορθολογική- ενασχόληση με τα τυχερά παιχνίδια.

Η ίδια ανάλυση πολλαπλής λογαριθμιστικής επιλογής δεν βρήκε κάποια εξάρτηση από τον οπορτουνισμό για όσους από το δείγμα μας

ασχολούνται με το χρηματιστήριο. Η εξήγηση που δίνεται είναι ότι στους ασχολούμενους με το χρηματιστήριο συμπεριλαμβάνονται και οι απλοί επενδυτές που με βάση τις γνώσεις τους προσπαθούν να πετύχουν μια βελτιωμένη απόδοση των κεφαλαίων τους, χωρίς να διακατέχονται από διάθεση οπορτουνιστικής συμπεριφοράς.

Η οπορτουνιστική συμπεριφορά βρέθηκε να χαρακτηρίζει και τους εξαρτημένους σε κάποιο βαθμό (υπο-ουδικά) παίκτες των τυχερών παιχνιδιών, γεγονός που εξηγείται από τη συχνή συμπεριφορά τους να λένε ψέματα στους δικούς τους προκειμένου να πάνε να στοιχηματίσουνε. Κατά μείζονα λόγο, οι παθολογικά εξαρτημένοι από τα τυχερά παιχνίδια πιθανόν να παρουσιάζουν ακόμα μεγαλύτερο οπορτουνισμό, μια και έχει παρατηρηθεί ότι ακόμα συχνότερα και με μεγαλύτερη ένταση από τους υπο-ουδικής μορφής εξαρτημένους αναγκάζονται να λένε ψέματα και να εφευρίσκουν δικαιολογίες προκειμένου να ασχοληθούν με την εξάρτησή τους.

Θα πρέπει να τονιστεί ότι αυτή καθαυτή η ενέργεια συχνής αγοραπωλησίας μετοχών από τον ιδιώτη επενδυτή δεν είναι βέλτιστη για το συμφέρον του, εφόσον η θεωρία ορθολογικής συμπεριφοράς (rational behavior) υποδεικνύει στον παίκτη να μην «παίξει» σε συγκεκριμένες μετοχές αλλά να επενδύσει σε αμοιβαία κεφάλαια, εξασφαλίζοντας υψηλότερη απόδοση για τα χρήματά του. Κατ' αυτόν τον τρόπο όμως, χάνεται η προσωπική επαφή με το χρηματιστηριακό παιχνίδι από τον ιδιώτη, μια και η διαχείριση επαφίεται σε εξειδικευμένους διαχειριστές αμοιβαίων κεφαλαίων. Η απόκλιση της συμπεριφοράς των ιδιωτών από αυτήν που επιτάσσει η θεωρία της ορθολογικής συμπεριφοράς έχει επεξηγηθεί με βάση θεωρίες οικονομικής συμπεριφοράς που βασίζονται σε εσφαλμένη εκτίμηση των ικανοτήτων – συχνά υπερεκτίμηση (overconfidence) (Tversky & Kahneman, 1986; Barber, 2001).

Ο βαθμός του οπορτουνισμού των παικτών, δηλαδή το κατά πόσον προσπαθούν να μεγιστοποιούν τα κέρδη τους εις βάρος των άλλων, συσχετίζεται με τον βαθμό εξάρτησής τους από το χρηματιστηριακό παιχνίδι: παίκτες με υπο-ουδική μορφή εξάρτησης, που πιθανόν υπερεκτιμούν τις ικανότητές τους να επενδύσουν, πιστεύοντας ότι η υπόλοιπη αγορά δεν γνωρίζει τις δυνατότητες κερδών από την επένδυση τόσο καλά όσο αυτοί, ενδέχεται να εξωθούνται στο «άρπαγμα» της επενδυτικής ευκαιρίας. Οι οπορτουνιστές πιθανόν να πιστεύουν ότι με αυτό τον τρόπο μπορούν να «αρπάξουν» την επενδυτική ευκαιρία και να μεγιστοποιήσουν τα κέρδη τους,

ακόμα και αν στο παρελθόν δεν το έχουν καταφέρει, μια και διεθνείς μελέτες (Barber & Odean, 2000) έχουν δείξει ότι τις περισσότερες φορές κάνουν εσφαλμένες επενδυτικές επιλογές, σε σύγκριση με τους επαγγελματίες διαχειριστές κεφαλαίων, ιδιαίτερα όταν προβαίνουν σε συχνές αγοραπωλησίες -ίδιο των σε κάποιο βαθμό εξαρτημένων-.

Παρόλα αυτά, η επιλογή ή όχι να ασχοληθεί κάποιος με το χρηματιστήριο δεν φαίνεται να συσχετίζεται με τον οπορτουνισμό επειδή πολλοί λειτουργούν επενδυτικά με μακροπρόθεσμο ορίζοντα χωρίς να συναλλάσσονται συχνά, ώστε να εμφανίσουν κάποια μορφή εξάρτησης. Κατά συνέπεια, αυτός καθαυτός ο οπορτουνισμός δεν φαίνεται να αποτελεί συστατικό στοιχείο της προσωπικότητας των μακροπρόθεσμων επενδυτών αλλά αυτών που προβαίνουν σε συχνές αγοραπωλησίες κυνηγώντας το εύκολο, κατά την εσφαλμένη αντίληψή τους, κέρδος (Abolafia, 2001).

5.5 Εκτίμηση οικονομικού ρίσκου των συναλλασσόμενων με το Χρηματιστήριο και των παικτών τυχερών παιχνιδιών

Όπως αναφέρθηκε στη θεωρία, οι οικονομολόγοι κατηγοριοποιούν την ιδιαίτερη αντιμετώπιση κάθε επενδυτή (στο χρηματιστήριο ή σε οποιαδήποτε άλλη επένδυση) σε τρεις κατηγορίες: 1. Αποφυγή ρίσκου (risk aversion), 2. Ουδετερότητα στο ρίσκο (risk neutrality) και 3. Αγάπη για ρίσκο (risk lover). Όταν εμφανίζει κάποιος ουδετερότητα για ρίσκο δεν ενδιαφέρεται για το βαθμό επικινδυνότητας της συγκεκριμένης επένδυσης και είναι διατεθειμένος να προβεί σε αυτήν μόνο στην περίπτωση κατά την οποία προβλέπει θετική απόδοση. Στην περίπτωση που κάποιος παρουσιάζει αποφυγή ρίσκου θα προβεί σε επένδυση μόνο στην περίπτωση που η εκτιμώμενη από αυτόν απόδοση του υπερκαλύπτει τον κίνδυνο που πρόκειται να αναλάβει. Τέλος, αυτός που αγαπάει το ρίσκο θα προβεί στην επένδυση (δηλαδή θα αγοράσει τη μετοχή και θα παίξει στο χρηματιστήριο) ακόμα και αν η εκτιμώμενη απόδοση είναι αρνητική, δηλαδή θα το κάνει μόνο για να «παίξει» επειδή του αρέσει ο κίνδυνος.

Αν υποθέσουμε ότι κάποιος ο οποίος δεν αγαπά τον κίνδυνο (risk averse) αξιολογήσει με εσφαλμένο τρόπο το μέγεθος του κινδύνου που συνεπάγεται η επένδυση, τότε στην περίπτωση που υποτιμά τον κίνδυνο θα προβαίνει στην εν λόγω επένδυση, ενώ στην περίπτωση που υπερεκτιμά τον κίνδυνο δεν θα την πραγματοποιεί. Είναι λοιπόν πολύ σημαντικό να γνωρίζουμε την αντιμετώπιση του ρίσκου από την επένδυση στο χρηματιστήριο ή την «επένδυση» σε τυχερά παιχνίδια προκειμένου να προβλέψουμε τη γενεσιουργό αιτία της κάθε επένδυσης.

Για τη διερεύνηση της τέταρτης υπόθεσης, η οποία εξέταζε την αντιμετώπιση του ρίσκου από τους συναλλασσόμενους με το χρηματιστήριο και τους στοιχηματίες, υπολογίστηκε η διαφορά (difference) της συνολικής βαθμολογίας του Risk Taking Scale και του Risk Perception Scale, η οποία δηλώνει το μέγεθος εσφαλμένης αντίληψης του οικονομικού ρίσκου, η οποία όσον αφορά το δείγμα μας είναι αρνητική, γι αυτό υποθέτουμε ότι υπάρχει υποεκτίμηση (υποτίμηση του ρίσκου).

Με το Mann-Whitney Test που ακολουθεί ελέγχουμε με μη παραμετρικές στατιστικές μεθόδους (που δεν προϋποθέτουν κανονική κατανομή του

δείγματος) κατά πόσον διαφέρουν στατιστικά σημαντικά οι παράμετροι RTStotal (συνολική αγάπη για ρίσκο), RPStotal (συνολική αντίληψη ρίσκου) και difference (διαφορά εκτίμησης ρίσκου) για το δείγμα ανθρώπων που παίζουν τυχερά παιχνίδια ή παίζουν στο χρηματιστήριο.

Το τεστ Mann Whitney αποδεικνύει ότι η διαφορά εκτίμησης ρίσκου (difference) -εν προκειμένων υποεκτίμηση ρίσκου- είναι στατιστικά σημαντική μόνο για τους άντρες για το συνολικό μας δείγμα μεταξύ ανδρών που παίζουν χρηματιστήριο από αυτούς που παίζουν τυχερά παιχνίδια. Το Z είναι -2,44 δηλαδή <-1,96 οπότε διαφέρει σε επίπεδο στατιστικής εμπιστοσύνης p=0,05.
Επιπλέον, η διαφορά αυτή είναι μικρότερη για αυτούς που παίζουν τυχερά παιχνίδια από αυτούς που παίζουν χρηματιστήριο, συνεπώς οι πρώτοι αντιλαμβάνονται καλύτερα το μέγεθος του ρίσκου που αναλαμβάνουν.
Το τεστ Mann Whitney που χρησιμοποιήθηκε ισχύει για σύγκριση παραμέτρων και για μη κανονικές κατανομές.
Βρίσκουμε επίσης με το ίδιο τεστ ότι οι άνδρες που παίζουν χρηματιστήριο -μόνο- διαφέρουν στην αγάπη για ρίσκο από τους άνδρες που παίζουν τυχερά παιχνίδια (RTStotal). Το Z είναι -1.965 στο όριο του επιπέδου στατιστικής εμπιστοσύνης p=0,05.
Οι γυναίκες του δείγματος δεν φαίνεται να παρουσιάζουν στατιστικά σημαντική διαφοροποίηση σε RTS, RPS ή difference αυτών που παίζουν τυχερά παιχνίδια με αυτές που παίζουν στο χρηματιστήριο.

Πίνακας 11: Μη-παραμετρικό Τεστ Mann-Whitney ανδρών και γυναικών ως προς RTS, RPS και τη διαφορά τους μεταξύ αυτών που συναλλάσσονται με το χρηματιστήριο και αυτών που ενασχολούνται με τυχερά παιχνίδια.

Φύλο / Γένος		*κατηγορία ατόμου*	*Πλήθος (N)*	*Μέση Κατάταξη (Mean Rank)*	*Προοδευτική Αθροιστική Κατάταξη (Sum of Ranks)*
Άντρας	RTStotal	παίζει στο χρηματιστήριο	49	52,79	2586,50
		παίζει τυχερά παιχνίδια	45	41,74	1878,50
		Σύνολο	94		
	RPStotal	παίζει στο χρηματιστήριο	48	43,06	2067,00
		παίζει τυχερά παιχνίδια	44	50,25	2211,00
		Σύνολο	92		
	difference	παίζει στο χρηματιστήριο	48	52,97	2542,50
		παίζει τυχερά παιχνίδια	44	39,44	1735,50
		Σύνολο	92		
Γυναίκα	RTStotal	παίζει στο χρηματιστήριο	27	22,41	605,00
		παίζει τυχερά παιχνίδια	17	22,65	385,00
		Σύνολο	44		
	RPStotal	παίζει στο χρηματιστήριο	26	21,25	552,50
		παίζει τυχερά παιχνίδια	17	23,15	393,50
		Σύνολο	43		
	difference	παίζει στο χρηματιστήριο	26	21,81	567,00
		παίζει τυχερά παιχνίδια	17	22,29	379,00
		Σύνολο	43		

RTStotal: συνολική βαθμολογία Risk Taking Scale (συνολική αγάπη για ρίσκο)
RPStotal: συνολική βαθμολογία Risk Perception Scale (συνολική αντίληψη ρίσκου)
Difference: διαφορά εκτίμησης ρίσκου (υποτίμηση ρίσκου)

Στατιστικές ελέγχου ανά κατηγορία ατόμου

Φύλο / Γένος		*RTStotal*	*RPStotal*	*Difference*
Άντρας	Mann-Whitney U	843,500	891,000	745,500
	Wilcoxon W	1878,500	2067,000	1735,500
	Z	-1,965	-1,295	-2,440
	Asymp. Sig. (2-tailed)	,049	,195	,015
	Exact Sig. (2-tailed)	,049	,197	,014
	Exact Sig. (1-tailed)	,025	,099	,007
	Point Probability	,000	,001	,000
Γυναίκα	Mann-Whitney U	227,000	201,500	216,000
	Wilcoxon W	605,000	552,500	567,000
	Z	-,060	-,488	-,125
	Asymp. Sig. (2-tailed)	,952	,625	,901
	Exact Sig. (2-tailed)	,957	,634	,907
	Exact Sig. (1-tailed)	,479	,317	,453
	Point Probability	,005	,004	,005

Mann-Whitney U: τεστ Mann Whitney
Wilcoxon W: τεστ Wilcoxon

Z: στατιστική ελέγχου
Asymp.Sig.(2-tailed): ασυμπτωτική στατιστική σημαντικότητα (διπλής ουράς)
Exact Sig. (2-tailed): ακριβής στατιστική σημαντικότητα (διπλής ουράς)
Exact Sig.(1-tailed): ακριβής στατιστική σημαντικότητα (μονής ουράς)
Point Probability: σημειακή πιθανότητα
RTStotal: συνολική βαθμολογία Risk Taking Scale (συνολική αγάπη για ρίσκο)
RPStotal: συνολική βαθμολογία Risk Perception Scale (συνολική αντίληψη ρίσκου)
Difference: διαφορά εκτίμησης ρίσκου (υποτίμηση ρίσκου)

Τα ευρήματα, που αφορούν στην τέταρτη υπόθεση της παρούσας μελέτης, έδειξαν ότι η αντιμετώπιση του ρίσκου από τους συναλλασσόμενους με το χρηματιστήριο και τους στοιχηματίες εναπόκειται σε διαφορετικές βάσεις αντίληψης του ρίσκου και της αβεβαιότητας. Δηλαδή, βάσει της συνολικής βαθμολογίας του Risk Perception Scale και του Risk Taking Scale, οι συναλλασσόμενοι με το χρηματιστήριο αντιλαμβάνονται τον κίνδυνο της επένδυσης στο χρηματιστήριο σε εσφαλμένη «υποκειμενική» βάση, δηλαδή τον υποτιμούν σε σύγκριση με τους στοιχηματίες που αντιλαμβάνονται πλήρως τον κίνδυνο (ρίσκο) που έχει η ενασχόλησή τους με τα τυχερά παιχνίδια. Το συμπέρασμα αυτό συμβαδίζει με το γεγονός ότι η ενασχόληση με το χρηματιστήριο διακρίνεται από τον επενδυτικό χαρακτήρα και δεν αποτελεί καθαρά μια μη-ορθολογική ενασχόληση -στο βαθμό που δεν αποτελεί εξάρτηση-. Οι επενδυτές ασχολούνται με το χρηματιστήριο θεωρώντας αντικειμενικά συμβατή με τον αναλαμβανόμενο κίνδυνο την επένδυσή τους αυτή. Η έρευνά μας δείχνει ότι η θεώρησή τους αυτή είναι εσφαλμένη και συχνά υποτιμούν τον κίνδυνο που διατρέχει η περιουσία τους που είναι επενδυμένη σε μετοχές. Αντίθετα, οι στοιχηματίες κατανοούν εξαρχής το αυτονόητο: ο τζόγος είναι μη ορθολογική ενασχόληση και επικίνδυνη για τους συμμετέχοντες.

Η παρατήρηση αυτή που πηγάζει από τα αποτελέσματα της παρούσας μελέτης θέτει τις βάσεις για τη θεώρηση του φαινομένου του εθισμού των παικτών του χρηματιστηρίου σε διαφορετική βάση από αυτό των τζογαδόρων. Θα μπορούσαμε να συμπεράνουμε ότι τα τυχερά παιχνίδια επειδή δεν έχουν καθόλου το στοιχείο της επένδυσης στην ουσία τους, αλλά είναι καθαρά κυνήγι της τύχης γίνονται πολύ πιο εύκολα αντιληπτά από τους στοιχηματίες όσον αφορά τον κίνδυνο που εμπεριέχουν. Αντίθετα, επειδή η αγορά μετοχών στο χρηματιστήριο συνιστά και επένδυση – γεγονός που αντιλαμβάνονται πλήρως οι θεσμικοί επενδυτές αλλά συχνά «ξεχνούν» οι ιδιώτες – είναι εύκολο για κάποιον που δεν αντιλαμβάνεται και υποτιμά τον κίνδυνο της

πράξης του να το θεωρήσει ότι είναι μία ενέργεια που μπορεί να του προσδώσει χαρά, παρορμητική αναζήτηση αίσθησης ανάλογη με αυτή των τυχερών παιχνιδιών αλλά με πολύ διαφορετική παράμετρο κινδύνου από αυτήν που νομίζει ότι λαμβάνει. Ιδιαίτερα στην περίπτωση των εθισμένων παικτών του χρηματιστηρίου, το φαινόμενο αυτό της υποτίμησης του αναλαμβανομένου κινδύνου φαίνεται να επικρατεί.

5.6 Οι συσχετισμοί της παρορμητικότητας με τα ψυχοσωματικά συμπτώματα, τον εθισμό και την αγάπη για το οικονομικό ρίσκο

Προκειμένου να διερευνηθεί η πέμπτη υπόθεση και για την πληρέστερη κατανόηση των αποτελεσμάτων της έρευνας, τα δείγματα από τις τρεις ομάδες ατόμων χωρίστηκαν περαιτέρω σε άντρες και γυναίκες, έτσι ώστε να βρεθούν οι παράγοντες συσχέτισης ανάμεσά τους και να εντοπιστούν τυχόν διαφορές ή ομοιότητες τους, οι οποίες θα μπορούσαν να οδηγήσουν σε συμπεράσματα.

- Υπάρχει θετική συσχέτιση ανάμεσα στο General Health Questionnaire –Q28 (GHQ-Q28) και το Beck Depression Inventory (BDI), όσον αφορά όλους όσους συναλλάσσονται με το χρηματιστήριο, την ομάδα ελέγχου και τους άντρες που παίζουν τυχερά παιχνίδια, ώστε όσα περισσότερα ψυχοσωματικά συμπτώματα παρουσιάζει κάποιος τόσο μεγαλύτερη κατάθλιψη θα έχει. Για τους άντρες που συναλλάσσονται με το χρηματιστήριο η συσχέτιση είναι 0.310, ενώ για τις γυναίκες που συναλλάσσονται με το χρηματιστήριο είναι 0.391. Για τους άντρες που παίζουν τυχερά παιχνίδια η συσχέτιση είναι 0.448. Τέλος, όσον αφορά την ομάδα ελέγχου οι άντρες έχουν θετική συσχέτιση του GHQ-Q28 και του BDI 0.433 και οι γυναίκες 0.388. Η συσχέτιση αυτή είναι λογική καθότι το ερωτηματολόγιο GHQ-Q28 περιλαμβάνει στα ψυχοσωματικά του συμπτώματα την κατάθλιψη, που μετράει το BDI.
- Υπάρχει θετική συσχέτιση (positive correlation) ανάμεσα στο South Oaks Screen (SOS) και το Sensation Seeking Scale (SSS) όσον αφορά τους άντρες που συναλλάσσονται με το χρηματιστήριο (0.274) και τους άντρες που παίζουν τυχερά παιχνίδια (0.319), ώστε όσο πιο πολύ εθισμένοι είναι τόσο περισσότερη παρορμητικότητα έχουν.
- Στο δείγμα όλων όσων συναλλάσσονται με το χρηματιστήριο (άντρες και γυναίκες) το Risk Taking Scale (RTS) και το Risk Perception Scale (RPS) έχουν αρνητική συσχέτιση (-0.229 και -0.345, για άντρες και γυναίκες αντίστοιχα), ενώ το RTS έχει θετική συσχέτιση με το Sensation Seeking Scale (SSS) (0.288 και 0.289, για άντρες και γυναίκες αντίστοιχα), οπότε όσο περισσότερη παρορμητικότητα τους χαρακτηρίζει τόσο περισσότερα οικονομικά ρίσκα παίρνουν, δηλαδή

τόσο περισσότερο αγαπούν το οικονομικό ρίσκο. Επιπλέον, μόνο για τους άντρες που συναλλάσσονται με το χρηματιστήριο ισχύει θετική συσχέτιση ανάμεσα στο SSS και το GHQ-Q28 (0.242), δηλαδή την παρορμητικότητα και τα ψυχοσωματικά συμπτώματα, το SSS και το SOS (0.274), δηλαδή την παρορμητικότητα και το εθισμό και τέλος αρνητική συσχέτιση ανάμεσα στο difference και το RPS (-0.386).

Καταλήγουμε στο συμπέρασμα (από τις συσχετίσεις) ότι για τους άντρες οι οποίοι συναλλάσσονται με το χρηματιστήριο η παρορμητικότητα, ως χαρακτηριστικό της προσωπικότητας συσχετίζεται με τον εθισμό, τα ψυχοσωματικά συμπτώματα και την αγάπη για οικονομικό ρίσκο.

Τα αποτελέσματα υποδηλώνουν τις ακόλουθες στατιστικά σημαντικές συσχετίσεις για το <u>συνολικό δείγμα αυτών που παίζουν χρηματιστήριο</u>:
1. SSS με GHQ-Q28 θετική [στατιστικά σημαντική σε επίπεδο p=0,05], με SOS θετική [στατιστικά σημαντική σε επίπεδο p=0,01], με RTS θετική [στατιστικά σημαντική σε επίπεδο p=0,01] για άνδρες αλλά μόνο το SSS με το RTS θετική [στατιστικά σημαντική σε επίπεδο p=0,01] για γυναίκες.
2. BDI με GHQ-Q28 θετική και για άνδρες [στατιστικά σημαντική σε επίπεδο p=0,01] και για γυναίκες [στατιστικά σημαντική σε επίπεδο p=0,05].
3. RTS με RPS αρνητική [στατιστικά σημαντική σε επίπεδο p=0,01].

Πίνακας 12: Μητρώο μη-παραμετρικών συσχετίσεων για το συνολικό δείγμα των συναλλασσόμενων στο χρηματιστήριο.

ΑΝΔΡΕΣ	*SOS*	*GHQ*	*BDI*	*SSS*	*RTS*	*RPS*	*RTS-RPS*
SOS	1						
GHQ	0,154	1					
BDI	0,137	0,310**	1				
SSS	0,274*	0,242*	0,205	1			
RTS	0,125	-0,007	0,147	0,288**	1		
RPS	-0,127	-0,093	-0,130	-0,149	-0,229*	1	
RTS-RPS	0,138	0,001	0,192	0,159	0,175	-0,386**	1

Kendall's Tau_b (διπλής ουράς) συσχετισμός μεταβλητών για ΑΝΔΡΕΣ

ΓΥΝΑΙΚΕΣ	*SOS*	*GHQ*	*BDI*	*SSS*	*RTS*	*RPS*	*RTS-RPS*
SOS	1						
GHQ	0,027	1					
BDI	0,041	0,341*	1				
SSS	0,267	-0,113	-0,186	1			
RTS	0,087	-0,137	-0,031	0,289*	1		
RPS	-0,194	-0,085	-0,130	-0,064	-0,345*	1	
RTS-RPS	0,156	0,093	0,100	0,062	-0,033	-0,239	1

Kendall's Tau_b (διπλής ουράς) συσχετισμός μεταβλητών για ΓΥΝΑΙΚΕΣ
**Υποδηλώνει στατιστική σημαντικότητα σε επίπεδο 0,01
* Υποδηλώνει στατιστική σημαντικότητα σε επίπεδο 0,05

SOS: South Oaks Screen (ερωτηματολόγιο)
GHQ: General Health Questionnaire (ερωτηματολόγιο)
BDI: Beck Depression Inventory (ερωτηματολόγιο)
SSS: Sensation Seeking Scale (ερωτηματολόγιο)
RTS: Risk Taking Scale (ερωτηματολόγιο)
RPS: Risk Perception Scale (ερωτηματολόγιο)
RTS-RPS: η διαφορά του Risk Taking Scale και του Risk Perception Scale

Πίνακας 13: Μητρώο μη-παραμετρικών συσχετίσεων για το συνολικό δείγμα των ενασχολούμενων με τυχερά παιχνίδια.

ΑΝΔΡΕΣ	*SOS*	*GHQ*	*BDI*	*SSS*	*RTS*	*RPS*	*RTS-RPS*
SOS	1						
GHQ	0,101	1					
BDI	0,056	0,448**	1				
SSS	0,319**	0,207*	0,184	1			
RTS	0,185	-0,098	-0,119	0,056	1		
RPS	-0,084	0,047	-0,016	-0,139	-0,492**	1	
RTS-RPS	0,104	0,115	0,245*	0,069	0,454**	-0,616**	1

Kendall's Tau_b (διπλής ουράς) συσχετισμός μεταβλητών για ΑΝΔΡΕΣ

ΓΥΝΑΙΚΕΣ	*SOS*	*GHQ*	*BDI*	*SSS*	*RTS*	*RPS*	*RTS-RPS*
SOS	1						
GHQ	0,337	1					
BDI	0,309	0,308	1				
SSS	0,132	-0,141	-0,133	1			
RTS	0,438*	0,048	0,220	0,519**	1		
RPS	-0,392	-0,064	-0,110	-0,450*	-,563**	1	
RTS-RPS	0,131	-0,335	-0,154	0,383*	0,458*	-,562**	1

Kendall's Tau_b (διπλής ουράς) συσχετισμός μεταβλητών για ΓΥΝΑΙΚΕΣ
**Υποδηλώνει στ. σημαντικότητα σε επίπεδο 0,01
* Υποδηλώνει στ. σημαντικότητα σε επίπεδο 0,05

SOS: South Oaks Screen (ερωτηματολόγιο)
GHQ: General Health Questionnaire (ερωτηματολόγιο)
BDI: Beck Depression Inventory (ερωτηματολόγιο)
SSS: Sensation Seeking Scale (ερωτηματολόγιο)
RTS: Risk Taking Scale (ερωτηματολόγιο)
RPS: Risk Perception Scale (ερωτηματολόγιο)
RTS-RPS: η διαφορά του Risk Taking Scale και του Risk Perception Scale

Το δείγμα αυτών που παίζουν τυχερά παιχνίδια δείχνει τις ακόλουθες στατιστικά σημαντικές συσχετίσεις:

1. SSS με SOS θετική [στατιστικά σημαντική σε επίπεδο p=0,01] μόνο για άνδρες.
2. BDI με GHQ-Q28 θετική [στατιστικά σημαντική σε επίπεδο p=0,01] και με difference (υποτίμηση του ρίσκου) θετική [στατιστικά σημαντική σε επίπεδο p=0,05] μόνο για άνδρες.
3.SOS με RTS (risk taking) θετική μόνο για γυναίκες [στατιστικά σημαντική σε επίπεδο p=0,05]
4. SSS με RTS θετική [στατιστικά σημαντική σε επίπεδο p=0,01], με RPS αρνητική [στατιστικά σημαντική σε επίπεδο p=0,01] και με difference θετική [στατιστικά σημαντική σε επίπεδο p=0,05] μόνο για γυναίκες.
5. RTS με RPS αρνητική [στατιστικά σημαντική σε επίπεδο p=0,01] και για άντρες και για γυναίκες.

Διαφοροποίηση RTS / RPS

Με μη παραμετρικά τεστ για όλο το δείγμα (ομάδα ελέγχου, στοιχηματίες και παίκτες χρηματιστηρίου) βρίσκουμε με στατιστικά σημαντικό σε επίπεδο p=0,01 ότι όσοι άνθρωποι παρουσιάζουν κάποιο πρόβλημα ή είναι παθολογικά εξαρτημένοι (problemaddict=1) έχουν διαφορετικές παραμέτρους συνολικής αγάπης για το οικονομικό ρίσκο (RTStotal) με μεγαλύτερη αγάπη από τους "προβληματικούς" [125,97 έναντι 84,23], διαφορετικές παραμέτρους αντίληψης του ρίσκου (RPStotal) με χαμηλότερη αντίληψη από τους προβληματικούς (93,85 έναντι 127,82) και μεγαλύτερου σφάλματος εκτίμησης του ρίσκου (difference) από τους "προβληματικούς" [114,91 έναντι 96,48].

Πίνακας 14: Μη-παραμετρική σύγκριση τιμών RTS, RPS όλου του δείγματος.

	Problemaddict	*Πλήθος (N)*	*Μέση Κατάταξη (Mean Rank)*	*Προοδευτική Αθροιστική Κατάταξη (Sum of Ranks)*
Difference	,00	86	96,48	8297,00
	1,00	128	114,91	14708,00
	Total	214		
RTStotal	,00	86	84,23	7243,50
	1,00	132	125,97	16627,50
	Total	218		
RPStotal	,00	86	127,82	10992,50
	1,00	128	93,85	12012,50
	Total	214		

problemaddict = υπο-ουδικά και παθολογικά εξαρτημένοι παίκτες (SOStotal>=1)
RTStotal: συνολική βαθμολογία Risk Taking Scale (συνολική αγάπη για ρίσκο)
RPStotal: συνολική βαθμολογία Risk Perception Scale (συνολική αντίληψη ρίσκου)
Difference: διαφορά εκτίμησης ρίσκου (υποτίμηση ρίσκου)

Στατιστικές ελέγχου ανά κατηγορία ατόμου

	Difference	*RTStotal*	*RPStotal*
Mann-Whitney U	4556,000	3502,500	3756,500
Wilcoxon W	8297,000	7243,500	12012,500
Z	-2,144	-4,785	-3,951
Asymp. Sig. (2-tailed)	**,032**	**,000**	**,000**

Mann-Whitney U: τεστ Mann Whitney
Wilcoxon W: τεστ Wilcoxon
Z: στατιστική ελέγχου
Asymp.Sig.(2-tailed): ασυμπτωτική στατιστική σημαντικότητα (διπλής ουράς)
RTStotal: συνολική βαθμολογία Risk Taking Scale (συνολική αγάπη για ρίσκο)
RPStotal: συνολική βαθμολογία Risk Perception Scale (συνολική αντίληψη ρίσκου)
Difference: διαφορά εκτίμησης ρίσκου (υποτίμηση ρίσκου)

Φαίνεται από την μη παραμετρική ανάλυση που ακολουθεί για όλο το δείγμα, ότι ΜΟΝΟ για **αυτούς που παίζουν στο χρηματιστήριο** παρατηρείται στατιστικά σημαντική διαφορά μεταξύ ανδρών και γυναικών όσον αφορά την αγάπη για το ρίσκο (RTStotal) [στατιστικά σημαντική σε επίπεδο p=0,01] και την εσφαλμένη αντίληψη του ρίσκου (difference) [στατιστικά σημαντική σε επίπεδο p=0,05] (Z<-1,965 για difference και Z<-2,326 για RTStotal). Και στις δύο παραμέτρους οι άνδρες εμφανίζουν υψηλότερη βαθμολογία αγάπης ρίσκου και εσφαλμένης αντίληψης από τις γυναίκες του παραπάνω δείγματος. Δεν παρουσιάζεται στατιστικά σημαντική διαφορά αναφορικά με τις ίδιες παραμέτρους στα υπόλοιπα δείγματα μεταξύ ανδρών και γυναικών, δηλαδή

για αυτούς που δεν παίζουν -ομάδα ελέγχου- και για αυτούς που παίζουν τυχερά παιχνίδια.

Πίνακας 15: Ανάλυση παραμέτρων RTS, RPS ανά κατηγορία ενασχόλησης.

Κατηγορία ατόμου		*Φύλο / Γένος*	*Πλήθος (N)*	*Μέση Κατάταξη (Mean Rank)*	*Προοδευτική Αθροιστική Κατάταξη (Sum of Ranks)*
Δεν παίζει	Difference	Άντρας	36	42,19	1519,00
		Γυναίκα	43	38,16	1641,00
		Σύνολο	79		
	RTStotal	Άντρας	37	44,85	1659,50
		Γυναίκα	43	36,76	1580,50
		Σύνολο	80		
	RPStotal	Άντρας	36	39,65	1427,50
		Γυναίκα	43	40,29	1732,50
		Σύνολο	79		
Παίζει στο χρηματιστήριο	Difference	Άντρας	48	41,26	1980,50
		Γυναίκα	26	30,56	794,50
		Σύνολο	74		
	RTStotal	Άντρας	49	43,16	2115,00
		Γυναίκα	27	30,04	811,00
		Σύνολο	76		
	RPStotal	Άντρας	48	36,53	1753,50
		Γυναίκα	26	39,29	1021,50
		Σύνολο	74		
Παίζει τυχερά παιχνίδια	Difference	Άντρας	44	30,90	1359,50
		Γυναίκα	17	31,26	531,50
		Σύνολο	61		
	RTStotal	Άντρας	45	31,93	1437,00
		Γυναίκα	17	30,35	516,00
		Σύνολο	62		
	RPStotal	Άντρας	44	31,31	1377,50
		Γυναίκα	17	30,21	513,50
		Σύνολο	61		

RTStotal: συνολική βαθμολογία Risk Taking Scale (συνολική αγάπη για ρίσκο)
RPStotal: συνολική βαθμολογία Risk Perception Scale (συνολική αντίληψη ρίσκου)
Difference: διαφορά εκτίμησης ρίσκου (υποτίμηση ρίσκου)

Στατιστικές ελέγχου ανά κατηγορία ατόμου

Κατηγορία ατόμου		*Difference*	*RTStotal*	*RPStotal*
Δεν παίζει	Mann-Whitney U	695,000	634,500	761,500
	Wilcoxon W	1641,000	1580,500	1427,500
	Z	-,781	-1,563	-,124
	Asymp. Sig. (2-tailed)	,435	,118	,902
Παίζει στο χρηματιστήριο	Mann-Whitney U	443,500	433,000	577,500
	Wilcoxon W	794,500	811,000	1753,500
	Z	-2,053	-2,487	-,529
	Asymp. Sig. (2-tailed)	,040	,013	,597
Παίζει τυχερά παιχνίδια	Mann-Whitney U	369,500	363,000	360,500
	Wilcoxon W	1359,500	516,000	513,500
	Z	-,073	-,309	-,218
	Asymp. Sig. (2-tailed)	,942	,758	,827

Mann-Whitney U: τεστ Mann Whitney
Wilcoxon W: τεστ Wilcoxon
Z: στατιστική ελέγχου
Asymp.Sig.(2-tailed): ασυμπτωτική στατιστική σημαντικότητα (διπλής ουράς)
RTStotal: συνολική βαθμολογία Risk Taking Scale (συνολική αγάπη για ρίσκο)
RPStotal: συνολική βαθμολογία Risk Perception Scale (συνολική αντίληψη ρίσκου)
Difference: διαφορά εκτίμησης ρίσκου (υποτίμηση ρίσκου)

Βλέπουμε παρακάτω ότι υπάρχει εξαιρετικά στατιστικά σημαντική διαφορά μεταξύ παικτών χρηματιστηρίου και ομάδας ελέγχου αναφορικά με την αγάπη για ρίσκο (RTStotal, Z<-2,576 p=0,001) και με την αντίληψη για το ρίσκο (RPStotal, Z<-2,576 σημαντική p=0,001), όχι όμως και για την διαφορά. Υπενθυμίζουμε ότι εδώ μιλάμε για άντρες ΚΑΙ γυναίκες, ενώ προηγουμένως βρήκαμε σημαντικά διαφορετική διαφορά για ΑΝΔΡΕΣ μόνο αναφορικά με το difference. Δεν χρειάζεται να ξαναπούμε ότι η αγάπη για ρίσκο είναι μεγαλύτερη για αυτούς που παίζουν χρηματιστήριο και μικρότερη αντίληψη κινδύνου σχετικά με αυτούς που δεν παίζουν.

Πίνακας 16: Μη παραμετρική σύγκριση τιμής παραμέτρων ρίσκου παικτών χρηματιστηρίου και ομάδας ελέγχου.

	Κατηγορία ατόμου	*Πλήθος (N)*	*Μέση Κατάταξη (Mean Rank)*	*Προοδευτική Αθροιστική Κατάταξη (Sum of Ranks)*
Difference	Δεν παίζει	79	74,12	5855,50
	Παίζει στο χρηματιστήριο	74	80,07	5925,50
	Σύνολο	153		
RTStotal	Δεν παίζει	80	60,88	4870,50
	Παίζει στο χρηματιστήριο	76	97,05	7375,50
	Σύνολο	156		
RPStotal	Δεν παίζει	79	87,94	6947,50
	Παίζει στο χρηματιστήριο	74	65,32	4833,50
	Σύνολο	153		

RTStotal: συνολική βαθμολογία Risk Taking Scale (συνολική αγάπη για ρίσκο)
RPStotal: συνολική βαθμολογία Risk Perception Scale (συνολική αντίληψη ρίσκου)
Difference: διαφορά εκτίμησης ρίσκου (υποτίμηση ρίσκου)

Στατιστικές ελέγχου ανά κατηγορία ατόμου

	Difference	*RTStotal*	*RPStotal*
Mann-Whitney U	2695,500	1630,500	2058,500
Wilcoxon W	5855,500	4870,500	4833,500
Z	-,834	-5,009	-3,169
Asymp. Sig. (2-tailed)	,404	,000	,002

Mann-Whitney U: τεστ Mann Whitney
Wilcoxon W: τεστ Wilcoxon
Z: στατιστική ελέγχου
Asymp.Sig.(2-tailed): ασυμπτωτική στατιστική σημαντικότητα (διπλής ουράς)
RTStotal: συνολική βαθμολογία Risk Taking Scale (συνολική αγάπη για ρίσκο)
RPStotal: συνολική βαθμολογία Risk Perception Scale (συνολική αντίληψη ρίσκου)
Difference: διαφορά εκτίμησης ρίσκου (υποτίμηση ρίσκου)

Συγκρίνοντας τους **παίκτες χρηματιστηρίου** με τους **παίκτες τυχερών παιχνιδιών** δεν διαπιστώθηκε στατιστική σημαντικότητα ούτε για την εσφαλμένη αντίληψη του ρίσκου [difference, Z<-1,645], ούτε για την αγάπη για οικονομικό ρίσκο [RTStotal, Z<-1,282].

Πίνακας 17: Μη παραμετρική σύγκριση τιμής παραμέτρων ρίσκου παικτών χρηματιστηρίου και παικτών τυχερών παιχνιδιών.

	κατηγορία ατόμου	*Πλήθος (N)*	*Μέση Κατάταξη (Mean Rank)*	*Προοδευτική Αθροιστική Κατάταξη (Sum of Ranks)*
Difference	Παίζει στο χρηματιστήριο	74	73,61	5447,50
	Παίζει τυχερά παιχνίδια	61	61,19	3732,50
	Σύνολο	135		
RTStotal	Παίζει στο χρηματιστήριο	76	73,65	5597,50
	Παίζει τυχερά παιχνίδια	62	64,41	3993,50
	Σύνολο	138		
RPStotal	Παίζει στο χρηματιστήριο	74	64,21	4751,50
	Παίζει τυχερά παιχνίδια	61	72,60	4428,50
	Σύνολο	135		

RTStotal: συνολική βαθμολογία Risk Taking Scale (συνολική αγάπη για ρίσκο)
RPStotal: συνολική βαθμολογία Risk Perception Scale (συνολική αντίληψη ρίσκου)
Difference: διαφορά εκτίμησης ρίσκου (υποτίμηση ρίσκου)

Στατιστικές ελέγχου ανά κατηγορία ατόμου

	Difference	*RTStotal*	*RPStotal*
Mann-Whitney U	1841,500	2040,500	1976,500
Wilcoxon W	3732,500	3993,500	4751,500
Z	-1,846	-1,353	-1,245
Asymp. Sig. (2-tailed)	,065	,176	,213

Mann-Whitney U: τεστ Mann Whitney
Wilcoxon W: τεστ Wilcoxon
Z: στατιστική ελέγχου
Asymp.Sig.(2-tailed): ασυμπτωτική στατιστική σημαντικότητα (διπλής ουράς)
RTStotal: συνολική βαθμολογία Risk Taking Scale (συνολική αγάπη για ρίσκο)
RPStotal: συνολική βαθμολογία Risk Perception Scale (συνολική αντίληψη ρίσκου)
Difference: διαφορά εκτίμησης ρίσκου (υποτίμηση ρίσκου)

Με μη παραμετρική μέθοδο συσχέτισης για το CONTROL GROUP βλέπουμε ότι:

1. ΑΝΔΡΕΣ

Σημαντική στατιστικά σε επίπεδο p=0,01 θετική συσχέτιση GHQ-28 – BDI (0,433)

Σημαντική στατιστικά σε επίπεδο p=0,05 συσχέτιση μεταξύ GHQ-Q28 με difference θετική (0,32) και αρνητική με RPStotal (-0,279)

Σημαντική στατιστικά σε επίπεδο p=0,05 συσχέτιση BDI με RTStotal (0,264)
Σημαντική στατιστικά σε επίπεδο p=0,01 αρνητική συσχέτιση difference με RPStotal (-0,488) και θετική στατιστικά σημαντική σε επίπεδο p=0,05 με RTStotal (0,258)

2. ΓΥΝΑΙΚΕΣ

Σημαντική στατιστικά σε επίπεδο p=0,01 συσχέτιση μεταξύ GHQ-Q28 και BDI (0,388) και σημαντική στατιστικά σε επίπεδο p=0,05 θετική με SSS (0,227)
Σημαντική στατιστικά σε επίπεδο p=0,01 αρνητική συσχέτιση μεταξύ difference και PRStotal (-0,512)

Πίνακας 18: Συσχετίσεις παραμέτρων ομάδας ελέγχου.

ΑΝΔΡΕΣ	*GHQ*	*BDI*	*SSS*	*RTS-RPS*	*RTS*	*RPS*
GHQ	1					
BDI	0,520**	1				
SSS	-0,117	0,021	1			
RTS-RPS	0,346*	0,219	-0,053	1		
RTS	0,013	0,152	0,230	0,322	1	
RPS	-0,393*	-0,264	0,210	-0,690**	0,039	1

Συσχέτιση κατά Pearson (διπλής ουράς) μεταβλητών για ΑΝΔΡΕΣ

ΓΥΝΑΙΚΕΣ	*GHQ*	*BDI*	*SSS*	*RTS-RPS*	*RTS*	*RPS*
GHQ	1					
BDI	0,616**	1				
SSS	0,282	0,119	1			
RTS-RPS	-0,192	-0,003	-0,137	1		
RTS	0,113	0,053	0,209	0,219	1	
RPS	0,091	-0,153	0,276	-0,726**	0,110	1

Συσχέτιση κατά Pearson (διπλής ουράς) μεταβλητών για ΓΥΝΑΙΚΕΣ
**Υποδηλώνει στ. σημαντικότητα σε επίπεδο 0,01
* Υποδηλώνει στ. σημαντικότητα σε επίπεδο 0,05

GHQ: General Health Questionnaire (ερωτηματολόγιο)
BDI: Beck Depression Inventory (ερωτηματολόγιο)
SSS: Sensation Seeking Scale (ερωτηματολόγιο)
RTS: Risk Taking Scale (ερωτηματολόγιο)
RPS: Risk Perception Scale (ερωτηματολόγιο)
RTS-RPS: η διαφορά του Risk Taking Scale και του Risk Perception Scale

Σύμφωνα με την πέμπτη υπόθεση της παρούσας μελέτης, δείχθηκε ότι για τους άντρες που συναλλάσσονται με το χρηματιστήριο η παρορμητικότητα, ως χαρακτηριστικό της προσωπικότητάς τους θα συσχετίζεται θετικά με τον εθισμό στο χρηματιστήριο, τα ψυχοσωματικά συμπτώματα και την αγάπη για το οικονομικό ρίσκο. Δηλαδή, όσο πιο παρορμητικός είναι ένας άντρας που συναλλάσσεται με το χρηματιστήριο τόσο περισσότερο εθισμένος θα είναι στο χρηματιστήριο. Επίσης, όσο πιο παρορμητικός είναι ένας άντρας που συναλλάσσεται με το χρηματιστήριο τόσο περισσότερα ψυχοσωματικά συμπτώματα θα εκδηλώνει, και τέλος, όσο πιο παρορμητικός είναι ένας άντρας που συναλλάσσεται με το χρηματιστήριο τόσο περισσότερο θα αγαπάει το ρίσκο και θα παίρνει οικονομικά ρίσκα.

Το γεγονός ότι οι παραπάνω συσχετίσεις αφορούν στο ανδρικό φύλο θα μπορούσε να ερμηνευθεί από την κλινική εικόνα των ανδρών η οποία παρουσιάζει υψηλότερα ποσοστά παρορμητικότητας σε σύγκριση με τις γυναίκες (Ibanez et al., 2003) και από τη θετική συσχέτιση της αναζήτησης αίσθησης (sensation seeking) με τη συμπεριφορά ρίσκου που παρατηρείται σε παθολογικούς τζογαδόρους (Powell & Hardoon, 1999). Επίσης, οι άντρες ξεκινούν της ενασχόληση με τα τυχερά παιχνίδια από τα χρόνια της εφηβείας σε σύγκριση με τις γυναίκες, γεγονός που συντελεί στην παθολογικά εξαρτημένη πλέον ενασχόλησή τους σε μεγαλύτερες ηλικίες (Vitro et al., 1997). Η ύπαρξη ποικίλων ψυχοσωματικών συμπτωμάτων σε παθολογικούς παίκτες τυχερών παιχνιδιών έχει επιβεβαιωθεί άλλωστε και από άλλες έρευνες (Potenza et al., 2000), καθώς επίσης, η ύπαρξη ψυχοσωματικών συμπτωμάτων στους ενασχολούμενους με το χρηματιστήριο επαληθεύεται και από την πιλοτική μας έρευνα (Πιπεροπούλου, 2004). Το ενδιαφέρον στην περίπτωση της δικής μας μελέτης είναι ότι παρόμοιες συσχετίσεις παρουσιάζονται στους άνδρες παίκτες χρηματιστηρίου, έτσι ώστε η επενδυτική συμπεριφορά να χαρακτηρίζεται από παρορμητικότητα και η τελευταία να συσχετίζεται με το εθισμό, τα ψυχοσωματικά συμπτώματα και την αγάπη για το οικονομικό ρίσκο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6: Συζήτηση και συμπεράσματα

Η παρούσα έρευνα εξέτασε τα χαρακτηριστικά του παίκτη χρηματιστηρίου, σε σύγκριση με τον παίκτη τυχερών παιχνιδιών. Οι δύο συγκεκριμένοι τύποι παικτών διαφέρουν ως προς την αντίληψη του ρίσκου, τον οπορτουνισμό, το φύλο και την προσωπικότητα με βάση το NEO-FFI, ενώ είναι κοινά τα χαρακτηριστικά τους στους παράγοντες της παρορμητικότητας, στα ψυχοσωματικά συμπτώματα, στον εθισμό και στην αγάπη για το ρίσκο. Με βάση τα αποτελέσματα της παρούσας μελέτης προκύπτει ένα «τυπικό» προφίλ του παθολογικά εξαρτημένου παίκτη στο χρηματιστήριο: αυτός είναι άντρας, αγαπάει το οικονομικό ρίσκο αν και το αντιλαμβάνεται εσφαλμένα (καθώς κάνει υποτίμηση του ρίσκου), δεν είναι οπορτουνιστής, είναι εσωστρεφής, παρορμητικός και παρουσιάζει ψυχοσωματικά συμπτώματα. Από την άλλη πλευρά, προκύπτει ότι το προφίλ του «τυπικού» παθολογικά εξαρτημένου παίκτη τυχερών παιχνιδιών χαρακτηρίζεται από οπορτουνισμό, αγαπάει το οικονομικό ρίσκο και αντιλαμβάνεται πλήρως τον κίνδυνο (ρίσκο) που έχει η ενασχόλησή του με τα τυχερά παιχνίδια, είναι παρορμητικός, διακρίνεται από χαμηλά επίπεδα προσήνειας, υψηλό νευρωτισμό και παρουσιάζει ψυχοσωματικά συμπτώματα.

Ο οπορτουνισμός χαρακτηρίζει τα άτομα που επιδιώκουν το ίδιον όφελος, παραπλανώντας πολλές φορές τους γύρω τους, συμπεριλαμβανομένης και της οικογένειάς τους (Williamson, 1993). Στην έρευνά μας ο οπορτουνισμός βρέθηκε να επηρεάζει με θετικό τρόπο την πιθανότητα ενασχόλησης με τα τυχερά παιχνίδια. Δηλαδή, βρέθηκε ότι όσοι παρουσιάζουν χαρακτηριστικά οπορτουνισμού έχουν αυξημένη πιθανότητα να βρουν ενδιαφέρουσα την ενασχόληση με τα τυχερά παιχνίδια. Σε ότι αφορά στον οπορτουνισμό, τα ευρήματα της μελέτης μας δείχνουν, επίσης, ότι υπάρχει θετική συσχέτιση με την παθολογική εξάρτηση, πιστοποιώντας έτσι ότι ο οπορτουνισμός αποτελεί έναν οιονοί παθογόνο παράγοντα. Η ανάλυσή μας για την επίδραση του οπορτουνισμού στην απλή ενασχόληση και κατά προέκταση στην εξάρτηση, μας οδηγεί σε χρήσιμα συμπεράσματα αναφορικά με την χρησιμότητά του ως μέτρο διάγνωσης της προσωπικότητας. Στην μελέτη μας προέκυψε ότι η ενασχόληση με τα τυχερά

παιχνίδια χαρακτηρίζει σε μεγάλο βαθμό τα οπορτουνιστικά άτομα. Ο οπορτουνισμός σαν στοιχείο της προσωπικότητας του ατόμου αφενός μεν αυξάνει την πιθανότητα να παίξει κάποιος σε τυχερά παιχνίδια και αφετέρου δε να εξαρτηθεί από την ενασχόλησή του με αυτά ή, αντίστοιχα, από το χρηματιστηριακό «παιχνίδι».

Θα πρέπει να τονιστεί ότι οι επενδυτές χαρακτηρίζονται σαν εξαρτημένοι, έστω και υπο-ουδικά, στην περίπτωση που προβαίνουν σε συχνές αγοραπωλησίες μετοχών. Αυτή καθαυτή η ενέργεια συχνής αγοραπωλησίας μετοχών από τον ιδιώτη επενδυτή δεν είναι βέλτιστη για το συμφέρον του, εφόσον η θεωρία ορθολογικής συμπεριφοράς (rational behavior) υποδεικνύει στον παίκτη να μην προβεί σε συχνές αγοραπωλησίες, αλλά, π.χ. να επενδύσει σε αμοιβαία κεφάλαια, εξασφαλίζοντας αποδεδειγμένα υψηλότερη απόδοση για τα χρήματά του. Κατ' αυτόν τον τρόπο όμως, χάνεται η προσωπική επαφή με το χρηματιστηριακό παιχνίδι από τον ιδιώτη, μια και η διαχείριση επαφίεται σε εξειδικευμένους διαχειριστές αμοιβαίων κεφαλαίων. Η απόκλιση της συμπεριφοράς των ιδιωτών από αυτήν που επιτάσσει η θεωρία της ορθολογικής συμπεριφοράς έχει επεξηγηθεί με βάση θεωρίες οικονομικής συμπεριφοράς που βασίζονται σε εσφαλμένη εκτίμηση των ικανοτήτων – συχνά υπερεκτίμηση (overconfidence) (Tversky & Kahneman, 1986; Barber, 2001).

Παρόλα αυτά, η επιλογή ή όχι να ασχοληθεί κάποιος επενδυτικά με το χρηματιστήριο δεν φαίνεται να συσχετίζεται με τον οπορτουνισμό επειδή πολλοί λειτουργούν επενδυτικά με μακροπρόθεσμο ορίζοντα χωρίς να συναλλάσσονται συχνά, ώστε να εμφανίσουν κάποια μορφή εξάρτησης. Κατά συνέπεια, ο οπορτουνισμός δεν φαίνεται να αποτελεί συστατικό στοιχείο της προσωπικότητας των μακροπρόθεσμων επενδυτών αλλά αυτών που προβαίνουν σε συχνές αγοραπωλησίες κυνηγώντας το εύκολο, κατά την εσφαλμένη αντίληψή τους, κέρδος (Abolafia, 2001). Τα αίτια σύμφωνα με τα οποία όσοι ασχολούνται με το χρηματιστήριο δεν είναι οπορτουνιστές μπορούν να αποτελέσουν αντικείμενο μιας περαιτέρω μελέτης.

Σε ότι αφορά στο προφίλ προσωπικότητας (όπως μπορεί να προσδιοριστεί από το ερωτηματολόγιο NEO-FFI) των ατόμων που ασχολούνται με τα τυχερά παιχνίδια, δείχθηκε ότι η χαμηλή προσήνεια (agreeableness) αυξάνει την πιθανότητα παθολογικής εξάρτησης από τα τυχερά παιχνίδια. Επίσης, δείχθηκε ότι για τους άνδρες που παίζουν τυχερά

παιχνίδια η προσήνεια επηρεάζει σε αντίστροφη σχέση την εξάρτηση (δηλαδή όσο πιο χαμηλή προσήνεια έχουν οι άνδρες τόσο περισσότερο εθισμένοι/εξαρτημένοι θα είναι), καθώς, και ο νευρωτισμός επηρεάζει θετικά την εξάρτηση των ανδρών από τα τυχερά παιχνίδια. Η χαμηλή προσήνεια χαρακτηρίζει τους παθολογικούς στοιχηματίες, καθώς πολλοί λόγω του πάθους τους παραβιάζουν ηθικούς και νομικούς κανόνες. Οι παθολογικοί παίκτες, με βάση τους Crockford & el-Guebaly (1998), φαίνεται ότι είναι άπληστοι, εγωιστές, όχι άμεσοι και συνεπείς, και με ύπουλο τρόπο διαχειρίζονται τα χρήματά τους ή καλύπτουν τις οικονομικές ζημίες τους. Παράλληλα και σε άλλη συναφή έρευνα (Mecca, 2003) προέκυψε θετική συσχέτιση ανάμεσα στο επίπεδο εθισμού ενός ατόμου που παίζει τυχερά παιχνίδια και το επίπεδο της προσήνειάς του και διαπιστώθηκε ότι ο υψηλός εθισμός συσχετίζεται με χαμηλή προσήνεια. Όσον αφορά το ανδρικό φύλο βέβαια, σημαντικό είναι να σημειωθεί ότι το παραπάνω εύρημα συμφωνεί με ανάλογο των Rockloff et al. (2000). Αντίθετα, ο υψηλός νευρωτισμός στους άντρες εξαρτημένους στοιχηματίες έχει δειχθεί και σε άλλες έρευνες (Bagby et al., 2007). Με βάση τη παραπάνω έρευνα, ο νευρωτισμός είναι πιθανόν να καθιστά ευάλωτους τους ανθρώπους στο να αναπτύξουν παθολογική εξάρτηση από τα τυχερά παιχνίδια, αλλά ισχύει και αντιστρόφως, ότι το να είναι κανείς παθολογικός τζογαδόρος επιδρά στο να έχει υψηλή βαθμολογία στο νευρωτισμό. Κατά συνέπεια, τα άτομα που σκοράρουν υψηλά στο νευρωτισμό είναι πιο πιθανό να νιώθουν άγχος, θυμό, ενοχές και κατάθλιψη, ενώ το άγχος πιθανολογείται ότι είναι ένας παράγοντας δημιουργίας ενασχόλησης με το τζόγο ή και αποτέλεσμα της ενασχόλησης αυτής (Bagby et al., 2007). Τέλος, ένα χαρακτηριστικό δείγμα του νευρωτισμού αποτελεί και η παρορμητικότητα, η οποία από την κλινική εικόνα των ανδρών παρουσιάζει υψηλότερα ποσοστά σε σύγκριση με τις γυναίκες (Ibanez et al., 2003).

Δείχθηκε επίσης, ότι η χαμηλή εξωστρέφεια (extraversion) και η υψηλή δεκτικότητα (openness) αυξάνουν την πιθανότητα παθολογικής εξάρτησης από το χρηματιστήριο. Η αρνητική επίδραση της εξωστρέφειας στους παθολογικά εξαρτημένους ιδιώτες παίκτες χρηματιστηρίου συμβαδίζει με τα ευρήματα των Fenton-O' Creevy et al. (2004), οι οποίοι έδειξαν ότι και οι επαγγελματίες χρηματιστές είναι εσωστρεφείς μια και αυτού του είδους η ενασχόληση δεν έχει τις κοινωνικές διαστάσεις του τζόγου, εφόσον αφορά κυρίως στις επενδυτικές δραστηριότητες ενός ατόμου και στη διαχείριση του ατομικού του κεφαλαίου και δεν προϋποθέτει σχέση με άλλους. Η θετική

επίδραση της δεκτικότητας, παρόλο που δεν είναι στατιστικά σημαντική, συμπλέει ως ένα βαθμό με τους Fenton-O' Creevy et al. (2004) οι οποίοι έδειξαν ότι οι επαγγελματίες χρηματιστές είναι ανοιχτοί σε καινούργιες εμπειρίες. Επίσης, άλλη έρευνα (Mayfield et al., 2008) έδειξε ότι όσο περισσότερο τα άτομα είναι ανοικτά σε καινούριες εμπειρίες, τόσο περισσότερο θα ασχοληθούν με βραχυπρόθεσμες και μακροπρόθεσμες επενδύσεις. Επιπρόσθετα, η έρευνα μας έδειξε ότι όσον αφορά τις γυναίκες που συναλλάσσονται με το χρηματιστήριο η ευσυνειδησία επηρεάζει αρνητικά την εξάρτησή τους. Η χαμηλή ευσυνειδησία που χαρακτηρίζει τις γυναίκες που παίζουν και είναι εξαρτημένες από το χρηματιστήριο είναι ένα γνώρισμα της προσωπικότητας το οποίο συνδέεται με την ανικανότητα ελέγχου των παρορμήσεων, καθώς ένα άτομο με χαμηλή ευσυνειδησία δεν μπορεί να αντισταθεί σε παρορμήσεις, να διαχειριστεί σωστά τις επιθυμίες του και να ελέγξει τη συμπεριφορά του και κατά συνέπεια, παρασύρεται εύκολα και γίνεται έρμαιο των παρορμήσεών του (Costa & McCrae, 1992). Συνεπώς, και σύμφωνα με τον Peterson (2007) η χαμηλή ευσυνειδησία (low conscientiousness) σημαίνει παρορμητισμό (impulsiveness). Επιπρόσθετα, σε έρευνα των Roy et al., (1989), οι παθολογικοί τζογαδόροι είχαν υψηλότερη βαθμολογία σε σύγκριση με την ομάδα ελέγχου ως αναφορά τον ψυχωτισμό από το ερωτηματολόγιο Eysenck Personality Questionnaire, ο οποίος συσχετίζεται αρνητικά με την ευσυνειδησία ως τομέα της προσωπικότητας. Εξάλλου, ο ψυχωτισμός σχετίζεται με τον παρορμητισμό (impulsiveness) ο οποίος αποτελεί έναν παράγοντα της παρορμητικότητας κατά τους Eysenck & Eysenck (1980). Τέλος, όταν η ενασχόληση με το χρηματιστήριο ή με τα τυχερά παιχνίδια δεν συνδυάζεται με καμία μορφή εξάρτησης, δεν παρατηρείται καμία συσχέτιση με το NEO-FFI. Αυτό το εύρημα πρέπει να διερευνηθεί διεξοδικότερα στο μέλλον.

Από άλλα ευρήματα της μελέτης αυτής γίνεται αντιληπτό ότι όσον αφορά την ενασχόληση με το χρηματιστήριο, οι άντρες με μεγαλύτερη ηλικία έχουν περισσότερες πιθανότητες να επιλέξουν να ασχοληθούν με το χρηματιστηριακό παιχνίδι, αντί να ανήκουν στην ομάδα ελέγχου. Επίσης, αναφορικά με την ενασχόληση με τα τυχερά παιχνίδια ο οπορτουνισμός εμφανίζεται μαζί με το ανδρικό φύλο και την ηλικία να επηρεάζουν θετικά το λόγο πιθανότητας (odds ratio) σε επίπεδα στατιστικής σημαντικότητας p=0,05, p=0,01 και p=0,10 αντίστοιχα.

Τα παραπάνω αποτελέσματα δείχνουν ότι οι άνδρες με μεγαλύτερη ηλικία δραστηριοποιούνται περισσότερο με συναλλαγές στο χρηματιστήριο και εμπλέκονται στο τζόγο, δηλαδή εμπλέκονται περισσότερο σε κοινωνικές συναλλαγές, επειδή είχαν πάντα τη διαχείριση των χρημάτων (Potenza et al., 2001). Εξάλλου, ιστορικά 93% με 98% των Ανώνυμων Παικτών -ανθρώπων που αντιμετωπίζουν σοβαρά προβλήματα λόγω του πάθους του τζόγου- απαρτίζεται από άντρες (Potenza et al., 2001). Οι άντρες με ενασχολήσεις αυτού του είδους (χρηματιστήριο και τζόγος) πιθανόν να τονώνουν τον ηθικό εγωισμό τους μέσα από το ανταγωνιστικό ρίσκο να κερδίσουν. Αυτό γίνεται κατανοητό από το ότι οι άντρες λειτουργούν βάσει στρατηγικής σε αντίθεση με τις γυναίκες οι οποίες είναι περισσότερο συναισθηματικές και επηρεάζονται από ποικίλους παράγοντες (Potenza et al., 2000). Η μεγαλύτερη ηλικία επιβεβαιώνεται άλλωστε και από ευρήματα σε παθολογικούς στοιχηματίες (Tavares et al., 2001), τα οποία επικεντρώνονται στο ηλικιακό φάσμα των 30-50 ετών.

Η παρούσα μελέτη έδειξε ότι η αντιμετώπιση του ρίσκου από τους συναλλασσόμενους με το χρηματιστήριο και τα άτομα που στοιχηματίζουν εναπόκειται σε διαφορετικές βάσεις αντίληψης του ρίσκου και της αβεβαιότητας. Δηλαδή, βάσει της συνολικής βαθμολογίας του Risk Perception Scale και του Risk Taking Scale, οι συναλλασσόμενοι με το χρηματιστήριο αντιλαμβάνονται τον κίνδυνο της επένδυσης στο χρηματιστήριο σε εσφαλμένη «υποκειμενική» βάση, και τον υποτιμούν, σε σύγκριση με τα άτομα που στοιχηματίζουν, τα οποία αντιλαμβάνονται πλήρως τον κίνδυνο (ρίσκο) που έχει η ενασχόλησή τους με τα τυχερά παιχνίδια, αλλά την πραγματοποιούν ακριβώς γι αυτό το λόγο, δηλαδή για να αποκομίσουν την αίσθηση της ικανοποίησης από τη εμπλοκή τους στον πλήρως αποτιμημένο κίνδυνο του τζόγου. Το συμπέρασμα αυτό συμβαδίζει με το γεγονός ότι η ενασχόληση με το χρηματιστήριο διακρίνεται από τον επενδυτικό χαρακτήρα και δεν αποτελεί καθαρά μια μη-ορθολογική ενασχόληση -στο βαθμό που δεν αποτελεί εξάρτηση-. Οι επενδυτές ασχολούνται με το χρηματιστήριο θεωρώντας αντικειμενικά συμβατή με τον αναλαμβανόμενο κίνδυνο την επένδυσή τους αυτή. Η έρευνά μας δείχνει ότι η θεώρησή τους αυτή είναι εσφαλμένη και συχνά υποτιμούν τον κίνδυνο που διατρέχει η περιουσία τους που είναι επενδυμένη σε μετοχές. Αντίθετα, οι στοιχηματίες κατανοούν εξαρχής το

αυτονόητο: ο τζόγος είναι μη ορθολογική ενασχόληση και επικίνδυνη για τους συμμετέχοντες.

Η παρατήρηση αυτή που πηγάζει από τα αποτελέσματα της παρούσας μελέτης θέτει τις βάσεις για τη θεώρηση του φαινομένου του εθισμού των παικτών του χρηματιστηρίου σε διαφορετική βάση από αυτή των τζογαδόρων. Θα μπορούσαμε να συμπεράνουμε ότι τα τυχερά παιχνίδια επειδή δεν έχουν καθόλου το στοιχείο της επένδυσης στην ουσία τους, αλλά είναι καθαρά κυνήγι της τύχης γίνονται πολύ πιο εύκολα αντιληπτά από τους στοιχηματίες όσον αφορά τον κίνδυνο που εμπεριέχουν. Αντίθετα, επειδή η αγορά μετοχών στο χρηματιστήριο συνιστά και επένδυση – γεγονός που αντιλαμβάνονται πλήρως οι θεσμικοί επενδυτές αλλά συχνά «ξεχνούν» οι ιδιώτες – είναι εύκολο, για κάποιον που δεν αντιλαμβάνεται και υποτιμά τον κίνδυνο της πράξης του, να το θεωρήσει ότι είναι μία ενέργεια που μπορεί να του προσδώσει χαρά, παρορμητική αναζήτηση αίσθησης ανάλογη με αυτή των τυχερών παιχνιδιών, αλλά με πολύ διαφορετική παράμετρο κινδύνου από αυτήν που νομίζει ότι λαμβάνει. Ιδιαίτερα στην περίπτωση των εθισμένων παικτών του χρηματιστηρίου, το φαινόμενο αυτό της υποτίμησης του αναλαμβανομένου κινδύνου φαίνεται να επικρατεί.

Το γεγονός ότι οι εθισμένοι παίκτες του χρηματιστηρίου, σε σύγκριση με αυτούς των τυχερών παιχνιδιών, υποτιμούν το ρίσκο της επένδυσης, όπως παρουσιάστηκε με βάση την αντίληψη και την αγάπη τους για ρίσκο, έχει σοβαρές συνέπειες για την χρηματοοικονομική διάσταση των αποτελεσμάτων μας: ο «ορθολογικός» (rational) επενδυτής, χωρίς έστω και υπο-ουδική (ελάσσονα) εξάρτηση, φαίνεται να αποτελεί την μειονότητα με ποσοστό του 11,3% του δείγματος. Επιπρόσθετα, με βάση την αντίληψη του ρίσκου της επένδυσης, φαίνεται να αγαπά τον χρηματοοικονομικό κίνδυνο περισσότερο από όσο αντιλαμβάνεται την απειλή του. Οι προεκτάσεις της έρευνάς μας στην διάσταση αυτή μπορούν να οδηγήσουν σε χρήσιμα συμπεράσματα στελέχη χρηματοοικονομικών υπηρεσιών, καθώς παρουσιάζεται μια νέα διάσταση στις υφιστάμενες θεωρήσεις ότι ένας επενδυτής μπορεί να μην είναι «γνωστικός», δηλαδή να υποφέρει αφενός από την εξάρτησή του για χρηματιστηριακό παιχνίδι αλλά και αφετέρου να υποτιμά συστηματικά τον κίνδυνο που αυτό εμπεριέχει.

Επιπρόσθετα, δείχθηκε ότι για τους άντρες που συναλλάσσονται με το χρηματιστήριο η παρορμητικότητα, ως χαρακτηριστικό της προσωπικότητάς

τους συσχετίζεται θετικά με τον εθισμό στο χρηματιστήριο, τα ψυχοσωματικά συμπτώματα που παρουσιάζουν ως απόρροια της συγκεκριμένης ενασχόλησης και την αγάπη για το οικονομικό ρίσκο. Δηλαδή, όσο πιο παρορμητικός είναι ως προσωπικότητα ένας άντρας που συναλλάσσεται με το χρηματιστήριο τόσο περισσότερο εθισμένος θα είναι στο χρηματιστήριο. Επίσης, όσο πιο παρορμητικός είναι ένας άντρας που συναλλάσσεται με το χρηματιστήριο τόσο περισσότερα ψυχοσωματικά συμπτώματα θα εκδηλώνει, και τέλος, όσο πιο παρορμητικός είναι ένας άντρας που συναλλάσσεται με το χρηματιστήριο τόσο περισσότερο θα αγαπάει το ρίσκο και θα εμπλέκεται αυτοβούλως σε οικονομικά ρίσκα.

Το γεγονός ότι οι παραπάνω συσχετίσεις αφορούν στο ανδρικό φύλο θα μπορούσε να ερμηνευθεί από την κλινική εικόνα των ανδρών η οποία παρουσιάζει υψηλότερα ποσοστά παρορμητικότητας σε σύγκριση με τις γυναίκες (Ibanez et al., 2003) και από τη θετική συσχέτιση της αναζήτησης αίσθησης (sensation seeking) με τη συμπεριφορά ρίσκου που παρατηρείται σε παθολογικούς τζογαδόρους (Powell & Hardoon, 1999). Επίσης, οι άντρες ξεκινούν της ενασχόληση με τα τυχερά παιχνίδια από τα χρόνια της εφηβείας σε σύγκριση με τις γυναίκες, γεγονός που συντελεί στην παθολογικά εξαρτημένη πλέον ενασχόλησή τους σε μεγαλύτερες ηλικίες (Vitro et al., 1997). Η ύπαρξη ποικίλων ψυχοσωματικών συμπτωμάτων σε παθολογικούς παίκτες τυχερών παιχνιδιών έχει επιβεβαιωθεί άλλωστε και από άλλες έρευνες (Potenza et al., 2000), καθώς επίσης, η ύπαρξη ψυχοσωματικών συμπτωμάτων στους εξαρτημένους από το χρηματιστήριο επαληθεύεται και από την πιλοτική μας έρευνα (Πιπεροπούλου, 2004). Το ενδιαφέρον στην περίπτωση της δικής μας μελέτης είναι ότι παρόμοιες συσχετίσεις παρουσιάζονται στους άνδρες παίκτες χρηματιστηρίου, έτσι ώστε η συμπεριφορά επένδυσης στο χρηματιστήριο να μοιάζει με την συμπεριφορά τζόγου, καθώς χαρακτηρίζεται από παρορμητικότητα και η τελευταία να συσχετίζεται με το εθισμό, τα ψυχοσωματικά συμπτώματα και την αγάπη για το οικονομικό ρίσκο.

Τέλος, η εργασία μας έδειξε ότι τα ποσοστά των ατόμων με κάποιο πρόβλημα (υπο-ουδική μορφή εξάρτησης) και των παθολογικά εξαρτημένων παικτών στο Χρηματιστήριο Αθηνών, βάσει της συνολικής βαθμολογίας του South Oaks Screen ερωτηματολογίου, είναι παρόμοια, αναφορικά με το βαθμό εξάρτησης από το χρηματιστηριακό παιχνίδι, με αυτά της πιλοτικής

έρευνας, αλλά και της δεύτερης έρευνας της παρούσας μελέτης, ανεξαρτήτως του επιπέδου του χρηματιστηριακού δείκτη των Αθηνών, στις τρεις διαφορετικές χρονικές στιγμές που διεξήχθησαν οι έρευνες. Αυτό το αποτέλεσμα ενισχύει το συμπέρασμα της παρούσας μελέτης ότι η ενασχόληση στο χρηματιστήριο είναι εθισμός με αντίστοιχα κριτήρια με αυτά των τυχερών παιχνιδιών. Το γεγονός ότι η συμπεριφορά που επιδεικνύουν οι ιδιώτες επενδυτές, ανεξάρτητα με το επίπεδο και τις αποδόσεις του χρηματιστηριακού δείκτη, χαρακτηρίζεται στην πλειονότητά τους (89% τουλάχιστον υπο-ουδικά εξαρτημένοι) σαν εξάρτηση, συνιστά μια νέα συνιστώσα μη ορθολογικής επενδυτικής συμπεριφοράς που ως τώρα δεν έχει μελετηθεί. Η μόνη αντίστοιχη έρευνα δημοσιευμένη διεθνώς είναι των Steinberg & Harris (1994), σύμφωνα με την οποία η εξάρτηση από το χρηματιστήριο αποτελεί το 13,3% όλων των παθολογικών τζογαδόρων στο Κονέκτικατ των Η.Π.Α.

Ευελπιστούμε ότι η παρούσα εργασία μας και η προσπάθειά μας να παρουσιάσουμε το ψυχογραφικό και δημογραφικό προφίλ της προσωπικότητας, όχι μόνο αυτών που ασχολούνται περιοδικά αλλά και των εθισμένων στα τυχερά παιχνίδια, καθιστά την ανάλυσή μας ένα πολύτιμο εργαλείο για την εντόπιση, κατανόηση και θεραπεία των ατόμων που παρουσιάζουν εξαρτήσεις από οικονομικά παιχνίδια, όπως, χρηματιστηριακές συναλλαγές και παιχνίδια τζόγου.

Μια χρήσιμη, για τις Αρχές προστασίας της ψυχοσωματικής υγείας του πολίτη, προέκταση της έρευνάς μας θα ήταν η ανεύρεση κατάλληλων θεραπευτικών εργαλείων ώστε η πρόληψη των παθολογικών εξαρτήσεων που ερευνήσαμε να διευκολυνθεί και να καταστεί πιο αποτελεσματική. Για παράδειγμα, η γνωσιακή θεραπεία θα μπορούσε να αμβλύνει την εσφαλμένη αντίληψη του ρίσκου που όπως προέκυψε φαίνεται να επηρεάζει την παθολογική εξάρτηση όσων συναλλάσσονται στο χρηματιστήριο. Εξ άλλου η συμπεριφορική θεραπεία μπορεί να βοηθήσει το άτομο να διαχειρισθεί παραγωγικά και με επιτυχία και να ξεπεράσει εκείνα τα στοιχεία, τις πτυχές της προσωπικότητάς του που τον οδηγούν στην παθολογική εξάρτηση από τα τυχερά παιχνίδια, όπως είναι η χαμηλή προσήνεια και τα υψηλά επίπεδα νευρωτικής συμπεριφοράς, ή στην παθολογική εξάρτηση από το χρηματιστήριο, όπως η χαμηλή εξωστρέφεια και η χαμηλή ευσυνειδησία.

Δεδομένου ότι τα αποτελέσματα της μελέτης μας βασίζονται σε έρευνα που διεξήχθη στα πλαίσια της Ελληνικής επικράτειας και τα άτομα που συμμετείχαν σε αυτήν ήταν Ελληνίδες και Έλληνες είναι λογικό και αποδεκτό να προκύπτει θέμα αδυναμίας γενίκευσής τους σε άτομα και ομάδες που ανήκουν σε άλλες εθνότητες και ζούνε σε άλλες χώρες. Εύλογο είναι να ελπίζουμε ότι η παρούσα προσπάθεια μπορεί να προκαλέσει συγκριτικές μελέτες σε άλλες χώρες, έτσι ώστε τα συμπεράσματα που προέκυψαν από την δική μας προσπάθεια να αποκτήσουν διεθνοποιημένη βάση.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Abolafia, M. Y. (2001). *Making markets: opportunism and restraint on Wall Street*. First Harvard University Press, Eds.

2. American Psychiatric Association. (1980). *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders.* (3rd Edition), DSM-III. Washington, DC: American Psychiatric Association.

3. American Psychiatric Association. (1987). *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders.* (3rd Edition, revised). Washington, DC: Author.

4. American Psychiatric Association. (1994). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders.* (4rd Edition). Washington, DC: APA.

5. Bagby, R. M. , Vachon, D. D. , Bulmash, E. L. , Toneatto, T. , Quilty, L. C. & Costa, P. T. (2007). Pathological gambling and the five-factor model of personality. *Personality and Individual Differences*, **43**, 873-880.

6. Barber, B. M. & Odean, T. (2000). Trading is hazardous to your health: the common stock investment performance of individual investors. *The Journal of Finance*, **55**, 2, 773-806.

7. Barber, B. M. (2001). Boys will be boys: Gender, overconfidence and common stock investment. *Quarterly Journal of Economics*, **116**, (1), 261-292.

8. Beck, A. T. (1978). *The depression inventory*. Philadelphia: Center for Cognitive Therapy.

9. Becona, E. , Del Carmen Lorenzo, M. & Jose Fuentes, M. (1996). Pathological Gambling and Depression. *Psychological Reports*, **78**, 635-640.

10. Bergler, E. (1958). *The psychology of gambling*. Harrison, London.

11. Blaszczynski, A. , Steel, Z. & McConaghy, N. (1997). Impulsivity in pathological gambling: the antisocial impulsivist. *Addiction*, **92**, (1), 75-87.

12. Blaszczynski, A. & Steel, Z. (1998). Personality disorders among pathological gamblers. *Journal of Gambling Studies*, **14**, (1), 51-71.

13. Blaszczynski, A. & Nower, L. (2002). A pathways model of problem and pathological gambling. *Addiction*, **97**, (5), 487-499.

14. Blaszczynski, A. (2003). *ΤΖΟΓΟΣ. Ξεπερνώντας το πάθος για τα τυχερά παιχνίδια. Ένας οδηγός αυτοβοήθειας*. Ελληνικά Γράμματα. Ινστιτούτο Έρευνας και Θεραπείας της Συμπεριφοράς.

15. Bonner, A. & Waterhouse, J. (1996). *Addictive behaviour: Molecules to mankind.* Macmillan Press.

16. Breakwell, G. M. , Hammond, S. & Fife-Schaw, C. (1995). *Research methods in psychology.* Sage Publications.

17. Carducci, B. J. & Wong, A. S. (1998). Type A and risk taking in everyday money matters. *Journal of Business and Psychology*, **12**, 355-359.

18. Castellani, M. A. & Rugle, L. (1995). A comparison of pathological gamblers to alcoholics and cocaine misusers on impulsivity, sensation seeking and craving. *International Journal of Addictions*, **30**, 275-289.

19. Chen, C. C. , Peng, M. W. & Saparito, P. A. (2002). Individualism, collectivism, and opportunism: a cultural perspective on transaction cost economics. *Journal of Management*, **28**, (4), 567-583.

20. Committee on the Social and Economic Impact of Pathological Gambling, National Research Council (1999). *Pathological Gambling: A Critical Review*. National Academy Press.

21. Costa, P. T., Jr. & McCrae, R. R. (1992). *Revised NEO Personality Inventory (NEO PI-R and NEO Five-Factor Inventory (NEO FFI): Professional manual.* Odessa, FL: Psychological Assessment Resources.

22. Crockford, D. N. & el-Guebaly, N. (1998). Psychiatric comorbidity in pathological gambling: a critical review. *Canadian Journal of Psychiatry*, **43**, (1), 43-50.

23. Cunningham, W. , Renee, M. , Cottler, L. B. & Compton, W. M. III. (1998). Taking chances: problem gamblers and mental health disorders – results from the St. Louis Epidemiologic Catchment Area Study. *American Journal of Public Health*, **88**, (7), 1093-1096.

24. Custer, R. L. (1984). Profile of the pathological gambler. *Journal of Clinical Psychiatry,* **45**, (12, Sec. 2), 35-38.

25. Davis, P. E. (1997). *The measurement of a non-chemical dependence*. Unpublished doctoral dissertation. University of Surrey. Guildford, U.K.

26. Davies, J. B. (1997). *The myth of addiction*. 2nd Edition. Harwood Academic Publishers.

27. Dickerson, M. & Adcock, S. (1987). Mood, arousal and cognitions in persistent gambling: Preliminary investigation of a theoretical model. *Journal of Gambling Behavior*, **3**, (1), 3-15.

28. Dickerson, M. & Baron, E. (2000). Contemporary issues and future directions for research into pathological gambling. *Addiction*, **95**, (8), 1145-1159.

29. Eadington, W. R. (1976). *Gambling and society: Interdisciplinary studies on the subject of gambling.* Charles C Thomas, Publisher.

30. Edwards, G. & Lader, M. (1994). *Addiction: Processes of change.* Society for the study of addiction monograph No 3. Oxford University Press.

31. Eysenck, H. J. (1967). *The biological basis of personality*. Springfield. IL: Charles Thomas.

32. Eysenck, S. B. & Eysenck, H. J. (1980). Impulsiveness and venturesomeness in children. *Personality and Individual Differences*, **1**, 73-83.

33. Fenton-O' Creevy, M. , Nicholson, N. , Soane, E. & Willman, P. (2004). *Traders: Risks, Decisions and Management in Financial Markets*. Oxford, UK: Oxford University Press.

34. Fisher, S. (1993). Gambling and pathological gambling in adolescents. *Journal of Gambling Studies*, **9**, (3), 277-288.

35. George, D. & Mallery, P. (2000). *SPSS® for Windows® step by step: A simple guide and reference 9.0 update*. 2nd Edition. Ally and Bacon.

36. Glass, I. B. (1991). *The international handbook of addiction behaviour.* Tavistock / Routledge, London and New York.

37. Goldberg, D. P. & Hillier, V. F. (1979). A scaled version of the General Health Questionnaire. *Psychological Medicine*, **9**, 139-145.

38. Grant, J. E. & Kim, S. W. (2002). Gender differences in pathological gamblers seeking medication treatment. *Comprehensive Psychiatry*, **43**, (1), 56-62.

39. Greene, W. H. (2008). *Econometric Analysis*. 6th Edition. Pearson Prentice Hall.

40. Griffiths, M. (1995). Technological addictions. *Clinical Psychology Forum*, **February**, 14-19.

41. Griffiths, M. (1996). Internet “addiction”: An issue for clinical psychology? *Clinical Psychology Forum*, **97**, 32-36.

42. Griffiths, M. (1999). Internet addiction: Fact or fiction? *The Psychologist*, **12**, (5), 246-250.

43. Grun, L. & McKeigue, P. (2000). Prevalence of excessive gambling before and after introduction of a national lottery in the United Kingdom: another example of the single distribution theory. *Addiction*, **95**, (6), 959-966.

44. Guunthorsdottir, A. , McCabe, K. & Smith, V. (2002). Using the Machiavellianism instrument to predict trustworthiness in a bargaining game. *Journal of Economic Psychology*, **23**, 249-266.

45. Halliday, J. & Fuller, P. (1974). *The psychology of gambling*. Allen Lane.

46. Hodgins, D. C. , Wynne, H. & Makarchuk, K. (1999). Pathways to recovery from gambling problems: Follow-up from a general population survey. *Journal of Gambling Studies*, **15**, (2), 93-104.

47. Hodgson, R. & Miller, P. (1988). *Βοήθησε τον εαυτό σου παρατηρώντας τον*. Εκδόσεις Αλκυών.

48. Ibáñez, A. , Blanco, C. , Moreryra, P. & Sáiz-Ruiz, J. (2003). Gender differences in pathological gambling. *Journal of Clinical Psychiatry*, **64**, (3), 295-301.

49. Jacobs, D. (1986). A general theory of addictions: A new theoretical model. *Journal of Gambling Behavior*, **2**, 15-31.

50. John, O. P. & Srivastava, S. (1999). The Big Five Trait Taxonomy: History, Measurement and Theoretical Perspectives. *Handbook of Personality: Theory and Research,* **4**, 102-138.

51. Joslyn, S. & Hunt, E. (1998). Evaluating individual differences in response to time-pressure situations. *Journal of Experimental Psychology: Applied*, **4**, (1), 16-43.

52. Joukhador, J. , Blaszczynski, A. & Maccallum, F. (2004). Superstitious beliefs in gambling among problem and non-problem gamblers: Preliminary data. *Journal of Gambling Studies*, **20**, (2), 171-180.

53. Κατσανοπούλου, Μ. (2000). Οι…αλκοολικοί του τζόγου. *Τα Νέα,* **Τρίτη 23 Μαϊου**, σελ. 18.

54. Kuley, N. & Jacobs, D. (1988). The relationship between dissociative-like experiences and sensation seeking among social and problem gamblers. *Journal of Gambling Studies*, **4**, 197-207.

55. Kweitel, R. & Allen, F. C. L. (1998). Cognitive processes associated with gambling behaviour. *Psychological Reports*, **82**, 147-153.

56. Ladouceur, R. , Sylvain, C. , Boutin, C. & Doucet, C. (2002). *Understanding and Treating the Pathological Gambler*. John Wiley & Sons.

57. Lakey, C. E. , Rose, P. , Campbell, W. K. & Goodie, A. S. (2008). Probing the link between narcissism and gambling: The mediating role of decision-making biases. *Journal of Behavioural Decision Making*, **21**, 113-137.

58. Lekkas, P. (1998). Insider trading and the Greek stock market. *A European Review*, **7**, (4), 193-199.

59. Lesieur, H. R. & Blume, S. B. (1987). The South Oaks Gambling Screen (SOGS): A new instrument for the identification of pathological gamblers. *American Journal of Psychiatry*, **144**, (9), 1184-1188.

60. Levenson, H. (1974). Activism and powerful others: distinctions within the concept of internal-external control. *Journal of Personality Assessment*, **38**, 377-383.

61. Levenson, H. (1981). Differentiating among internality, powerful others, and chance. In H. M. Lefcourt (Ed.), *Research with the locus of control construct. Vol 1. Assessment methods*. New York: Academic Press. Pp. 15-63.

62. Μαδιανός, Μ. Γ. (2004). *Κλινική Ψυχιατρική*. Εκδόσεις Καστανιώτη.

63. Marks, I. (1990). Behavioural (non-chemical) addictions. *British Journal of Addiction,* **85**, 1389-1394.

64. Marlatt, G. A. , Baer, J. S. , Donovan, D. M. & Kivlahan, D. R. (1988). Addictive behaviours: Etiology and treatment. *Annual Review of Psychology*, **39**, 223-252.

65. Maroldo, G. K. , Flachmeier, L. C. , Johnston, L. K. , Mayer, J. L. , Peter, M. I. , Reitan, E. J. & Rassell, K. L. (1976). Relationship between Machiavellianism, external control and cognitive style among college students. *Psychological Reports*, **39**, 805-806.

66. Mayfield, C. , Perdue, G. & Wooten, K. (2008). Investment management and personality type. *Financial Services Review*, **17**, 219-236.

67. McHoskey, J. W. (1995). Narcissism and Machiavellianism. *Psychological Reports*, **77**, 755-759.

68. McHoskey, J. W. , Worzel, W. & Szyarto, C. (1998). Machiavellianism and psychopathy. *Journal of Personality and Social Psychology*, **74**, 192-210.

69. McMurran, M. (1994). *The psychology of addiction*. Taylor & Francis.

70. Mecca, D. N. (2003). *The relationship between pathological gambling and the Big Five Personality Factors*. Unpublished Thesis, Master of Arts in Psychology, Central Connecticut State University, New Britain, Connecticut.

71. Miller, J. D. & Campbell, W. K. (2008). Comparing clinical and social-personality conceptualizations of narcissism. *Journal of Personality*, **76**, 449-476.

72. Miller, J. D. , Campbell, W. K. , Young, D. L. , Lakey, C. E. , Reidy, D. E. , Zeichner, A. & Goodie, A. S. (2009). Examining the relations among narcissism, impulsivity and self-defeating behaviors. *Journal of Personality*, **77**:3, 761-794.

73. Moran, E. (1970). Gambling as a form of dependence. *British Journal of Addiction*, **64**, 419-428.

74. Myrseth, H. , Pallesen, S. , Molde, H. , Johnsen, B. H. & Lorvik, I. M. (2009). Personality factors as predictors of pathological gambling. *Personality and Individual Differences*, **47**, 933-937.

75. National Gambling Impact Study Commission (1999). *Final Report*. US Government Printing Office.

76. Nocera, J. (1999). Power to the people. *Fortune*, **11**, 94-108.

77. Ogden, J. (1996). *Health Psychology: A textbook*. Open University Press. Buckingham – Philadelphia.

78. Orford, J. (1985). *Excessive appetites: A psychological view of addictions*. John Wiley & Sons.

79. Peele, S. & Brodsky, A. (1975). *Love and Addiction.* New York: Taplinger.

80. Peele, S. (1985). What I would most like to know: How can addiction occur with other than drug involvements? *British Journal of Addiction*, **80**, 23-25.

81. Peterson, R. L. (2007). *Inside the Investor's Brain. The power of mind over money*. John Wiley & Sons, Inc.

82. Petry, N. M. (2002). A comparison of young, middle-aged, and older adult treatment-seeking pathological gamblers. *Gerontologist*, **42**, (1), 92-99.

83. Pinel, J. P. J. (1997). *Biopsychology.* 3rd Edition. Allyn and Bacon.

84. Πιπεροπούλου, Α. Ν. (2004). Χρηματιστηριακές συναλλαγές: Καταναγκαστική συμπεριφορά ενασχόλησης με τυχερά παιχνίδια με δυνητικές επιπτώσεις στην ψυχική υγεία; *ΨΥΧΙΑΤΡΙΚΗ*, **15**, (3), 253-260.

85. Pitkow, J. E. & Kehoe, C. M. (1996). Emerging trends in the WWW user population. *Communications of the ACM*, **39**, (6), 106-108.

86. Potenza, M. N. , Steinberg, M. A. , McLaughlin, S. D. , Rounsaville, B. J. & O' Malley, S. S. (2000). Illegal behaviors in problem gambling: analysis of data from a gambling helpline. *Journal of American Academic Psychiatry Law*, **28**, 389-403.

87. Potenza, M. N. , Steinberg, M. A. , McLaughlin, S. D. , Wu, R. , Rounsaville, B. J. & O΄ Malley, S. S. (2001). Gender-related differences in the characteristics of problem gamblers using a gambling helpline. *American Journal of Psychiatry,* **158**, (9), 1500-1505.

88. Powell, J. & Hardoon, K. (1999). Gambling and risk-taking behaviors among university students. *Substance Use and Misuse*, **34**, 1167-1184.

89. Psychological Assessment Resources (2002). *NEO Five Factor Inventory (NEO-FFI)*. Lutz, FL.

90. Rachlin, H. (1990). Why do people gamble and keep gambling despite heavy losses? *Psychological Science*, **1**, (5), 294-297.

91. Ratelle, C. F. , Valllerand, R. J. , Mageau, G. A. , Rousseau, F. L. & Provencher, P. (2004). When passion leads to problematic outcomes: A look at gambling. *Journal of Gambling Studies*, **20**, (2), 105-119.

92. Raylu, N. , et al. (Sept. 2002). Pathological Gambling: A Comprehensive Review. *Clinical Psychology Review*, **22**, No. 7, pp.1009-61.

93. Roberts, D. S. L. & MacDonald, B. E. (2001). Relations of imagery, creativity and socioeconomic status with performance on a stock-market e-trading game. *Psychological Reports*, **88**, 734-740.

94. Rockloff, M. , Hayes, B. , Byrne, C. , Heffner-Johnson, K. & Calder, J. (2000). *Big-Five Personality Traits in Gamblers Anonymous*. University of Nevada, Reno.

95. Rotter, J. B. (1966). Generalised expectancies for internal versus external control of reinforcement. *Psychological Monographs*, **80**, No. 1 (Whole No. 609).

96. Roy, A. , Custer, R. & Lorenz, V. (1989). Personality factors in pathological gambling. *Acta Psychiatrica Scandinavica*, **80**, 37-39.

97. Sakalaki, M. , Kazi, S. & Karamanoli, V. (2007a). Do individualists have a higher opportunistic propensity than collectivists? Individualism and economic cooperation. *Revue Internationale de Psychologie Sociale*, **20**, (3), 59-76.

98. Sakalaki, M. , Richardson, C. & Thepaut, Y. (2007b). Machiavellianism and economic opportunism. *Journal of Applied Social Psychology*, **37**, 1181-1190.

99. Sakalaki, M. , Kanellaki, S. & Richardson, C. (2009). Is a manipulator's externality paradoxical? The relationship between machiavellianism, economic opportunism and economic locus of control. *Journal of Applied Social Psychology*, **39**, 11, 2591-2603.

100. Schwager, J. (2003). *Stock market wizards: Interviews with America's top traders*. Harper Business: New York, NY.

101. Serwer, A. (1999). A nation of traders. *Fortune*, **11**, 90-93.

102. Σιώμος, Κ. & Αγγελόπουλος, Ν. (2008). Διαταραχή εθισμού στο Διαδίκτυο. *Ψυχιατρική*, **19**, (1), 52-58.

103. Steel, Z. & Blaszczynski, A. (1998). Impulsivity, personality disorders and pathological gambling severity. *Addiction,* **93**, (6), 895-905.

104. Steinberg, M. A. & Harris, J. J. (1994). *Perceptions of Connecticut stock brokers concerning problem gambling in the stock market and extent of brokerage firm responsibility for prevention*. Connecticut Council on Problem Gambling.

105. Steinberg, M. A. (1998). *Gambling and problem gambling in the financial markets: perceptions of securities attorneys.* Connecticut Council on Problem Gambling.

106. Stekel, W. (1924). Peculiarities of behaviour: Wandering mania, dipsomania, cleptomania, pyromania and allied impulsive acts. English Publication 1938, Bodley Head (trans. J. Van Teslaar), London. In J. Orford, (Eds.), *Excessive appetites: A psychological view of addictions*, (p. 34), John Wiley & Sons, 1985.

107. Σωτηρίου, Π. , Σακαλάκη, Μ. , Καρβέλλη, Β. & Κυριακόπουλος, Γ. (2008). Οι σχέσεις μακιαβελισμού και οικονομικού οπορτουνισμού με τις κοινωνικές και οικονομικές αξίες και πρακτικές. *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, **126Β**, 39-54.

108. Tavares, H. , Zilberman, M. L. , Beites, F. J. & Gentil, V. (2001). Gender differences in gambling progression. *Journal of Gambling Studies*, **17**, (2), 151-159.

109. Terry, A. (2000). Is the stock exchange a casino? *Economic Affairs*, **December**, 42-45.

110. Tversky, A. & Kahneman, D. (1986). Rational choice and the framing of decisions. *Journal of Business*, **59**, 4, Part 2: The Behavioral Foundations of Economic Theory, 251-278.

111. Vazire, S. & Funder, D. C. (2006). Impulsivity and the self-defeating behaviour of narcissists. *Personality and Social Psychology Review*, **10**, 154-165.

112. Vitro, F. , Arsenault, L. & Treeblay, R. (1997). Dispositional predictors of problem gambling in male adolescents. *American Journal of Psychiatry*, **154**, 12.

113. Volberg, R. A. & Steadman, H. J. (1988). Refining prevalence estimates of pathological gambling. *American Journal of Psychiatry*, **145**, (4), 502-505.

114. Walker, M. B. (1989). Some problems with the concept of "Gambling Addiction": Should theories of addiction be generalised to include excessive gambling? *Journal of Gambling Behaviour*, **5**, (3), 179-200.

115. Watson, P. J. , Biderman, M. D. & Sawrie, S. M. (1994). Empathy, sex role orientation and narcissism. *Sex Roles*, **30**, 701-723.

116. Weber, E. U. & Milliman, R. A. (1997). Perceived risk attitudes: relating risk perception to risky choice. *Management Science*, **43**, (2), 123-144.

117. Weber, E. U. , Blais, A. & Betz, N. E. (2002). A domain-specific risk-attitude scale: measuring risk perceptions and risk behaviors. *Journal of Behavioral Decision Making*, **15**, (4), 263-290.

118. Welte, J. , Barnes, G. , Wieczorek, W. , Tidwell, M. C. & Parker, J. (2001). Alcohol and gambling pathology among US adults: prevalence, demographic patterns and comorbidity. *Journal of Studies of Alcohol*, **62**, (5), 706-712.

119. WHO (1993). *The ICD-10 Classification of Mental and Behavioural Disorders: Diagnostic Criteria for Research*. Geneva. World Health Organisation.

120. Williamson, O. (1985). *The economic institutions of capitalism*. New York, NY: Free Press.

121. Williamson, O. E. (1993). Opportunism and its critics. *Managerial and Decision Economics*, **14**, (2), 97-107.

122. Wong, A. & Carducci, B. J. (1991). Sensation seeking and financial risk taking in everyday money matters. *Journal of Business and Psychology*, **5**, 525-530.

123. Young, K. (1995). Cited in: Terminal addiction. *Internet and Communications Today*, **May**, 33-36.

124. Zuckerman, M. , Kuhlman, D. M. , Joireman, J. , Teta, P. & Kraft, M. (1993). A comparison of three structural models for personality: the big three, the big five and the alternative five. *Journal of Personality and Social Psychology*, **65**, (4), 757-768.

125. Zuckerman, M. (1994). *Behavioral expressions and biosocial bases of sensation seeking.* New York: Cambridge University Press.

126. Zuckerman, M. & Kuhlman, D. M. (2000). Personality and Risk-Taking: Common Biosocial Factors. *Journal of Personality*, **68**, (6), 999-1029.

Πηγές από το Internet

http://articles.health.msn.com/id/100100457?GT1=6437&print=1&displaymode=1098.html

http://news.morningstar.com/news/MS/StockAnalystsJournal/990719sj.html

http://socialize.morningstar.com/x.Xs/XBbs/fullConv?ForumId=F100000015&convId=1651.html

http://tradersresource.com/wwwboard/messages/87.html

http://www.800gambler.org/mill.html

http://www.ABCNEWS.com\allinyourhead_7.html

http://www.ABCNEWS.com\chat_chrisanderson092099.html

http://www.ABCNEWS.com\gamblers990916.html

http://www.ABCNEWS.com\gina980616.html

http://www.ABCNEWS.com\onlinetrading990201.html

http://www.cnn.com/HEALTH/9609/05/born.gamblers.html

http://www.forbes.com/forbes/99/0913/6406026a.html

http://www.gamblersanonymous.org/qna.html

http://www.pathfinder.com/fortune/

http://www.smh.com.au/news/9902/03/text/pageone5.html

www.gamblingproblem.net

www.ncpgambling.org

wysiwyg://135/http://www.fool.com/Fribble/1996/Fribble961126.html

wysiwyg://206/http://www.daytradingstocks.com/MSNBC%20-%2030299(2).html

wysiwyg://43/http://news.morningstar.com/news/MS/StockAnalystsJournal/990628saj.html

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Στην παρούσα μελέτη διερευνήθηκαν σημαντικά χαρακτηριστικά των ιδιωτών επενδυτών και των στοιχηματιών αναφορικά με τον βαθμό εξάρτησής τους από το «παιχνίδι» με τις μετοχές ή, αντίστοιχα, με το τζόγο. Εξετάστηκε η βάση εκτίμησης του οικονομικού ρίσκου των συναλλασσόμενων με το χρηματιστήριο και των παικτών τυχερών παιχνιδιών και οι συσχετισμοί της παρορμητικότητας με τον εθισμό, τα ψυχοσωματικά συμπτώματα και την αγάπη για το οικονομικό ρίσκο. Επιπλέον, διερευνήθηκε ο ρόλος του οπορτουνισμού και των δημογραφικών χαρακτηριστικών στην επιλογή ενός ατόμου να ασχοληθεί με τα τυχερά παιχνίδια ή να παίξει στο χρηματιστήριο, καθώς επίσης και η επίδραση των μεταβλητών της προσωπικότητας στην πιθανότητα παθολογικής εξάρτησης από το χρηματιστήριο και τα τυχερά παιχνίδια. Τέλος, διερευνήθηκε η επίδραση του οπορτουνισμού στην πιθανότητα υπο-ουδικής και παθολογικής εξάρτησης από το χρηματιστήριο και τα τυχερά παιχνίδια. Τα άτομα που συμμετείχαν στην έρευνα ήταν 404 στα οποία περιλαμβάνονται χρηματιστηριακοί επενδυτές, στοιχηματίες και η ομάδα ελέγχου. Τα αποτελέσματα έδειξαν ότι η ενασχόληση στο χρηματιστήριο είναι εθισμός διαχρονικά, ανεξαρτήτως του επιπέδου του χρηματιστηριακού δείκτη των Αθηνών. Επίσης, δείχθηκε ότι οι συναλλασσόμενοι με το χρηματιστήριο αντιλαμβάνονται τον κίνδυνο της επένδυσης στο χρηματιστήριο σε εσφαλμένη «υποκειμενική» βάση, δηλαδή τον υποτιμούν, σε σύγκριση με τους στοιχηματίες που αντιλαμβάνονται πλήρως τον κίνδυνο (ρίσκο) που έχει η ενασχόλησή τους με τα τυχερά παιχνίδια. Τρίτον, δείχθηκε ότι για τους άντρες που συναλλάσσονται στο χρηματιστήριο η παρορμητικότητα συσχετίζεται θετικά με τον εθισμό στο χρηματιστήριο, τα ψυχοσωματικά συμπτώματα και την αγάπη για το οικονομικό ρίσκο. Επίσης, δείχθηκε ότι η μεγαλύτερη ηλικία και το ανδρικό φύλο αυξάνουν την πιθανότητα να ενασχολείται κάποιος με το χρηματιστήριο και τα τυχερά παιχνίδια. Η χαμηλή εξωστρέφεια και η χαμηλή ευσυνειδησία αυξάνουν την πιθανότητα παθολογικής εξάρτησης από το χρηματιστήριο και η χαμηλή προσήνεια και ο υψηλός νευρωτισμός αυξάνουν την πιθανότητα παθολογικής εξάρτησης από τα τυχερά παιχνίδια. Τέλος, ο οπορτουνισμός επιδρά στην πιθανότητα ενασχόλησης μόνο με τα τυχερά παιχνίδια, ενώ ο οπορτουνισμός επιδρά θετικά στην πιθανότητα κάποιος που ενασχολείται με το χρηματιστήριο ή με τα τυχερά παιχνίδια να παρουσιάσει κάποια μορφή εξάρτησης (έστω και υπο-ουδική).

Λέξεις ευρετηρίου: αγοραπωλησίες στο χρηματιστήριο, τυχερά παιχνίδια, εθισμός, ρίσκο, ψυχοσωματικά συμπτώματα, παρορμητικότητα, οπορτουνισμός, νευρωτισμός, εξωστρέφεια, ευσυνειδησία, προσήνεια, δεκτικότητα.

ABSTRACT

Drawing upon the concept of addictions and in particular, gambling behavior and online trading addiction, this study explored whether trading in the stock market comprises an addictive behaviour. It explored the basis/grounds of risk behaviour of individuals engaged in the stock market trading and those gambling in general. It further explored the correlations between impulsivity/ sensation seeking and addiction, psychosomatic symptoms and economic risk loving behaviour. Additionally, it explored the role of opportunism and demographic characteristics in one's choice to either gamble or trade the stock market, as well as, the personality characteristics of a pathological gambler and/ or a pathological stock market trader. Finally, it explored the impact of opportunism on having some addiction problem and on becoming a pathological gambler and/ or pathological stock market trader. A booklet of questionnaires, namely the South Oaks Screen, General Health Questionnaire (Goldberg & Hillier, 1979), Beck Depression Inventory (Beck, 1978), the Sensation Seeking Scale (from Zuckerman-Kuhlman Personality Questionnaire (ZKPQ); Zuckerman et al., 1993), the financial part of Risk Taking Scale and Risk Perception Scale (Domain-Specific Risk Taking; Weber, Blais & Betz, 2002) and a questionnaire on demographics was completed by a sample of a) a group of people trading in the Athens stock exchange (N=77) (49 males and 28 females), b) a group of gamblers (N=63) (45 males and 18 females) and c) a control group (N=80) (37 males and 43 females), during the time period of March until November 2007. Later on, another booklet of questionnaires, namely the South Oaks Screen, the NEO-Five Factor Inventory (NEO-FFI; Costa & McCrae, 1992), a questionnaire on opportunism (Sakalaki et al., 2007b) and a questionnaire on demographics was completed by a sample of a) a group of people trading in the Athens stock exchange (N=62) (37 males and 25 females), b) a group of gamblers (N=51) (41 males and 10 females) and c) a control group (N=71) (29 males and 42 females), during the time period of February until April 2008. The respondents were from Athens and Thessaloniki. The age of the participants ranged from 20 to 70 years or over. The results suggested that trading in the stock market is an addictive behavior. It was shown that traders misperceive by underestimating the risk of trading the stock market, whereas gamblers perceive the risk of gambling on a totally objective manner. Furthermore, a positive correlation among male stock market investors/traders has been found to exist between impulsivity and addiction, psychosomatic symptoms and economic risk loving behavior. Additionally, being older and male tend to increase the possibility of someone engaging in gambling and / or trading activity. Low extraversion and low conscientiousness increase the possibility of pathological stock market trading, whereas, low agreeableness and high neuroticism increase the possibility of pathological gambling. Finally, opportunism affects only gambling and it has a positive impact on having some gambling and / or trading addiction problem.

Key words: stock market trading, gambling behaviour, addiction, risk behaviour, psychosomatic symptoms, impulsivity, sensation seeking, opportunism, neuroticism, extraversion, agreeableness, conscientiousness, openness.

Παραρτήματα

Παράρτημα Ι

1. Ερωτηματολόγιο της 1ης έρευνας για την ομάδα ελέγχου και όσους συναλλάσσονται με το χρηματιστήριο.

2. Ερωτηματολόγιο της 1ης έρευνας για όσους ασχολούνται με τυχερά παιχνίδια.

3. Ερωτηματολόγιο της 2ης έρευνας για την ομάδα ελέγχου και όσους συναλλάσσονται με το χρηματιστήριο.

4. Ερωτηματολόγιο της 2ης έρευνας για όσους ασχολούνται με τυχερά παιχνίδια.

Παράρτημα ΙΙ

Περιγραφή του δείγματος της 1ης έρευνας

Πίνακας 1: «Περιγραφή του φύλου/γένους του συνολικού δείγματος»

Value Label	Value	Frequency	Percentage
Άντρας	1	131	59.5
Γυναίκα	2	89	40.5
Total		220	100.0

Πίνακας 2: «Περιγραφή του φύλου/γένους της ομάδας ελέγχου»

Value Label	Value	Frequency	Percentage
Άντρας	1	37	46.25
Γυναίκα	2	43	53.75
Total		80	100.0

Πίνακας 3: «Περιγραφή του φύλου/γένους της ομάδας των συναλλασσόμενων με το χρηματιστήριο ατόμων»

Value Label	Value	Frequency	Percentage
Άντρας	1	49	63.6
Γυναίκα	2	28	36.4
Total		77	100.0

Πίνακας 4: «Περιγραφή του φύλου/γένους της ομάδας των στοιχηματιών ατόμων»

Value Label	Value	Frequency	Percentage
Άντρας	1	45	71.4
Γυναίκα	2	18	28.6
Total		63	100.0

Πίνακας 5: «Περιγραφή του τόπου διαμονής της ομάδας ελέγχου»

Value	Frequency	Percentage
Αθήνα	28	52.8
Θεσσαλονίκη	25	47.2
Total	53	100.0

Valid Cases: 53

Missing Cases: 27

Πίνακας 6: «Περιγραφή του τόπου διαμονής της ομάδας των συναλλασσόμενων με το χρηματιστήριο ατόμων»

Value	Frequency	Percentage
Αθήνα	30	62.5
Θεσσαλονίκη	18	37.5
Total	48	100.0

Valid Cases: 48

Missing Cases: 29

Πίνακας 7: «Περιγραφή του τόπου διαμονής της ομάδας των στοιχηματιών ατόμων»

Value	Frequency	Percentage
Αθήνα	15	30.6
Θεσσαλονίκη	33	67.3
Κύπρος	1	2.0
Total	49	100.0

Valid Cases: 49

Missing Cases: 14

Πίνακας 8: «Περιγραφή της ηλικίας της ομάδας ελέγχου»

Value Label (έτη)	Value	Frequency	Percentage
20-29	1	34	42.5
30-39	2	30	37.5
40-49	3	10	12.5
50-59	4	5	6.3
60-69	5	0	0
70 ή άνω	6	1	1.3
Total		80	100.0

Πίνακας 9: «Περιγραφή της ηλικίας της ομάδας των συναλλασσόμενων με το χρηματιστήριο ατόμων»

Value Label (έτη)	Value	Frequency	Percentage
20-29	1	10	13
30-39	2	34	44.2
40-49	3	18	23.4
50-59	4	12	15.6
60-69	5	3	3.9
70 ή άνω	6	0	0
Total		77	100.0

Πίνακας 10: «Περιγραφή της ηλικίας της ομάδας των στοιχηματιών ατόμων»

Value Label (έτη)	**Value**	**Frequency**	**Percentage**
20-29	1	9	14.3
30-39	2	25	39.7
40-49	3	17	27
50-59	4	8	12.7
60-69	5	1	1.6
70 ή άνω	6	3	4.8
Total		63	100.0

Πίνακας 11: «Περιγραφή της οικογενειακής κατάστασης της ομάδας ελέγχου»

Value Label	**Value**	**Frequency**	**Percentage**
Ανύπαντρος(η)	1	42	52.5
Παντρεμένος(η)	2	35	43.8
Χωρισμένος/Διαζευγμένος(η)	3	3	3.8
Αλλιώς	4	0	0
Total		80	100.0

Πίνακας 12: «Περιγραφή της οικογενειακής κατάστασης της ομάδας των συναλλασσόμενων με το χρηματιστήριο ατόμων»

Value Label	**Value**	**Frequency**	**Percentage**
Ανύπαντρος(η)	1	30	39
Παντρεμένος(η)	2	41	53.2
Χωρισμένος/Διαζευγμένος(η)	3	6	7.8
Αλλιώς	4	0	0
Total		77	100.0

Πίνακας 13: «Περιγραφή της οικογενειακής κατάστασης της ομάδας των στοιχηματιών ατόμων»

Value Label	**Value**	**Frequency**	**Percentage**
Ανύπαντρος(η)	1	21	33.3
Παντρεμένος(η)	2	39	61.9
Χωρισμένος/Διαζευγμένος(η)	3	2	3.2
Αλλιώς	4	1	1.6
Total		63	100.0

Πίνακας 14: «Περιγραφή του αριθμού μελών της οικογένειας της ομάδας ελέγχου»

Value Label	**Value**	**Frequency**	**Percentage**
Κανένας	0	10	12.8
1-2	1	19	24.4
3-5	2	48	61.5
Αλλιώς	3	1	1.3
Total		78	100.0

Πίνακας 15: «Περιγραφή του αριθμού μελών της οικογένειας της ομάδας των συναλλασσόμενων με το χρηματιστήριο ατόμων»

Value Label	Value	Frequency	Percentage
Κανένας	0	13	17.6
1-2	1	16	21.6
3-5	2	45	60.8
Αλλιώς	3	0	0
Total		74	100.0

Πίνακας 16: «Περιγραφή του αριθμού μελών της οικογένειας της ομάδας των στοιχηματιών ατόμων»

Value Label	Value	Frequency	Percentage
Κανένας	0	4	6.3
1-2	1	16	25.4
3-5	2	41	65.1
Αλλιώς	3	2	3.2
Total		63	100.0

Πίνακας 17: «Περιγραφή της επαγγελματικής κατάστασης της ομάδας ελέγχου»

Value Label	Value	Frequency	Percentage
Άνεργος/Άεργος	1	2	2.6
Δημόσιος Υπάλληλος	2	24	30.8
Ιδιωτικός Υπάλληλος	3	18	23.1
Ελεύθερος Επαγγελματίας	4	14	17.9
Οικιακά	5	0	0
Φοιτητής	6	5	6.4
Ένοπλες Δυνάμεις	7	13	16.7
Συνταξιούχος	8	1	1.3
Εθελοντής	9	1	1.3
‘Άλλο	10	0	0
Total		78	100.0

Valid cases: 78

Missing cases: 2

Πίνακας 18: «Περιγραφή της επαγγελματικής κατάστασης της ομάδας των συναλλασσόμενων με το χρηματιστήριο ατόμων»

Value Label	Value	Frequency	Percentage
Άνεργος/Άεργος	1	1	1.3
Δημόσιος Υπάλληλος	2	21	28
Ιδιωτικός Υπάλληλος	3	32	42.7
Ελεύθερος Επαγγελματίας	4	15	20
Οικιακά	5	1	1.3
Φοιτητής	6	0	0
Ένοπλες Δυνάμεις	7	2	2.7
Συνταξιούχος	8	3	4
Εθελοντής	9	0	0
'Άλλο	10	0	0
Total		75	100.0

Valid cases: 75

Missing cases: 2

Πίνακας 19: «Περιγραφή της επαγγελματικής κατάστασης της ομάδας των στοιχηματιών ατόμων»

Value Label	Value	Frequency	Percentage
Άνεργος/Άεργος	1	0	0
Δημόσιος Υπάλληλος	2	18	28.6
Ιδιωτικός Υπάλληλος	3	22	34.9
Ελεύθερος Επαγγελματίας	4	11	17.5
Οικιακά	5	1	1.6
Φοιτητής	6	6	9.5
Ένοπλες Δυνάμεις	7	1	1.6
Συνταξιούχος	8	4	6.3
Εθελοντής	9	0	0
'Άλλο	10	0	0
Total		63	100.0

Πίνακας 20: «Περιγραφή των ετών εκπαίδευσης της ομάδας ελέγχου»

Value Label	Value	Frequency	Percentage
Χωρίς Μόρφωση	1	0	0
Απόφοιτος Δημοτικού	2	0	0
Απόφοιτος Γυμνασίου	3	2	2.6
Απόφοιτος Λυκείου	4	9	11.8
Απόφοιτος σχολής/ΤΕΙ	5	25	32.9
Πτυχιούχος Πανεπιστημίου	6	40	52.6
Total		76	100.0

Valid cases: 76

Missing cases: 4

Πίνακας 21: «Περιγραφή των ετών εκπαίδευσης της ομάδας των συναλλασσόμενων με το χρηματιστήριο ατόμων»

Value Label	Value	Frequency	Percentage
Χωρίς Μόρφωση	1	0	0
Απόφοιτος Δημοτικού	2	2	2.8
Απόφοιτος Γυμνασίου	3	2	2.8
Απόφοιτος Λυκείου	4	10	14.1
Απόφοιτος σχολής/ΤΕΙ	5	7	9.9
Πτυχιούχος Πανεπιστημίου	6	50	70.4
Total		71	100.0

Valid cases: 71

Missing cases: 6

Πίνακας 22: «Περιγραφή των ετών εκπαίδευσης της ομάδας των στοιχηματιών ατόμων»

Value Label	Value	Frequency	Percentage
Χωρίς Μόρφωση	1	0	0
Απόφοιτος Δημοτικού	2	2	3.2
Απόφοιτος Γυμνασίου	3	7	11.1
Απόφοιτος Λυκείου	4	18	28.6
Απόφοιτος σχολής/ΤΕΙ	5	12	19
Πτυχιούχος Πανεπιστημίου	6	24	38.1
Total		63	100.0

Περιγραφή του δείγματος της 2ης έρευνας

Πίνακας 1: «Περιγραφή του φύλου/γένους του συνολικού δείγματος»

Value Label	Value	Frequency	Percentage
Άντρας	1	107	58.1
Γυναίκα	2	77	41.9
Total		184	100.0

Πίνακας 2: «Περιγραφή του φύλου/γένους της ομάδας ελέγχου»

Value Label	Value	Frequency	Percentage
Άντρας	1	29	40.9
Γυναίκα	2	42	59.1
Total		71	100.0

Πίνακας 3: «Περιγραφή του φύλου/γένους της ομάδας των συναλλασσόμενων με το χρηματιστήριο ατόμων»

Value Label	Value	Frequency	Percentage
Άντρας	1	37	59.7
Γυναίκα	2	25	40.3
Total		62	100.0

Πίνακας 4: «Περιγραφή του φύλου/γένους της ομάδας των στοιχηματιών ατόμων»

Value Label	Value	Frequency	Percentage
Άντρας	1	41	80.4
Γυναίκα	2	10	19.6
Total		51	100.0

Πίνακας 5: «Περιγραφή του τόπου διαμονής της ομάδας ελέγχου»

Value	Frequency	Percentage
Αθήνα	32	91.4
Μεσολόγγι	3	8.6
Total	35	100.0

Valid cases: 35

Missing cases: 36

Πίνακας 6: «Περιγραφή του τόπου διαμονής της ομάδας των συναλλασσόμενων με το χρηματιστήριο ατόμων»

Value	Frequency	Percentage
Αθήνα	33	100
Μεσολόγγι	0	0
Total	33	100.0

Valid cases: 33

Missing cases: 29

Πίνακας 7: «Περιγραφή του τόπου διαμονής της ομάδας των στοιχηματιών ατόμων»

Value	Frequency	Percentage
Αθήνα	20	58.8
Μεσολόγγι	1	2.9
Θεσσαλονίκη	3	8.8
Ναύπλιο	1	29.4
Πειραιάς	7	20.6
Ρόδος	1	29.4
Στυλίδα	1	29.4
Total	34	100.0

Valid cases: 34

Missing cases: 17

Πίνακας 8: «Περιγραφή της ηλικίας της ομάδας ελέγχου»

Value Label (έτη)	Value	Frequency	Percentage
20-29	1	35	49.3
30-39	2	27	38.0
40-49	3	6	8.4
50-59	4	1	14.1
60-69	5	1	14.1
70 ή άνω	6	1	14.1
Total		71	100.0

Πίνακας 9: «Περιγραφή της ηλικίας της ομάδας των συναλλασσόμενων με το χρηματιστήριο ατόμων»

Value Label (έτη)	Value	Frequency	Percentage
20-29	1	5	8.1
30-39	2	27	43.5
40-49	3	14	22.6
50-59	4	9	14.5
60-69	5	2	3.2
70 ή άνω	6	5	8.1
Total		62	100.0

Πίνακας 10: «Περιγραφή της ηλικίας της ομάδας των στοιχηματιών ατόμων»

Value Label (έτη)	Value	Frequency	Percentage
20-29	1	26	51.0
30-39	2	13	25.5
40-49	3	5	9.8
50-59	4	5	9.8
60-69	5	1	1.9
70 ή άνω	6	1	1.9
Total		51	100.0

Πίνακας 11: «Περιγραφή της οικογενειακής κατάστασης της ομάδας ελέγχου»

Value Label	Value	Frequency	Percentage
Ανύπαντρος(η)	1	48	67.6
Παντρεμένος(η)	2	19	26.7
Χωρισμένος/Διαζευγμένος(η)	3	4	5.6
Αλλιώς	4	0	0
Total		71	100.0

Πίνακας 12: «Περιγραφή της οικογενειακής κατάστασης της ομάδας των συναλλασσόμενων με το χρηματιστήριο ατόμων»

Value Label	Value	Frequency	Percentage
Ανύπαντρος(η)	1	14	22.6
Παντρεμένος(η)	2	43	69.3
Χωρισμένος/Διαζευγμένος(η)	3	5	8.1
Αλλιώς	4	0	0
Total		62	100.0

Πίνακας 13: «Περιγραφή της οικογενειακής κατάστασης της ομάδας των στοιχηματιών ατόμων»

Value Label	Value	Frequency	Percentage
Ανύπαντρος(η)	1	33	64.7
Παντρεμένος(η)	2	17	33.3
Χωρισμένος/Διαζευγμένος(η)	3	1	1.9
Αλλιώς	4	0	0
Total		51	100.0

Πίνακας 14: «Περιγραφή του αριθμού μελών της οικογένειας της ομάδας ελέγχου»

Value Label	Value	Frequency	Percentage
Κανένας	0	14	19.7
1-2	1	15	21.1
3-5	2	40	56.3
Αλλιώς	3	2	2.8
Total		71	100.0

Πίνακας 15: «Περιγραφή του αριθμού μελών της οικογένειας της ομάδας των συναλλασσόμενων με το χρηματιστήριο ατόμων»

Value Label	Value	Frequency	Percentage
Κανένας	0	12	20.3
1-2	1	19	32.2
3-5	2	28	47.4
Αλλιώς	3	0	0
Total		59	100.0

Valid cases: 59
Missing cases: 3

Πίνακας 16: «Περιγραφή του αριθμού μελών της οικογένειας της ομάδας των στοιχηματιών ατόμων»

Value Label	Value	Frequency	Percentage
Κανένας	0	6	11.8
1-2	1	9	17.6
3-5	2	33	64.7
Αλλιώς	3	3	5.9
Total		51	100.0

Πίνακας 17: «Περιγραφή της επαγγελματικής κατάστασης της ομάδας ελέγχου»

Value Label	Value	Frequency	Percentage
Άνεργος/Άεργος	1	7	9.8
Δημόσιος Υπάλληλος	2	7	9.8
Ιδιωτικός Υπάλληλος	3	21	29.6
Ελεύθερος Επαγγελματίας	4	8	11.3
Οικιακά	5	1	1.4
Φοιτητής	6	18	25.4
Ένοπλες Δυνάμεις	7	6	8.4
Συνταξιούχος	8	1	1.4
Εθελοντής	9	0	0
'Άλλο	10	2	2.8
Total		71	100.0

Πίνακας 18: «Περιγραφή της επαγγελματικής κατάστασης της ομάδας των συναλλασσόμενων με το χρηματιστήριο ατόμων»

Value Label	Value	Frequency	Percentage
Άνεργος/Άεργος	1	0	0
Δημόσιος Υπάλληλος	2	4	6.5
Ιδιωτικός Υπάλληλος	3	35	57.4
Ελεύθερος Επαγγελματίας	4	5	8.2
Οικιακά	5	2	3.3
Φοιτητής	6	2	3.3
Ένοπλες Δυνάμεις	7	2	3.3
Συνταξιούχος	8	11	18.0
Εθελοντής	9	0	0
'Άλλο	10	0	0
Total		61	100.0

Valid cases: 61

Missing cases: 1

Πίνακας 19: «Περιγραφή της επαγγελματικής κατάστασης της ομάδας των στοιχηματιών ατόμων»

Value Label	Value	Frequency	Percentage
Άνεργος/Άεργος	1	3	5.9
Δημόσιος Υπάλληλος	2	8	15.7
Ιδιωτικός Υπάλληλος	3	17	33.3
Ελεύθερος Επαγγελματίας	4	9	17.6
Οικιακά	5	0	0
Φοιτητής	6	2	3.9
Ένοπλες Δυνάμεις	7	7	13.7
Συνταξιούχος	8	3	5.9
Εθελοντής	9	1	1.9
'Άλλο	10	1	1.9
Total		51	100.0

Πίνακας 20: «Περιγραφή των ετών εκπαίδευσης της ομάδας ελέγχου»

Value Label	Value	Frequency	Percentage
Χωρίς Μόρφωση	1	0	0
Απόφοιτος Δημοτικού	2	3	4.7
Απόφοιτος Γυμνασίου	3	1	1.6
Απόφοιτος Λυκείου	4	16	25
Απόφοιτος σχολής/ΤΕΙ	5	17	26.6
Πτυχιούχος Πανεπιστημίου	6	27	42.2
Total		64	100.0

Valid cases: 64

Missing cases: 7

Πίνακας 21: «Περιγραφή των ετών εκπαίδευσης της ομάδας των συναλλασσόμενων με το χρηματιστήριο ατόμων»

Value Label	Value	Frequency	Percentage
Χωρίς Μόρφωση	1	0	0
Απόφοιτος Δημοτικού	2	1	1.7
Απόφοιτος Γυμνασίου	3	3	5.2
Απόφοιτος Λυκείου	4	8	13.8
Απόφοιτος σχολής/ΤΕΙ	5	6	10.3
Πτυχιούχος Πανεπιστημίου	6	40	69.0
Total		58	100.0

Valid cases: 58

Missing cases: 4

Πίνακας 22: «Περιγραφή των ετών εκπαίδευσης της ομάδας των στοιχηματιών ατόμων»

Value Label	Value	Frequency	Percentage
Χωρίς Μόρφωση	1	0	0
Απόφοιτος Δημοτικού	2	1	2
Απόφοιτος Γυμνασίου	3	1	2
Απόφοιτος Λυκείου	4	11	22
Απόφοιτος σχολής/ΤΕΙ	5	18	36
Πτυχιούχος Πανεπιστημίου	6	19	38
Total		50	100.0

Valid cases: 50

Missing cases: 1